

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΥΛΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

**Κλιματική κρίση και έμφυλη (αν)ισότητα: Η διάσταση του φύλου
στις Δημόσιες Πολιτικές για το Κλίμα και την Κλιματική
Διακυβέρνηση**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αρετή Προβατά

ΑΘΗΝΑ, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Μαρία Στρατηγάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Ντία Αναγνώστου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Θεοδοσία Ανθοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αρετή Προβατά, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα. Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφείας.

Στον Δημήτρη Σιούλα. Τον καλύτερο μου φίλο, συνεργάτη και παιδαγωγό.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλα τα άτομα που συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της παρούσας διπλωματικής, η καθεμία και ο καθένας με τον δικό του μοναδικό τρόπο. Καταρχάς, οφείλω ένα ευχαριστώ από καρδιάς τα συμμετέχοντα άτομα στην έρευνά μου για την ανταπόκρισή τους στο αίτημά μου, για το αληθινό μοίρασμα της γνώσης τους και της τεχνογνωσίας τους.

Η καθημερινή στήριξη, ενθάρρυνση, απλόχερη αγάπη και γενναιοδωρία, αλλά και η απέραντη πρακτικότητα και εξυπνάδα της συμφοιτήτριάς μου και καρδιακής φίλης Ειρήνης Σπανοπούλου είναι κάτι που δεν θα ξεχάσω ποτέ. Δεν θα τα είχα καταφέρει ποτέ χωρίς εκείνη. Ήταν πάντα δίπλα μου (με ή χωρίς την παρουσία της). Είμαι ευγνώμων και συγκινημένη. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να δώσω επίσης στη συμφοιτήτριά μου Βαλεντίνα Γιαννακοπούλου, που με την αξιοθαύμαστη δύναμη, το κουράγιο και τη θέλησή της, κάνει τα πάντα να μοιάζουν λίγο πιο εύκολα στη ζωή, αλλά και στον συμφοιτητή και αγαπημένο φίλο Κωνσταντίνο Τζήκα, του οποίου η σκέψη, οι λέξεις, οι ιδέες και η ευφυΐα του, δεν σταματούν να με εκπλήσσουν και να αποτελούν εδώ και δύο χρόνια έμπνευση για μένα.

Στην φίλη και συνοδοιπόρισσα Αγάπη Μαναριώτη οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ. Με σιγουριά μπορώ να πω πως δεν θα ήμουν η ίδια αν δεν την είχα γνωρίσει. Αποτελεί για μένα στήριγμα σε όλα στη ζωή μου. Θέλω ακόμη, να ευχαριστήσω από καρδιάς τη φίλη Μπέσυ Πολυκάρπου, που με τις κουβέντες μας, τη φρεσκάδα της νεότητας της και τις γνώσεις της με ενέπνευσε και με ενθάρρυνε να ασχοληθώ με αυτά που αγαπώ περισσότερο σε αυτή τη διπλωματική. Επίσης, δεν θα μπορούσα να μην αναφέρω τη φίλη μου Ματίνα για το καθημερινό της ενδιαφέρον, το χιούμορ και την ηθική υποστήριξη που μου προσέφερε απλόχερα.

Επιπλέον, θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου Μαρία Στρατηγάκη και όλες τις διδάσκουσες του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος "Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική" που μέσα από τις διαδικτυακές μας συναντήσεις, ανταλλάξαμε τις ανησυχίες μας, τους συλλογισμούς μας στα θέματα του φύλου και του φεμινισμού. Μου αλλάξατε τη ζωή και μου δώσατε την ορμή και τη γνώση να αμφισβητώ, να αναστοχάζομαι και να επιμένω. Επίσης, είμαι ευγνώμων που συνυπήρξα σε αυτό το ΔΠΜΣ με τις συμφοιτήτριες μου και τους συμφοιτητές μου. Μέσα από τη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση

μαζί τους, εντοπίσαμε κοινούς αγώνες και προβληματισμούς, που θεωρώ πως πήγαν τη σκέψη μου πολλά βήματα μπροστά.

Τέλος, ευχαριστώ τον Κρίστιαν και τα τέσσερα μη ανθρώπινα πλάσματα της ζωής μου. Όλα τους μου υπενθυμίζουν κάθε μέρα πως ανήκω κι εγώ στη φύση.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	4
Περιεχόμενα	6
Περίληψη.....	8
Abstract	10
Εισαγωγή.....	12
Κεφάλαιο 1: Η κλιματική κρίση σε έναν κόσμο πολλαπλών (δια)κρίσεων.....	15
1.1 Ένας πλανήτης σε κρίση	15
1.2 Τι είναι η κλιματική αλλαγή. Συνέπειες της ανθρώπινης παρέμβασης	21
Κεφάλαιο 2: Κλιματική κρίση και έμφυλες σχέσεις. Μία διαθεματική φεμινιστική προσέγγιση	24
2.1 Έμφυλη ευαλωτότητα και κλιματική κρίση	24
2.2 Φύλο, κλιματική κρίση και διαθεματικότητα	29
2.3 Η συμβολή του Οικοφεμινισμού	32
Κεφάλαιο 3: Παγκόσμια Κλιματική Διακυβέρνηση και Διεθνείς Πολιτικές για το κλίμα: Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου.	34
3.1 Κυριότεροι σταθμοί στις Διεθνείς Πολιτικές (ΟΗΕ) για το Περιβάλλον και το Κλίμα.	35
3.2 Κλιματική Διακυβέρνηση - Κοινωνία των Πολιτών.....	45
3.3 Στρατηγικές πολιτικών για την κλιματική κρίση και το φύλο. Οι ανεπαρκείς διασταυρώσεις.....	47
Κεφάλαιο 4: Μεθοδολογία και Σχεδιασμός της Έρευνας.....	54
4.1 Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα.....	54
4.2 Μεθοδολογία συλλογής των δεδομένων	54
4.3 Περιορισμοί και δυσκολίες στην διεξαγωγή της έρευνας.....	57
Κεφάλαιο 5: Κλιματική Κρίση και έμφυλες σχέσεις: μια αδύνατη συνάντηση.....	58
5.1 Εθνικός Κλιματικός Νόμος.....	56
5.2 Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα.....	60
5.3 Εθνικός Νόμος για την Ουσιαστική Ισότητα των φύλων	62
5.4 Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025	63
5.5 Ποιοτική Έρευνα: Η άποψη των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την κλιματική αλλαγή και το φύλο	65
5.6 Συμπεράσματα Έρευνας - Συζήτηση	88
Επίλογος.....	95

Πηγές – Βιβλιογραφία	103
Πηγές	103
Ελληνόγλωσσες	103
Ξενόγλωσσες	104
Βιβλιογραφία	108
Παραρτήματα	114

Περίληψη

Στόχος αυτής της εργασίας είναι η μελέτη της διασταύρωσης των συνεπειών της κλιματικής κρίσης με το φύλο στο πλαίσιο της κλιματικής διακυβέρνησης και των πολιτικών για το κλίμα, μέσα από σύγχρονες διαθεματικές προσεγγίσεις (Kaijser & Kronsell, 2014) εστιάζοντας στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου (gender mainstreaming) σε διεθνές και εθνικό επίπεδο (Alston, 2014). Η θεματική αυτή που απασχολεί την εργασία, πλαισιώνεται μέσα από το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα: “Με ποιους τρόπους ενσωματώνεται η διάσταση του φύλου στις Πολιτικές για το Κλίμα και την Κλιματική Διακυβέρνηση;”. Αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους η κρίση του κλίματος αλληλοδιαπλέκεται με άλλες κρίσεις και εξετάζονται οι συνδέσεις μεταξύ των έμφυλων ανισοτήτων και της καταπάτησης του περιβάλλοντος. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σύγχρονες φεμινιστικές διαθεματικές προσεγγίσεις και η έννοια του κριτικού οικοφεμινισμού ως σημαντικά εργαλεία στην κατανόηση των έμφυλων ανισοτήτων στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης (Gaard, 2015; Puleo, 2017). Πραγματοποιείται η ανάλυση των Διεθνών Πολιτικών του ΟΗΕ για το Κλίμα και έγινε επισκόπηση του όρου της Κλιματικής Διακυβέρνησης, υπογραμμίζοντας τον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών σε αυτή. Επίσης, αναλύονται οι στρατηγικές πολιτικών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και τις έμφυλες σχέσεις και εξετάζονται οι διασταυρώσεις μεταξύ τους. Μετά την παρουσίαση της μεθοδολογίας του εμπειρικού μέρους της εργασίας αυτής, η έρευνα χωρίζεται σε δύο διακριτά μέρη: από τη μία η συλλογή και η ανάλυση δευτερογενών στοιχείων θεσμικών πολιτικών κειμένων και από την άλλη η ποιοτική έρευνα μέσα από συνεντεύξεις με μέλη Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Τέλος, μέσα από τη σύνοψη της έρευνας πραγματοποιείται μια σύνδεση των ερευνητικών ερωτημάτων της εργασίας με τα ευρήματα της έρευνας και τίθενται και προβληματισμοί γύρω από τις αντιστάσεις για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές για το κλίμα. Μέσα από την έρευνα συμπεραίνεται πως οι εθνικές πολιτικές για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής επικεντρώνονται πρωτίστως σε τεχνοκρατικές προσεγγίσεις, χωρίς να συνυπολογίζουν σε αυτές την κοινωνική και έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης. Επίσης, αποδεικνύεται αδυναμία από τους φορείς, στην υλοποίηση του gender mainstreaming στις πολιτικές για το κλίμα στην Ελλάδα, και όταν αυτό επιτυγχάνεται, γίνεται με τρόπο ελλιπή και αποσπασματικό. Παράλληλα, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ως καίριοι δρώντες της Κλιματικής Διακυβέρνησης, δείχνουν να αντιλαμβάνονται

τις έμφυλες διαστάσεις της κλιματικής κρίσης, ωστόσο προς το παρόν, δεν έχουν συμπεριλάβει στις δράσεις τους το συνδυασμό αυτών των δύο πεδίων. Οι ίδιες οι πολιτικές θα πρέπει να μην αναπαράγουν τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας και να μη συντηρούν τις έμφυλες ανισότητες. Στην εργασία αυτή προτείνεται μια οικοφεμινιστική διαθεματική προσέγγιση, πέρα από τις έως τώρα υπάρχουσες πολιτικές που αγνοούν το φύλο (gender blind approaches) (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009), η οποία θα συνεισφέρει στην πορεία ένταξης του εν δυνάμει ριζοσπαστικού και μετασχηματιστικού χαρακτήρα του gender mainstreaming στις πολιτικές για το κλίμα.

Λέξεις κλειδιά: κλιματική κρίση, δημόσιες πολιτικές, κριτικός οικοφεμινισμός, ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, διαθεματικότητα, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Abstract

The aim of this paper is to study how climate change intersect with gender within the context of climate governance and climate policies, through the lens of an intersectional approach (Kaijser & Kronsell, 2014) by focusing on international and local strategies of gender mainstreaming (Alston, 2013). The above is framed through the following central research question: “In what ways has the dimension of gender been included as a relevant aspect for Climate and Climate Governance Policies?”. Following the analysis of climate change, we highlight the interweaving links between gender inequalities and the environmental encroachment. Furthermore, the critical concepts of a contemporary intersectional feminist approach and the notion of critical ecofeminism are discussed (Gaard, 2015; Puleo, 2017). Subsequently, the paper analyzes and reviews the UN International Climate Policies and aims for a solid definition of the critical term Climate Governance, with an emphasis on the role that the Civil Society plays within this scope. Additionally, policy strategies and challenges for climate change mitigation are reviewed through the lens of gender, exploring how they intersect. Following the presentation of the methodology and the empirical part, our research is divided into two distinct parts: on the one hand, collection and analysis of secondary elements of institutional policy texts and, on the other hand, qualitative research using semi-structured interviews with members of Non-Governmental Organizations. In conclusion, a connection is made between the findings of the research and the research questions of the paper. Moreover, and this thesis reflects on a number of conclusions and raises important questions concerning the resistance to gender mainstreaming in the context of public climate policies. Through the research, it is concluded that the national climate policies are primarily focused on technocratic approaches, without taking into account the social and gender dimension of the climate crisis. There is also evidence of a reluctance to implement gender mainstreaming in climate policies in Greece, and when this is achieved, it is done in an incomplete and fragmentary way. At the same time, Non-Governmental Organizations, as key actors of Climate Governance, seem to perceive the gendered dimensions of the climate crisis, however, but until now they have not included an activity in their strategy. The policies themselves should not reproduce existing power relations and not perpetuate gender inequality. Ultimately, we propose an ecofeminist interdisciplinary approach, beyond the existing gender-blind approaches (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009), which will contribute to the integration of a potentially radical and transformative gender mainstreaming with regard to climate policies.

Key words: climate crisis, public policies, critical ecofeminism, gender mainstreaming, intersectionality, Non Governmental Organizations

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αυτή έχει ως στόχο να διερευνήσει τη διασταύρωση των συνεπειών της κλιματικής κρίσης με το φύλο στο πλαίσιο της κλιματικής διακυβέρνησης και των πολιτικών για το κλίμα, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους ενσωματώνεται στη συζήτηση για την Κλιματική Διακυβέρνηση και τις Πολιτικές για το κλίμα, η διάσταση του φύλου. Γυναίκες, θηλυκότητες και ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα δεν βιώνουν με τον ίδιο τρόπο τις συνέπειες της κλιματικής κρίσης, αλλά οι τρόποι αυτοί ποικίλουν ανάλογα με τη θέση που κατέχουν στις δομές εξουσίας σε ένα πλαίσιο δυναμικών κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων (Kaijser & Kronsell, 2014). Οι μέχρι σήμερα φεμινιστικές αναλύσεις δεν επικεντρώνονται απλώς στις γυναίκες και τον ρόλο τους στην κλιματική διακυβέρνηση (Kronsell, 2018), παρότι η εκπροσώπηση των γυναικών στις πολιτικές για το κλίμα είναι σχετική και σημαντική. Η φεμινιστική σκέψη προχωράει την ανάλυση αρκετά βήματα παρακάτω, και προκειμένου να διατυπώσει προτάσεις και γόνιμες λύσεις, θέτει στο επίκεντρο της συζήτησης τις προϋπάρχουσες κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες, ενώ παράλληλα αμφισβητεί αναστοχαστικά τις σχέσεις εξουσίας που συντηρούν, ανατροφοδοτούν και οξύνουν τις ανισότητες αυτές, καθιστώντας γυναίκες και θηλυκότητες περισσότερο ευάλωτες στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Είναι όμως όλα αυτά εμφανή στις πολιτικές που σχεδιάζονται στο πλαίσιο της διεθνούς και τοπικής Κλιματικής Διακυβέρνησης;

Για τη θεωρητική πλαισίωση της εργασίας πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική έρευνα και αναλύθηκαν θεωρητικά κείμενα και επιστημονικά άρθρα, ενώ πραγματοποιήθηκε μια ιστορική ανασκόπηση των διεθνών πολιτικών για το κλίμα. Στο εμπειρικό μέρος της εργασίας, πραγματοποιήθηκε μια διττή έρευνα, μέσα από συλλογή δευτερογενών στοιχείων από θεσμικά κείμενα εθνικών πολιτικών και μέσα από ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων, προκειμένου να ανταποκριθούμε στα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν μέσα από την ανάλυσή μας.

Στο Πρώτο Κεφάλαιο της εργασίας πραγματοποιείται μια ανάλυση στις αλληλοεξαρτώμενες μεταξύ τους κρίσεις που βιώνει αυτή τη στιγμή ολόκληρος ο πλανήτης, προκειμένου να πλαισιώσουμε την οικονομική, πολιτική, γεωπολιτική και υγειονομική συνθήκη

μέσα στην οποία αλληλοδιαπλέκεται και η κλιματική κρίση. Εξετάζεται το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και πώς αυτό επιδεινώνεται μέσα από την ανθρώπινη παρέμβαση που εργαλειοποιεί τη φύση και απομυζά τους πόρους της, γεγονός που έχει άμεσο αντίκτυπο στην περαιτέρω περιθωριοποίηση των πιο φτωχών και ευάλωτων κατηγοριών του πληθυσμού της γης.

Στο Δεύτερο Κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια της έμφυλης ευαλωτότητας στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης και από την ανάλυση παραδειγμάτων επιχειρείται μια προσέγγιση διαθεματικής ανάλυσης γύρω από τους λόγους για τους οποίους επηρεάζονται διαφορετικά γυναίκες και θηλυκότητες από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Στη συνέχεια, μέσα από τη φεμινιστική θεωρία διερευνώνται οι τρόποι συσχετισμού μεταξύ γυναικών και φύσης, αλλά και επιχειρείται η μελέτη γύρω από το πώς η φεμινιστική ανάλυση μπορεί να εισφέρει στη συζήτηση για τις έμφυλες επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης.

Στο Τρίτο Κεφάλαιο γίνεται μια ερευνητική επισκόπηση, μέσω ιστορικής αναδρομής, των κυριότερων διεθνών πολιτικών του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και το Κλίμα, σε συνάρτηση με την οπτική του φύλου. Εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους γίνεται χρήση του όρου ‘Κλιματική Διακυβέρνηση’ και αναλύονται οι στρατηγικές πολιτικής για τη διαχείριση της κλιματικής κρίσης, και η στρατηγική του gender mainstreaming στις δημόσιες πολιτικές. Τέλος ανιχνεύονται οι ενδεχόμενοι τρόποι με τους οποίους συνομιλούν οι στρατηγικές αυτές.

Στο Τέταρτο Κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία του εμπειρικού μέρους της εργασίας αυτής. Για την έρευνα επιλέχθηκαν δυο πεδία: μια ποιοτική έρευνα ανάλυσης δευτερογενών στοιχείων θεσμικών πολιτικών κειμένων που αφορούν στο Κλίμα και το Φύλο και μια πρωτογενής επαγωγική ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων σε άτομα που εργάζονται σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις στην Ελλάδα. Μετά την ανάλυση του σκοπού της έρευνας και των ερευνητικών ερωτημάτων που προκύπτουν, παρουσιάζεται η μεθοδολογία της συλλογής των δεδομένων της έρευνας, εξηγούνται οι λόγοι επιλογής των πεδίων της έρευνας και του δείγματος. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι τρόποι ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων που συλλέχθηκαν, αλλά και οι περιορισμοί - δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας.

Στο Πέμπτο Κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί και το εμπειρικό μέρος της εργασίας αυτής, πραγματοποιείται η ανάλυση των Δημόσιων Πολιτικών για το Κλίμα και το Φύλο, προκειμένου να συλλεχθούν δευτερογενή στοιχεία, τα οποία διερευνώνται ώστε να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας. Μελετώνται, ο νέος Νόμος (4936/2022) “Εθνικός

Κλιματικός Νόμος - Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος” και το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα, του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας και επίσης ο Νόμος (4604/2019) “Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας”, καθώς και το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025 της Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (ΓΓΔΟΠΦ). Στο δεύτερο μέρος της έρευνας, παρουσιάζεται η ανάλυση του εμπειρικού υλικού, μέσα από τις συνομιλίες με τα συνεντευξιζόμενα άτομα. Το μέρος αυτός της έρευνας, επικεντρώνεται στην αντίληψη των μελών τεσσάρων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, γύρω από τη διασταύρωση κλιματικής αλλαγής και φύλου. Επίσης, διερευνώνται οι τρόποι με τους οποίους αυτές οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ως δρώντες της Κοινωνίας των Πολιτών και φορείς της Κλιματικής Διακυβέρνησης, ενσωματώνουν στη δράση και τις διεκδικήσεις τους τις έμφυλες διαστάσεις της κλιματικής κρίσης. Τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα της διπλής έρευνας, καθώς και συζήτηση γύρω από τα ευρήματα.

Στο Κεφάλαιο του Επιλόγου πραγματοποιείται η σύνδεση των ευρημάτων της έρευνας με τα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν μέσα από τη μελέτη αυτή. Παρατίθενται μία σειρά από προβληματισμούς που προκύπτουν από τα ευρήματα της έρευνας και επιχειρείται να διατυπωθούν μερικές προτάσεις για περαιτέρω έρευνα και ανάλυση. Ακολουθεί η Ενότητα της Βιβλιογραφίας, όπου παρατίθενται όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς και το Παράρτημα.

Κεφάλαιο 1: Η κλιματική κρίση σε έναν κόσμο πολλαπλών (δια)κρίσεων

Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής πλήττουν βίαια ήδη ολόκληρο τον πλανήτη με τις εκδηλώσεις της να γίνονται ολοένα και πιο αισθητές. Στην παρούσα εργασία πολλές φορές θα χρησιμοποιήσουμε συνειδητά τον όρο “κλιματική κρίση”, καθώς η επιτακτικότητα για παγκόσμια δράση, χωρίς περαιτέρω καθυστέρηση, καθιστούν το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής ως μια από τις πιο εμφανείς απειλές του πλανήτη, η οποία έχει κατακτήσει κυρίαρχη θέση στην παγκόσμια πολιτική ατζέντα (Kaijser & Kronsell, 2014). Η πραγματικότητα, ωστόσο, μας δείχνει πως η καταγιστική και εξαιρετικά επιθετική καθημερινότητα, που βιώνει ο κόσμος από τις αλληπάλληλες διαδοχικές κρίσεις, που συμβαίνουν κυριολεκτικά ταυτόχρονα, συνεχώς αλλάζει την προτεραιότητα των θεμάτων, όχι μόνο στο επίπεδο της αντίληψης και ευαισθητοποίησης των ανθρώπων, αλλά και σε επίπεδο στρατηγικής κυβερνήσεων και πολιτικών αποφάσεων. Όπως εξηγεί η Terry, αυτό συμβαίνει γιατί η κλιματική αλλαγή δεν εξελίσσεται εν κενώ, αλλά συντελείται εν μέσω άλλων κινδύνων και κρίσεων, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής απελευθέρωσης, της παγκοσμιοποίησης, των ένοπλων συγκρούσεων, των ασταθών και απρόβλεπτων κυβερνητικών πολιτικών, των κινδύνων για την υγεία, που απειλούν φτωχούς άνδρες και γυναίκες στον Παγκόσμιο Νότο. Άρα οι ίδιοι οι φτωχοί άνθρωποι μπορεί να μην αντιλαμβάνονται το κλίμα ως το πιο επείγον ή το σημαντικότερο από τα προβλήματά τους (Terry, 2009).

Σε αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο, κρίνεται αναγκαίο να εξεταστούν οι πολλαπλές και ταυτόχρονες κρίσεις που βιώνει ο κόσμος μας σήμερα, προκειμένου να πλαισιωθεί η κοινωνική, πολιτική, γεωπολιτική και υγειονομική συνθήκη μέσα στην οποία συμβαίνει η κλιματική αλλαγή και θα επιχειρηθεί μια σύντομη αναφορά στην έμφυλή τους διάσταση. Στη συνέχεια, μέσα από τη σχετική βιβλιογραφία θα αναφερθούμε στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και θα αναδειχθεί η επείγουσα παγκόσμια συνθήκη που την ανάγει σε κλιματική κρίση. Τέλος, εξετάζεται πως η ανθρώπινη παρέμβαση στο πλαίσιο του δυτικού μοντέλου παραγωγής λειτουργούσε και λειτουργεί ενάντια στη φύση και τους πόρους της, αλλά και τους πιο φτωχούς ανθρώπους, συμβάλλοντας στην κλιμάκωση της κλιματικής κρίσης.

1.1 Ένας πλανήτης σε κρίση

Αν κάτι χαρακτηρίζει την εποχή που ζούμε είναι μια σειρά από κρίσεις. Κρίσεις που είτε διαδέχονται η μια την άλλη είτε συμβαίνουν ταυτόχρονα και συχνά είναι αλληλοδιαπλεκόμενες ή η μια προέρχεται από την άλλη. Οι κρίσεις αυτές, που επηρεάζουν βαθιά τις κοινωνίες σε ολόκληρο τον πλανήτη, διαταράσσουν μηχανισμούς και συστήματα που μέχρι σήμερα έμοιαζαν να συγκρατούν τον κοινωνικό ιστό μέσα από οικογενειακές αξίες και οράματα, αλλά κυρίως μέσα από μια συλλογική ελπίδα για πρόοδο και ανάπτυξη, που σήμερα δείχνει να χάνεται. Οι συνέπειες των κρίσεων αυτών δεν είναι καν ευθείες, διαγράφουν κύκλους και διαπλέκονται σε όλα τα επίπεδα, δημιουργώντας παράλληλους και διαπλέκοντες τόπους που χρήζουν έκτακτης και επείγουσας αντιμετώπισης. Ορίζοντας, εξάλλου, την κρίση, η σχετική βιβλιογραφία μας δείχνει πως οι κρίσεις κατασκευάζονται μέσα από τον λόγο και τις αφηγήσεις και πως τα χαρακτηριστικά τους είναι η απειλή, η ανασφάλεια και η αίσθηση του κατεπείγοντος, υποβιβάζοντας την προτεραιότητα άλλων θεμάτων (Allwood, 2019).

Όλες οι κρίσεις που βιώνουμε αυτή τη στιγμή έχουν σημαντικές έμφυλες επιπτώσεις, με την κλιματική κρίση να μην αποτελεί εξαίρεση, αυτό εξάλλου θα εξεταστεί και μέσα από την παρούσα εργασία. Ωστόσο, στην ενότητα αυτή, θα παισιωθούν οι υπόλοιπες κρίσεις που αντιμετωπίζει ο κόσμος μας σήμερα, οι συνδέσεις μεταξύ τους, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο όλες τους οξύνουν τις ήδη υπάρχουσες έμφυλες διακρίσεις.

Οικονομική Κρίση

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 - 2008, που τόσο πολύ έπληξε και πλήττει μέχρι και σήμερα τη χώρα μας, φτωχοποίησε μεγάλα κοινωνικά στρώματα και όξυνε παγκοσμίως τις κοινωνικές ανισότητες, λόγω των μέτρων λιτότητας που επιβλήθηκαν σε πολλές χώρες. Η Μαρία Καραμεσίνη εξηγεί πως η κρίση αυτή ξεκίνησε από τις ΗΠΑ ως χρηματοπιστωτική, εξελίχθηκε ως οικονομική και το 2010 μετατράπηκε σε κρίση δημόσιου χρέους, με πρώτο επεισόδιο την ελληνική περίπτωση, η οποία αποτελεί την πρώτη μεγάλη και δομική κρίση του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελεύθερου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού (Καραμεσίνη, 2021, σ. 205). Στις χώρες που εφαρμόστηκαν πολιτικές λιτότητας παρατηρήθηκε μεγάλη απώλεια θέσεων εργασίας, μειώσεις σε μισθούς και συντάξεις, σφοδρή επίθεση στο λεγόμενο κοινωνικό κράτος με δραστική συρρίκνωση των δαπανών πρόνοιας και σαφής κατακερματισμός των υποστηρικτικών κρατικών δομών προς τους εργαζόμενους γονείς. Η οικονομική κρίση είχε (και

έχει) άμεσες επιπτώσεις στην ευημερία και την επιβίωση των νοικοκυριών και την (ανα)κατανομή των ευθυνών, υποχρεώσεων και εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι φεμινίστριες οικονομολόγοι Καραμεσίνη και Rubery (2020) αναφέρουν εμφατικά σχετικά με την παρατεταμένη διάρκεια των πολιτικών λιτότητας: “η απόσυρση του κράτους από την παροχή φροντίδας δημιουργεί προβλήματα, από τη στιγμή που η οικογένεια δεν είναι πλέον σε θέση να παρέχει επαρκή φροντίδα, λόγω αλλαγών στους οικογενειακούς ρόλους και στην κατάσταση της αγοράς εργασίας, που μειώνουν τη βιωσιμότητα του μοντέλου του άνδρα - κουβαλητή και της γυναίκας - νοικοκυράς” (Karamessini και Rubery, 2020, όπ. αναφ. στο Καραμεσίνη, 2021, σ. 219-220).

Πολιτική κρίση - άνοδος ακροδεξιάς και των anti-gender movements

Φαινόμενο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης είναι και η βαθιά κρίση του πολιτικού συστήματος με κυριότερη εκδήλωση αυτή της ανόδου της ακροδεξιάς παγκοσμίως, όχι μόνο σε επίπεδο κοινωνικών κινημάτων αλλά και σε επίπεδο επίσημων πολιτικών φορέων και κομμάτων. Το φαινόμενο αυτό έχει ως αποτέλεσμα την επανα-συντηρητικοποίηση μεγάλης μερίδας πολιτών, θέτοντας στο επίκεντρο του θεσμικού διαλόγου και των πολιτικών, την επαναδιαπραγμάτευση και την αμφισβήτηση των ήδη θεωρούμενων κεκτημένων αξιών, οι οποίες αποτελούσαν για δεκαετίες την παρακαταθήκη της νεωτερικότητας, όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα, η πίστη στον ορθό λόγο και την επιστήμη.

Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται αναβίωση συντηρητικών προτύπων για το φύλο μέσα από την άνοδο του (άκρο)δεξιού λαϊκισμού, γεγονός που αποτελεί παγκόσμιο πολιτικό φαινόμενο, το οποίο βρίσκεται σε ευθυγραμμισμένη συνομιλία με τα κινήματα που μάχονται τα έμφυλα ζητήματα (anti-gender movements). Ο δεξιός λαϊκισμός ορίζεται ως μια ιδεολογία που θεωρεί ότι η κοινωνία εν τέλει χωρίζεται σε δύο ομοιογενείς ομάδες «τον αγνό λαό» και τη «διεφθαρμένη ελίτ», ενώ υποστηρίζει ταυτόχρονα ότι η πολιτική πρέπει να είναι έκφραση της εκούσιας γενικής βούλησης του λαού (Mudde, 2004, σ. 543), ενώ ο αντιθεσμικός του χαρακτήρας παρακινεί τους απλούς πολίτες να λαμβάνουν θέση ενάντια στο σύνολο των θεσμών, τις νόρμες και τις αξίες τους.

Σε ευθύγραμμη πορεία με τον δεξιό λαϊκισμό, τα ερωτήματα που θέτουν τα κινήματα κατά του φύλου (anti-gender movements) αντανακλούν ανησυχίες που αφορούν στη

δημογραφική αγωνία μέσα από τη μείωση του πληθυσμού, τον εκφυλισμό των παραδόσεων και των οικογενειακών αξιών, προβάλλοντας έναν ηθικό πανικό για το μέλλον των παιδιών και εργαλειοποιώντας το φύλο (Κουρου 2020, σ. 2-4). Αυτός ο διάλογος μεταξύ του ακροδεξιού λαϊκισμού και των κινημάτων που μάχονται τις πολιτικές για το φύλο έχει οδηγήσει σε κανονικοποίηση ακραίων απόψεων και ιδεών στο παγκόσμιο πολιτικό στερέωμα, αφού και τα δυο αυτά συντηρητικά φαινόμενα κινούνται σε μια παράλληλη και εξτρεμιστική τροχιά με ποικίλες πολιτικές και κοινωνικές πτυχές. Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που κυβερνήσεις αμφισβητούν στις εθνικές πολιτικές τους την προώθηση των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών θεωρώντας τη ως μια επιβεβλημένη «ιδεολογία φύλου». Τα κινήματα αυτά δεν επιδιώκουν έναν ουτοπικό χαρακτήρα έμφυλης ισότητας που θα επιτευχθεί στο κοντινό μέλλον, αλλά επικεντρώνονται στην πολιτική προσωρινότητα του Τώρα, βρίσκοντας τον χώρο να εδραιωθούν πάνω στη θεμελιώδη αδυναμία των προοδευτικών πολιτικών να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους (Pető, 2015).

Πολεμικές Συγκρούσεις - Προσφυγική κρίση

Στην οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας αθροίζονται οι πολεμικές συρράξεις στην Μέση Ανατολή και η δεινή κατάσταση διαβίωσης σε πολλές χώρες της Αφρικής, που έχουν ως αποτέλεσμα μεγάλες μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές προς τις χώρες της Δύσης, με ανθρώπους να αναζητούν ασφάλεια και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Σε αυτές τις προσφυγικές ροές χιλιάδες ήταν οι γυναίκες προσφύγισσες που ταξιδεύουν διακινδυνεύοντας τη δική τους ζωή και των παιδιών τους (ακόμη και των αγέννητων) προκειμένου να διαφύγουν από εμπόλεμα εδάφη και καταλήγοντας σε Ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και η χώρα μας, συνεχίζοντας τη ζωή τους σε προσφυγικούς καταυλισμούς.

Τις στιγμές που γράφονται αυτές οι γραμμές, μια ακόμη κρίση με παγκόσμιες διαστάσεις συνταράσσει τον πλανήτη. Η στρατιωτική εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία στα τέλη Φεβρουαρίου του 2022 και οι πολεμικές συγκρούσεις που μαίνονται σε Ευρωπαϊκό πια έδαφος, σήμανε το τέλος μιας εποχής υποτυπώδους ισορροπίας μεταξύ Ρωσίας και Δύσης, επαναφέροντας στην παγκόσμια σφαίρα τη συνθήκη του Ψυχρού Πολέμου. Ο πόλεμος αυτός

έχει στοιχίσει τη ζωή σε χιλιάδες ανθρώπους και έχει εκτοπίσει μέχρι σήμερα περισσότερα από 3.000.000¹, που βρίσκουν καταφύγιο σε χώρες της Ευρώπης. Δεν έχουν καν συμπληρωθεί δύο μήνες από την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων και η έμφυλη διάσταση του πολέμου είναι εξαιρετικά εμφανής. Σύμφωνα με την Bethan McKernan, πολεμική ανταποκρίτρια της Guardian στην Ουκρανία, οι γυναίκες σε όλη την Ουκρανία παλεύουν με την απειλή του βιασμού ως όπλο πολέμου, καθώς αυξάνονται συνεχώς οι ενδείξεις σεξουαλικής βίας κατά την αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων, έπειτα από την ανάκτηση των περιοχών. Σύμφωνα με επίσημες μαρτυρίες, αλλά και την παράλληλη έρευνα που διενεργείται από φορείς και οργανώσεις, γυναίκες και κορίτσια καταγγέλλουν στην αστυνομία, τα μέσα ενημέρωσης και τις οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τις φρικαλεότητες που έχουν υποστεί στα χέρια Ρώσων στρατιωτών. Οι ομαδικοί βιασμοί, οι επιθέσεις υπό την απειλή όπλου και οι βιασμοί που διαπράττονται, ακόμη και μπροστά σε παιδιά, είναι μεταξύ των ζοφερών μαρτυριών που συγκεντρώθηκαν από τους ερευνητές. Και ενόσω οι βιασμοί και οι σεξουαλικές επιθέσεις θεωρούνται εγκλήματα πολέμου και σαφής παραβίαση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, το συλλογικό τραύμα που προκαλείται από τη χρήση του βιασμού ως στρατιωτική τακτική θα στιγματίσει ανεπανόρθωτα και σε βάθος χρόνου ολόκληρη την ουκρανική κοινωνία για τα επόμενα χρόνια (McKernan, 2022).

Ενεργειακή Κρίση

Πριν από την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και τον πόλεμο που μαίνεται αυτή τη στιγμή, ο πλανήτης βρισκόταν ήδη εν μέσω μιας ταχείας παγκόσμιας ενεργειακής κρίσης, με τους ειδικούς να υποστηρίζουν πως ίσως είναι χειρότερη από την πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970. Δύο ήταν οι κύριοι παράγοντες που ενίσχυσαν την τρέχουσα ζήτηση στην ενέργεια, σύμφωνα με τον Γιάννη Κουρή (2021): Πρώτον, η απελευθέρωση της συσσωρευμένης ζήτησης που συνόδευσε την πρόσφατη «επαναλειτουργία» της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς η πανδημία COVID-19 έθεσε σε παύση την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα. Δεύτερον, το γεγονός πως ο προηγούμενος χειμώνας ήταν ασυνήθιστα κρύος. Το Βόρειο Ημισφαίριο βίωσε

---

¹Για περισσότερες πληροφορίες: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

έναν «δεύτερο χειμώνα», εξαιτίας των θυελλωδών ανέμων στην Αρκτική και στο φαινόμενο Λα Νίνια, που διήρκεσε μέχρι το τέλος της περασμένης άνοιξης. Αυτός ο ασυνήθιστα κρύος καιρός αύξησε τη ζήτηση ενέργειας, οδηγώντας σε πρωτόγνωρα χαμηλά επίπεδα αποθηκευμένου φυσικού αερίου για αυτήν την εποχή του έτους (Κουρής, 2021). Μια σειρά από παράγοντες συμπεριλαμβανομένου και του πολέμου που μαίνεται αυτή τη στιγμή στην Ουκρανία, προκάλεσαν δραματικές ανατιμήσεις στις τιμές της ηλεκτρικής ενέργειας και του φυσικού αερίου, με αποτέλεσμα να πληγούν βάνουσα όλα τα νοικοκυριά της Ευρώπης και -αν κρίνουμε από τη χώρα μας- την περαιτέρω φτωχοποίηση των ήδη εύλωτων ομάδων του πληθυσμού.

Πανδημική Κρίση

Η πανδημική κρίση του COVID-19, που πλήττει ολόκληρο τον πλανήτη, από τη στιγμή της εμφάνισής της στα τέλη του 2019 μέχρι σήμερα, έχει στοιχίσει τη ζωή σε περισσότερα από 6 εκατομμύρια ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο, ενώ μόνο στην Ελλάδα οι θάνατοι αγγίζουν τις 30.000. Η πανδημία, όσο κανένα άλλο φαινόμενο τα τελευταία χρόνια, ανέδειξε παγκοσμίως την αναγκαιότητα των ισχυρών και βιώσιμων δημόσιων δομών υγείας και τη σπουδαιότητα του κράτους πρόνοιας. Περισσότερο απ' όλα όμως ανέδειξε με τον πιο emphaticό και μακάβριο τρόπο, τις ελλείψεις στα συστήματα υγείας των περισσότερων χωρών, ακόμη και των προηγμένων, του λεγόμενου Δυτικού κόσμου, καθιστώντας τα ανέτοιμα στην αντιμετώπιση των τραγικών συνεπειών αλλά κυρίως αδύναμα στην προστασία όλων των ανθρώπων ανεξαιρέτως, καθώς η πανδημία δείχνει να έχει επιδεινώσει τις προϋπάρχουσες συνθήκες ανισότητας.

Τα περιοριστικά μέτρα που έλαβαν οι κυβερνήσεις, ο κατ' οίκον περιορισμός, η απαγόρευση των μετακινήσεων και το ολικό ή μερικό lockdown σε επιχειρήσεις και δημόσιες υπηρεσίες μετέβαλε και στιγμάτισε βαθιά τη ζωή σχεδόν κάθε νοικοκυριού, αλλά και την παγκόσμια οικονομία. Οι επιπτώσεις όμως της πανδημίας δεν είναι μόνο οικονομικές, αλλά και βαθιά κοινωνικές και έμφυλες. Στην πρωτόγνωρη κρίση του κορονοϊού, ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού συνειδητοποίησαν τον κομβικό ρόλο του κράτους πρόνοιας, της κοινωνικής και οικιακής φροντίδας και της εργασίας των γυναικών για να κρατηθεί όρθια η κοινωνία (Καραμεσίνη, 2021), ενώ στο πλαίσιο της έμφυλης διάστασης της πανδημίας, αποκαλύφθηκε αφενός το «συνεχές» της φροντίδας (Στρατηγάκη, 2020, όπ. αναφ. στο Καραμεσίνη, 2021, σ. 411) και αφετέρου, η παροχή του κύριου όγκου τόσο της αμειβόμενης εργασίας όσο και της

απλήρωτης φροντίδας από τις γυναίκες (ό.π, 2021, σ. 411). Ταυτόχρονα όμως, η σκοτεινή έμφυλη πλευρά της πανδημίας, ήταν το ξέσπασμα της ενδοοικογενειακής βίας, η οποία σημείωσε μια ύπουλη αύξηση με την επιβολή καραντίνας και κατ' οίκον περιορισμού στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Η μετακίνηση του σπιτιού στο επίκεντρο της προσοχής έφερε στο φως και τη δημόσια συζήτηση το μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα της ενδοοικογενειακής βίας που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, για τις οποίες συχνά το σπίτι δεν είναι ασφαλής χώρος (ό.π, σ. 400). Επίσης, ο διαφορετικός αντίκτυπος των κρίσεων στα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα έχει απουσιάσει σε μεγάλο βαθμό από τις κατευθυντήριες γραμμές των διεθνών πολιτικών, αλλά και από τις εθνικές αποκρίσεις σε περιόδους κρίσεων. Αυτή η απουσία είναι άξια αναφοράς, αφού οι αρνητικές κοινωνικές προκαταλήψεις με τις οποίες αντιμετωπίζονται πολλά μέλη της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας σε καιρούς “κανονικότητας”, οδηγούν στο να μένουν εκτεθειμένα και ιδιαίτερα ευάλωτα σε περιόδους κοινωνικού σοκ, όπως η πανδημική κρίση (Reid και Ritholtz, 2020).

1.2 Τι είναι η κλιματική αλλαγή. Συνέπειες της ανθρώπινης παρέμβασης

Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, οι άνθρωποι και οι κοινωνίες προσαρμόστηκαν και αντιμετώπισαν τις κλιματικές αλλαγές και τις ακραίες καταστάσεις με διάφορους βαθμούς επιτυχίας. Η κλιματική αλλαγή και κυρίως η ξηρασία, ευθύνεται τουλάχιστον εν μέρει για την άνοδο και την πτώση των πολιτισμών. Το κλίμα της γης ήταν σχετικά σταθερό τα τελευταία 12.000 χρόνια και αυτή η σταθερότητα ήταν ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού και της ζωής μας όπως είναι σήμερα. Η σύγχρονη ζωή είναι προσαρμοσμένη στο σταθερό κλίμα που έχουμε συνηθίσει, όμως καθώς το κλίμα αλλάζει, θα πρέπει να μάθουμε να προσαρμοζόμαστε (NASA, n.d). Όσο πιο γρήγορα αλλάζει το κλίμα, τόσο πιο δύσκολη θα είναι και η δυνατότητα προσαρμογής. Έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι η κύρια αιτία της ταχύτερης αλλαγής του κλίματος είναι το λεγόμενο «φαινόμενο του θερμοκηπίου», που προκύπτει όταν η ισορροπία ανάμεσα στην ηλιακή ακτινοβολία που απορροφάται και την ακτινοβολία που αντανακλάται πίσω στο διάστημα διαταράσσεται, με αποτέλεσμα την υπερθέρμανση του πλανήτη (Lallanilla, 2018). Η τελευταία Έκθεση (AR6) της Διακυβερνητικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC)² αναφέρει χαρακτηριστικά πως η

---

² Η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) είναι το όργανο των Ηνωμένων Εθνών για την αξιολόγηση της επιστήμης που σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή.

κλιματική αλλαγή που προκαλείται από τον άνθρωπο, συμπεριλαμβανομένων των πιο συχνών και έντονων ακραίων γεγονότων, έχει προκαλέσει εκτεταμένες και δυσμενείς επιπτώσεις με απώλειες και ζημιές στη φύση και τους ανθρώπους, ενώ παρατηρεί πως τα περισσότερα ευάλωτα άτομα και συστήματα επηρεάζονται δυσανάλογα περισσότερο, με την αύξηση των ακραίων καιρικών συνθηκών και του κλίματος να έχει οδηγήσει σε ορισμένες μη αναστρέψιμες επιπτώσεις (IPCC, 2022). Ενώ σύμφωνα με το Αμερικανικό Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (CDC), η κλιματική αλλαγή εκδηλώνεται με συνεχή άνοδο της θερμοκρασίας παγκοσμίως, ακραία καιρικά φαινόμενα, αυξημένα επίπεδα διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα και άνοδο της στάθμης της θάλασσας (CDC, 2022). Όλα αυτά μαζί με άλλους φυσικούς και ανθρωπογενείς παράγοντες, επηρεάζουν και την ανθρώπινη υγεία με πολλαπλούς τρόπους, καθώς αναμένεται οι ήδη υπάρχουσες απειλές για την υγεία να ενταθούν, ενώ θα προκύψουν και νέες.

Η ανεπανόρθωτη καταστροφή εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής δεν είναι απλώς μια εικασία, ούτε μια κρίση που μπορεί να αντιμετωπιστεί σε πολλά χρόνια από τώρα. Το χρονικό περιθώριο παρήλθε ανεπιστρεπτί. Τον Οκτώβριο του 2018 η Διακυβερνητική Επιτροπή του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) δημοσίευε ειδική έκθεση με την οποία προειδοποιούσε ότι απέμεναν μόλις 12 χρόνια προκειμένου να ληφθούν τα μέτρα που χρειάζονται για να αποφευχθεί η άνοδος της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας κατά 1,5 βαθμό Κελσίου, σε σύγκριση με τα επίπεδα που επικρατούσαν πριν αρχίσει η επικίνδυνη υπερθέρμανση του πλανήτη. Αυτό σημαίνει πως οι χώρες θα πρέπει να πραγματοποιήσουν μαζικές και άνευ προηγουμένου αλλαγές στις παγκόσμιες ενεργειακές υποδομές, προκειμένου να περιοριστεί η υπερθέρμανση του πλανήτη και να βρεθεί σε μέτρια επίπεδα (IPCC, 2018). Αναλύοντας τις οικολογικές συνέπειες της κλιματικής κρίσης στον πλανήτη, η οικοφेमινίστρια συγγραφέας Greta Gaard, υποστηρίζει πως αυτές ουσιαστικά παράγονται από τις πιο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη με την Κίνα, τις ΗΠΑ, τη Ρωσία και την Ινδία να πρωτοστατούν στις υψηλότερες εκπομπές αερίων και τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Σαουδική Αραβία να είναι πρώτες στις κατά κεφαλήν υψηλότερες εκπομπές. Το 75 - 80% των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής (προερχόμενων από τη δραστηριότητα των ανεπτυγμένων και πιο πλούσιων χωρών) είναι περισσότερο αισθητές στις χώρες του Παγκόσμιου Νότου (Global South), δηλαδή στα 2/3 του πλανήτη. Οι χώρες αυτές βιώνουν πολύ σκληρότερα τις επιπτώσεις γιατί υλική φτώχεια

σημαίνει ασθενέστερες υποδομές στήριξης για στέγαση, καθαρό νερό, επισιτιστική ασφάλεια, υγειονομική περίθαλψη και ετοιμότητα/αντίδραση σε καταστροφές (Gaard, 2015).

Το παγκόσμιο οικονομικό μοτίβο που έχει οδηγήσει τον πλανήτη σε μη βιώσιμη συνθήκη, δεν είναι άλλο από το μοντέρνο καπιταλιστικό σύστημα ανάπτυξης, που βασισμένο στην τεχνολογία και την οικονομία, οδηγεί σε ανεξάντλητο ανταγωνισμό και σε μια αδηφάγα αναζήτηση πλούτου. Το σύστημα αυτό έχει ως σκοπό το κέρδος των λίγων, καταπιέζει τους ανθρώπους και καταπατά τη φύση, οικειοποιώντας τους πόρους της. Σήμερα, η βίαιη παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον ως απότοκο του συστήματος αυτού, έφερε την κλιματική κρίση στο κατώφλι των αναπτυγμένων χωρών της Δύσης. Τα κέντρα της οικονομικής και πολιτικής ισχύος και οι αναπτυγμένες χώρες βιώνουν τη διεστραμμένη πλευρά του μη βιώσιμου πλουτισμού τους, με τα οικονομικά συμφέροντα και την αδιαφορία να μας εμποδίζουν να δούμε ξεκάθαρα την εκδήλωση της οικολογικής κρίσης (Puleo, 2017, σ. 28).

Κεφάλαιο 2: Κλιματική κρίση και έμφυλες σχέσεις. Μία διαθεματική φεμινιστική προσέγγιση

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες έχουν χαρακτηριστικά ευαλωτότητας και διαφορετικές ικανότητες. Αυτά τα χαρακτηριστικά είναι κοινωνικά προσδιορισμένα και συναρθρώνονται μέσα από την ιστορία των κοινωνιών σε ολόκληρο τον κόσμο. Ωστόσο, οι διακηρυγμένες ανισότητες που συνεπάγονται της έννοιας του φύλου τείνουν να προκαλούν, ως επί το πλείστον, αρνητικές επιπτώσεις κυρίως στη ζωή των γυναικών, των παιδιών, των ηλικιωμένων ατόμων, αλλά και μελών της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, περιορίζοντας συχνά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους, καθιστώντας τα ως υποτελή υποκείμενα. Ο αντίκτυπος των συνεπειών της κλιματικής κρίσης, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι πια εμφανής σε ολόκληρο τον πλανήτη και τα ερωτήματα που αναδύονται, μέσα από ακόμη μια κρίση που βιώνουν οι σύγχρονες κοινωνίες, είναι σαφή: Επηρεάζονται οι ζωές όλων των ανθρώπων και των έμβιων όντων με το ίδιο τρόπο; Μήπως τελικά η κλιματική κρίση, όπως κάθε άλλη κρίση που βιώνουν οι κοινωνίες μας, οξύνει τις προϋπάρχουσες ανισότητες, συμπεριλαμβανομένων και των έμφυλων; Φεμινίστριες ερευνήτριες εξετάζουν και αναλύουν τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότερο τη σχέση μεταξύ φύλου και κλιματικής αλλαγής, θέτοντας τα παραπάνω ερωτήματα και επιχειρώντας να ρίξουν φως στον τρόπο με τον οποίο η επείγουσα συνθήκη της κλιματικής κρίσης διαπλέκεται με το φύλο, τη φυλή, την τάξη, την εθνότητα και τη σεξουαλικότητα, αλλά και στο τι πρέπει να γίνει προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η πολιτική και κοινωνική δράση για την κλιματική αλλαγή δεν ενισχύει τις έμφυλες ανισότητες (Pearse 2016, σ.1). Σε αυτό το κεφάλαιο, θα διερευνηθεί η έμφυλη ευαλωτότητα στο πλαίσιο της κλιματικής κρίσης, μέσα από το φακό της διαθεματικής φεμινιστικής προσέγγισης, με ιδιαίτερη έμφαση στην προσέγγιση του οικοφεμινισμού και την κριτική που ασκεί στις δυναμικές των σχέσεων μεταξύ φύσης και ανθρώπινης κυριαρχίας.

2.1 Έμφυλη ευαλωτότητα και κλιματική κρίση

Η τελευταία Έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), η οποία δημοσιεύτηκε τον Φεβρουάριο του 2022, στο 8ο κεφάλαιό της, αξιολόγησε τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής μέσα από το φακό της φτώχειας, των μέσων διαβίωσης και της ευαλωτότητας των ανθρώπων, με στόχο να διαφανεί πώς τα ακραία κλιματικά φαινόμενα οξύνουν τις κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες. Οι συγγραφείς της εν

λόγω Έκθεσης, σημειώνουν πως σε περιπτώσεις μετά από ακραία καιρικά φαινόμενα, η διακοπή της λειτουργίας των υποδομών και των βασικών κρατικών υπηρεσιών μπορεί να αποβεί μοιραία για τις πληγείσες κοινότητες, καθώς συνδέεται συχνά με αυξημένη βία κατά των γυναικών, των κοριτσιών και των ευάλωτων ομάδων – συμπεριλαμβανομένου του αυξημένου κινδύνου ενδοοικογενειακής βίας, παρενόχλησης, σεξουαλικής βίας και τράφικινγκ. Η έρευνα της συγγραφικής ομάδας της Έκθεσης, προχωρά την ανάλυση ένα βήμα παραπέρα, διαπιστώνοντας επίσης, ότι τα ακραία καιρικά φαινόμενα μπορούν να προκαλέσουν μετατραυματικό στρες, άγχος και κατάθλιψη, προσθέτοντας ότι τα παιδιά και οι έφηβοι από την υποσαχάρια Αφρική, ιδιαίτερα τα κορίτσια, είναι εξαιρετικά ευάλωτα με άμεσες και έμμεσες αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία και ευημερία τους (IPCC, 2022).

Σύμφωνα με αυτή την παραδοχή, τα πιο ευάλωτα, φτωχά και καταπιεσμένα στρώματα του πληθυσμού επηρεάζονται περισσότερο από την κλιματική αλλαγή και έρχονται αντιμέτωπα με τις αρνητικές επιπτώσεις της, δεδομένης της έλλειψης ικανότητάς τους για κατάλληλη προετοιμασία στην αντιμετώπιση των ακραίων φαινομένων ενός μεταβαλλόμενου κλίματος. Έχει σημειωθεί ευρέως εξάλλου, πως οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου που προκαλούν την υπερθέρμανση του πλανήτη, προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τον μη βιώσιμο τρόπο ζωής μεταξύ των πιο εύπορων μειονοτήτων του κόσμου, κυρίως στις λεγόμενες ανεπτυγμένες περιοχές, ενώ ταυτόχρονα οι πιο εκτεθειμένοι και ευάλωτοι στις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, είναι οι πιο φτωχοί και περιθωριοποιημένοι άνθρωποι που ζουν ιδιαίτερα σε περιοχές με χαμηλότερα εισοδήματα (Kaijser και Kronsell, 2014, σ. 421 -422). Στο πλαίσιο αυτό, φτωχές γυναίκες - θηλυκότητες και φτωχοί άνδρες σε ολόκληρο τον πλανήτη, μπορούν να βιώνουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής διαφορετικά, ωστόσο οι μελέτες δείχνουν πως οι γυναίκες είναι ίσως τα πρώτα θύματα. Η McGregor υποστηρίζει πως σχεδόν το 70% του παγκόσμιου πληθυσμού των φτωχών είναι γυναίκες. Στις αγροτικές περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών οι γυναίκες είναι η κατηγορία που βρίσκεται στην πιο μειονεκτική θέση στον πλανήτη, επομένως το πιο πιθανό είναι να μην έχουν τους απαραίτητους πόρους και τα μέσα προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις αλλαγές που επιφέρει η κλιματική κρίση, με αποτέλεσμα να υποφέρουν από την επιδείνωση της καθημερινής τους ζωής (McGregor, 2010, σ. 130). Είναι αδιαμφισβήτητο εξάλλου πως η φτώχεια παγκοσμίως είναι γένους θηλυκού. Αυτό άλλωστε δείχνει και η έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank Group), στην οποία διαπιστώνεται πως τα κορίτσια και οι γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας είναι πιο πιθανό να

ζουν σε φτωχά νοικοκυριά (κάτω από το διεθνές όριο της φτώχειας) σε σχέση με τα αγόρια και τους άνδρες (Munoz Boudet et al, 2018, σ. 6).

Η έννοια της έμφυλης ευαλωτότητας στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής αρχίζει να αναδύεται ολοένα και περισσότερο στη φεμινιστική σκέψη. Η Pearse εξηγεί πως οι ερευνήτριες/ερευνητές, αλλά και οι ειδικοί στα θέματα της ανάπτυξης, ερμηνεύουν αυτή την ευαλωτότητα, όχι ως εγγενές χαρακτηριστικό των γυναικών, αλλά περισσότερο ως έκφραση των υφιστάμενων έμφυλων ανισοτήτων και των σχέσεων εξουσίας στις κοινωνίες σε ολόκληρο τον κόσμο (Pearse, 2016, σ. 3). Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως η έννοια της ευαλωτότητας, αλλά και η έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης, δε μπορεί να εξεταστεί με μονοσήμαντο τρόπο σε όλες τις πλευρές του πλανήτη. Ακόμη κι αν θα θέλαμε να μελετήσουμε τον αντίκτυπο της στις γυναίκες, θα ήταν ίσως εσφαλμένο να κατηγοριοποιήσουμε τις γυναίκες και θηλυκότητες σε μια ομάδα, χωρίς να ληφθούν υπόψη παράγοντες όπως η γεωγραφική περιοχή, η δομή της κοινωνίας, η κουλτούρα και οι έμφυλες ιεραρχήσεις, που υπάρχουν μέσα σε αυτή. Με απλά λόγια, γυναίκες και θηλυκότητες στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν βιώνουν με τον ίδιο τρόπο στις κοινότητές τους ούτε τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, ούτε όμως και τις κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες και αδικίες, σε σχέση με τις γυναίκες των αναπτυσσόμενων χωρών της Δύσης.

Παραδείγματα από τον Παγκόσμιο Νότο

Σχετικά με αυτό, η Pearse (2016) θέλοντας να υποστηρίξει πως η έμφυλη ευαλωτότητα στην κλιματική αλλαγή πρέπει να εξετάζεται και να κατανοείται μέσα στο γενικότερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας, μελέτησε μια σειρά από έρευνες και αναλύσεις περιπτώσεων, των Kakota et al. το 2011 στο Βόρειο Κεντρικό Μαλάουι, των Huynh και Resurrección, το 2014, στο Κεντρικό Βιετνάμ, των Alam και Rahman, το 2014, στο Μπαγκλαντές και των Sarah Ahmed και Fajber, το 2009, στο Gujarat της Ινδίας. Συγκεκριμένα:

Στο Μαλάουι, οι ερευνήτριες εντόπισαν την εξάρτηση της εργασίας των γυναικών από τη διαθεσιμότητα του νερού και τα καύσιμα ξύλου. Καθώς η κλιματική αλλαγή έχει οδηγήσει σε έλλειψη των δασικών πόρων, οι γυναίκες αυτές αναγκάζονται να διανύουν πολύ μεγαλύτερες αποστάσεις, απ' ό,τι στο παρελθόν, προκειμένου να προμηθευτούν καυσόξυλα. Οι μελέτες δείχνουν πως η έλλειψη σε νερό και καύσιμα, αυξάνει όχι μόνο το χρόνο εργασίας των γυναικών

και τη σωματική τους κόπωση, αλλά και τον κίνδυνο να υποστούν βία βάσει του φύλου τους, καθώς εξαναγκάζονται να διανύουν μεγάλες αποστάσεις προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες των νοικοκυριών τους. Η μελέτη στο κεντρικό Βιετνάμ αφορούσε στις επιπτώσεις της λειψυδρίας που σχετίζεται με το κλίμα. Οι ερευνήτριες, βασισμένες σε ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, εντόπισαν πως η ευαλωτότητα σχετικά με την έλλειψη του νερού διαμορφώνεται ανάλογα με το φύλο, την κοινωνική τάξη, την ηλικία, την εκπαίδευση, το στάδιο της ζωής των υποκειμένων, και την ηγεσία του νοικοκυριού. Η αλληλεπίδραση των παραγόντων αυτών, δημιουργεί διαφορές στην πρόσβαση σε πόρους, όπως το νερό και η γη, και κατ' επέκταση διαφορετικές δυνατότητες ανταπόκρισης στην αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικολογικών αποδιοργανώσεων και στην έλλειψη των φυσικών πόρων. Εξετάζοντας το ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης, οι Huynh και Resurrección διαπίστωσαν επίσης ότι οι υπάρχουσες πολιτικές στο Βιετνάμ για την άρδευση, τη γη και την πιστωτική υποστήριξη, εξακολουθούν να εντείνουν τις έμφυλες ανισότητες και ως εκ τούτου να προκαλούν μεγαλύτερη ευαλωτότητα στις κλιματικές συνέπειες. Στο Μπαγκλαντές, οι Khurshed Alam και Habibur Rahman διαπίστωσαν πως οι γυναίκες αντιμετωπίζουν διαφορετικές προκλήσεις σε σύγκριση με τους άνδρες όταν έρχονται αντιμέτωπες με φυσικές καταστροφές, καθώς έχουν αξιολογημένα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας, αυξημένο φόρτο εργασίας μετά από αυτές, ενώ διατρέχουν μεγάλο κίνδυνο σεξουαλικής παρενόχλησης και ελάχιστο περιθώριο συμμετοχής στη διαχείριση της καταστροφής. Στη μελέτη τους, η Sarah Ahmed και η Elizabeth Fajber στο Gujurat της Ινδίας, επεσήμαναν πως το φύλο διασταυρώνεται με την κάστα, αλλά και τους νόμους και τα έθιμα που διέπουν την ιδιοκτησία και τη γη. Οι συγγραφείς, στο πλαίσιο της έρευνά τους, παρήγαγαν μια σειρά από δεδομένα σχετικά με την ευαλωτότητα λόγω φύλου. Διενεργώντας κατ' ιδίαν, αλλά και ομαδικές συνεντεύξεις, εντόπισαν ότι οι γυναίκες δεν έχουν πρόσβαση σε απαραίτητες πληροφορίες και επικοινωνία, όσον αφορά στην ασφάλειά τους, όταν συμβαίνει μια φυσική καταστροφή. Επιπλέον, είναι απίθανο οι γυναίκες αυτές να είναι σε θέση να κολυπήσουν σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης από πλημμύρες, και το πιο πιθανό είναι να μην έχουν καμία πρόσβαση σε πόρους, οι οποίοι θα μπορούσαν να τις βοηθήσουν στην προσαρμογή στην κλιματική κρίση, όπως η ιδιοκτησία γης ή οι τεχνολογίες άρδευσης.

Η Pearse συμπεραίνει συνολικά ότι η έμφυλη ανισότητα διαπλέκεται με άλλες μορφές διακρίσεων, οι έμφυλες ευαλωτότητες είναι αλληλένδετες με άλλες κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες και πως στις αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μια σειρά από

κινδύνους, οι οποίοι σχετίζονται με την έλλειψη των φυσικών πόρων που προκαλείται από την κλιματική αλλαγή (Pearse, 2016, σ. 3-4). Σε ολόκληρο τον κόσμο, οι έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις έχουν επιφορτίσει τις γυναίκες με ρόλους που επιβάλλουν, από τη μια πλευρά, πολλαπλά και αυξημένα καθήκοντα στο πλαίσιο της οικογένειας, που αφορούν στη φροντίδα άλλων μελών και παιδιών και την παραγωγή του φαγητού, και από την άλλη, πλήθος περιορισμών και εμποδίων, όπως είναι η συμμετοχή στα κέντρα λήψης αποφάσεων για την κλιματική αλλαγή, αλλά και για την προσαρμογή και το μετριασμό των συνεπειών της.

Παραδείγματα από τον Δυτικό Κόσμο

Ακόμη όμως και στις ανεπτυγμένες χώρες οι γυναίκες, θηλυκότητες και τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, που ανήκουν στα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού, είναι τα πρώτα θύματα των συνεπειών της κλιματικής κρίσης. Η Gaard αναφέρει δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: Κατά τον καύσωνα που έπληξε την Ευρώπη το 2003, πέθαναν περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, ενώ κατά τη διάρκεια του τυφώνα Κατρίνα στις ΗΠΑ, οι Αφροαμερικανές γυναίκες, που αποτελούν και το φτωχότερο πληθυσμό σε αυτό το τμήμα της χώρας, αντιμετώπισαν τα μεγαλύτερα εμπόδια προκειμένου να επιβιώσουν και να συνεχίσουν τη ζωή τους. Χαρακτηριστικό επίσης, είναι πως οι επιζώσες γυναίκες από τις φυσικές καταστροφές και στις ανεπτυγμένες χώρες, αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο σεξουαλικής παρενόχλησης ή κακοποίησης. Επίσης μετά τον τυφώνα Κατρίνα, αναφέρθηκαν στις ειδήσεις, δεκάδες περιπτώσεις βιασμών και σεξουαλικών επιθέσεων, που καταγγέθηκαν από επιζώσες. Ωστόσο δεν υπήρξε καμία περαιτέρω συζήτηση για την ύπαρξη εξειδικευμένων ομάδων υποστήριξης των γυναικών αυτών στο πλαίσιο των συνεργειών διάσωσης και καμία αναφορά σε υπηρεσίες αναπαραγωγικής υγείας, που θα έπρεπε να είχαν διατεθεί στις γυναίκες που είχαν υποστεί βιασμό (Gaard, 2015, σ. 23). Ο τυφώνας Κατρίνα λειτούργησε ως ένα καμπανάκι για τον Δυτικό κόσμο, κάνοντας ορατό το πως η κλιματική αλλαγή επηρεάζει, αλλά και αλληλεπιδρά με τις κοινωνικές δομές (Kaijser και Kronsell, 2014, σ. 421).

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι βρίσκονται σε κρίσιμη συνθήκη ευαλωτότητας ειδικά τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, τα οποία σε πολλές κοινωνίες στον πλανήτη ζουν στο περιθώριο, καθώς στερούνται ίσων δικαιωμάτων. Η Gaard επισημαίνει χαρακτηριστικά πως queer και τρανς άτομα ζουν ήδη στο περιθώριο των περισσότερων κοινωνιών, καθώς συχνά τους αρνούνται τα βασικά

δικαιώματα, όπως αυτό του γάμου και της οικογενειακής ζωής, βιώνουν αποκλεισμούς ως προς την υγειονομική περίθαλψη για τους/τις συντρόφους τους και τα παιδιά τους, άρνηση δίκαιης στέγασης, στέρηση στοιχειωδών εργασιακών και μεταναστευτικών δικαιωμάτων και πολλά άλλα. Η κλιματική κρίση επιδεινώνει τις πιέσεις στα περιθωριοποιημένα αυτά άτομα, αφού οι οικονομικές και πολιτισμικές ελίτ είναι στην πλεονεκτική θέση να ανταποκριθούν καλύτερα στις επιπτώσεις. Ενώ, ως παγκόσμιο φαινόμενο, η ομοφοβία διεισδύει στη συζήτηση για την κλιματική αλλαγή, διαταράσσοντας την ανάλυσή μας, τόσο για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής, όσο και για τις λύσεις με βάση την κλιματική δικαιοσύνη (Gaard, 2015, σ. 24.).

2.2 Φύλο, κλιματική κρίση και διαθεματικότητα

Η ανάλυση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, η αντιμετώπισή τους και η προσαρμογή σε αυτήν, επιβάλλει μια σφαιρική προσέγγιση ως προς την υπευθυνότητα, την ευαλωτότητα, αλλά και την ισχύ που έχουν τα άτομα ή ολόκληρες κοινωνικές ομάδες στα κέντρα λήψης αποφάσεων, με βάση χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η τάξη, η οικονομικό-κοινωνική θέση, η εθνότητα, η ιθαγένεια, η υγεία, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ηλικία και ο χώρος στον οποίο βρίσκονται (Kaijser και Kronsell, 2014, σ. 420). Γιατί όμως η φεμινιστική οπτική είναι απαραίτητη στη σημερινή πραγματικότητα και την παρούσα κοινωνική συγκυρία, όπως αυτή διαμορφώνεται σε έναν πλανήτη που βρίσκεται σε κρίση;

Διακρίνουμε πως η περιγραφή των έμφυλων σχέσεων και ανισοτήτων σε σχέση με την οικολογική κρίση προερχόμενη από την αλλαγή του κλίματος, είναι ελλιπής όταν αποτυπώνεται χωρίς μια αναλυτική διαθεματική οπτική. Πρέπει να συνεξετάζονται οι διασταυρώσεις και άλλων ταυτοτήτων και βιωμάτων που αφορούν στην κοινωνική τάξη, την κάστα, τη φυλή ή την εθνότητα και ακόμη την ηλικία, τη σεξουαλικότητα και την αναπηρία, καθώς και οι σχέσεις εξουσίας στις δομές και τους θεσμούς της κάθε κοινωνίας. Η σύγχρονη φεμινιστική σκέψη άλλωστε διακρίνεται για τη διαθεματική της προσέγγιση, καθώς η διαθεματικότητα αποτελεί το σύγχρονο παράδειγμα στη φεμινιστική θεωρία (McCall, 2005). Η Kimberle Crenshaw, εισήγαγε τον όρο “διαθεματικότητα” το 1989, προκειμένου να περιγράψει τους τρόπους με τους οποίους αλληλοδιαπλέκεται η φυλή με το φύλο στις εμπειρίες των μαύρων γυναικών, ενώ επεσήμανε χαρακτηριστικά: “Επειδή η διαθεματική εμπειρία είναι μεγαλύτερη από το άθροισμα του ρατσισμού και του σεξισμού, οποιαδήποτε ανάλυση δεν λαμβάνει υπόψη τη διαθεματικότητα δεν μπορεί να αντιμετωπίσει επαρκώς τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο οι μαύρες γυναίκες είναι

υποταγμένες” (Crenshaw, 1989, σ. 140). Έκτοτε, η διαθεματική φεμινιστική σκέψη φωτίζει τις διασταυρώσεις μεταξύ των διαφορετικών εμπειριών και ταυτοτήτων, ενώ όσον αφορά στη διασταύρωση μεταξύ φύλου και περιβάλλοντος “διαγράφει ένα μονοπάτι που αποφεύγει τις παγίδες της ουσιοκρατίας καθιστώντας εφικτή την αλληλεγγύη και την εμπρόθετη δράση πέρα και πάνω από τις κοινωνικές κατηγορίες” (Kaijser & Kronsell, 2014, σ. 417). Το φεμινιστικό ρεύμα σκέψης, όχι μόνο έχει εμπλουτίσει τη θεωρία και τις αναλύσεις για τις κοινωνικές τάξεις, τη φυλή και την ποικιλομορφία του φύλου, αλλά με έναν αξιοθαύμαστο τρόπο δίνει φωνή στις γυναίκες και μια ασυνήθιστη ώθηση στη χειραφέτησή τους (Puleo, 2017, σ. 29).

Η φεμινιστική οπτική χτίζεται μέσα από τη φεμινιστική θεωρία, η οποία αναπτύχθηκε σημαντικά με τα χρόνια, ξεκινώντας και παίρνοντας σχήμα μέσα από τα γυναικεία κινήματα, την κοινωνία των πολιτών, την πολιτική, τη χάραξη πολιτικής και την ακαδημαϊκή κοινότητα, εξετάζοντας ιδιαίτερα και αναλύοντας κριτικά τις σχέσεις εξουσίας (Kronsell, 2018, σ. 1). Στο πλαίσιο αυτό και από τη στιγμή που οι επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης διαμεσολαβούνται μέσα από κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές δομές και διαδικασίες, η ανάγκη για μια διαθεματική κοινωνική ανάλυση είναι επιτακτική, και σε αυτή την ανάλυση, ο φεμινισμός μπορεί να εισφέρει με ποικίλους και σύνθετους τρόπους. Η φεμινιστική σκέψη εξάλλου εμπεριέχει εγγενώς χαρακτηριστικά που εξετάζουν κριτικά τις έμφυλες ιεραρχίες και τις στερεοτυπικές αντιλήψεις, φέρνοντας στο φως τις ανισότητες, τους αποκλεισμούς και τις κοινωνικές συνθήκες υποτίμησης των γυναικών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Αθηνά Αθανασίου, “ο φεμινισμός συνιστά ένα όνομα για την πολιτική δράση των γυναικών στο όνομα των γυναικών με σκοπό την άρση των πολλαπλών περιστάσεων κοινωνικής αδικίας σε βάρος τους” (Αθανασίου 2006, σ. 14). Οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της κλιματικής κρίσης είναι τα τελευταία χρόνια ευρέως αισθητές, περίπλοκες και αφορούν σε μεγάλες κοινωνικές ανισότητες, με τα μοντέλα του δυτικού τύπου παραγωγής και το σύστημα της πατριαρχίας να ενισχύουν τις στερεοτυπικές και άρρητες παραδοχές στις σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και ανάμεσα στους ανθρώπους τη γη και τα άλλα είδη του πλανήτη. Η Pearse (2016) επισημαίνει χαρακτηριστικά πως η θεωρητική και εμπειρική τεκμηρίωση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας, που συνδέονται με την αποικιοκρατία, τη νεωτερικότητα και την καπιταλιστική ανάπτυξη αποτελεί εδώ και καιρό μέρος της φεμινιστικής σκέψης, που σχετίζεται με τα θέματα του περιβάλλοντος (Pearse, 2016, σ. 4).

Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις της φεμινιστικής σκέψης, μέσα από τις οποίες παρουσιάζονται αναλύσεις για το πώς τα δίκτυα εξουσίας αλληλοδιαπλέκονται με τις πτυχές της φύσης και της κοινωνίας. Αυτές οι θεωρίες, από τη δική της σκοπιά η καθεμία, μπορούν να εισφέρουν και στην αναγκαία διαθεματική ανάλυση της κλιματικής κρίσης. Παρότι ο φεμινισμός, ως χειραφετητική θεωρία, έχει στον πυρήνα του έναν κανονιστικό στόχο, την απελευθέρωση από την καταπίεση (Kaijser & Kronsell, 2014, σ. 424), η σύνδεση μεταξύ των πολλαπλών καταπιέσεων στο δίπολο φύση - κοινωνία δεν είναι πάντα εμφανής σε όλες τις φεμινιστικές θεωρίες. Ωστόσο, η θεωρητική συνεισφορά τους στο ζήτημα, ακόμη και αν είναι κατά κάποιο τρόπο υπόρρητη, είναι ταυτόχρονα χρήσιμη.

Για παράδειγμα, ο μαρξιστικός-υλιστικός φεμινισμός, βάζει στο επίκεντρο της κριτικής του το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ως υπεύθυνο για την καταπίεση των γυναικών. Οι μαρξίστριες - υλίστριες φεμινίστριες υποστηρίζουν πως οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας, διατηρούνται μέσω της συνεχούς υποτίμησης και εκμετάλλευσης της αναπαραγωγικής εργασίας των γυναικών (Kronsell, 2018, σ. 7), ενώ βασική επιδίωξή τους είναι η ριζική ισότητα και εξάλειψη των κοινωνικών συνεπειών της έμφυλης διαφοράς (Αθανασίου, 2006, σ. 15). Ως θεωρία χειραφέτησης η νεο-υλιστική φεμινιστική προσέγγιση, εμπνεόμενη από τον μαρξισμό, βάζει στον πυρήνα της ανάλυσής της την κοινωνική τάξη, όπου υπάρχει η τάση το υψηλότερο εισόδημα και η κατανάλωση να θεωρείται ως ο στόχος της χειραφέτησης των φτωχών και των περιθωριοποιημένων. Οι Kaijser & Kronsell σε αυτό επάνω, παρατηρούν πως παρόλο που το υψηλότερο εισόδημα και η κατανάλωση μπορεί να γίνονται αντιληπτά ως μέσα για την επίτευξη της ισότητας, σε μεγάλο βαθμό αγνοούν της οικολογικές συνέπειες που έχει η αυξημένη χρήση των πόρων του πλανήτη (Kaijser & Kronsell, 2014, σ. 424), Ωστόσο, η κλιματική κρίση, μέσα από μια υλιστική φεμινιστική ερμηνεία, μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της νεοφιλελεύθερης ανδρικής τάξης, που δίνει προτεραιότητα στην παραγωγή, την ανάπτυξη και την επεκτατική καταστρατήγηση της φύσης σε αντίθεση με αξίες που συνδέονται περισσότερο με τις γυναίκες, όπως είναι η φροντίδα και η ανατροφή, που δημιουργούνται μέσα από τις εμπειρίες των γυναικών στο πλαίσιο του καπιταλισμού (Kronsell, 2018, σ. 9). Επομένως, μέσα από τη μαρξιστική φεμινιστική οπτική, και μετατοπίζοντας τη συζήτηση στην αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, οι έμφυλες ιεραρχήσεις που αντανakλούνται μέσα από την εκμετάλλευση της αναπαραγωγικής εργασίας των γυναικών ως μητέρες, τροφοί και φροντίστριες, είναι το αποτέλεσμα των παγκόσμιων και ιστορικών έμφυλων ανισοτήτων. Επίσης, όπως περιγράψαμε,

η φτώχεια και η ευαλωτότητα των περιθωριοποιημένων ανθρώπων του πλανήτη αποτελούν βασικά στοιχεία της έμφυλης ανισότητας της κλιματικής κρίσης, και για αυτόν τον λόγο η εγγενής διαθεματική προσέγγιση (τουλάχιστον ως προς τις κοινωνικές ανισότητες) του μαρξιστικού φεμινισμού καθίσταται χρήσιμη και αναγκαία.

2.3 Η συμβολή του Οικοφεμινισμού

Σήμερα, ο οικοφεμινισμός αναδύεται πιο έντονος και διαυγής από ποτέ, κυρίως μεταξύ των νεότερων γυναικών, θηλυκοτήτων και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων και αποτελεί τη “συνάντηση μεταξύ φεμινισμού και οικολογίας” (Puleo, 2017, σ. 27). Ο οικοφεμινισμός μπορεί να θεωρηθεί ως ένα κίνημα που ρίχνει φως στη σύνδεση μεταξύ της εκμετάλλευσης και της υποβάθμισης του φυσικού κόσμου και της υποτέλειας - καταπίεσης των γυναικών (Khanduja, 2017), ενώ ως φιλοσοφική και πολιτική θεωρία συνδυάζει περιβαλλοντικές και φεμινιστικές ανησυχίες μέσα από μια πολυδιάστατη οπτική θεωριών (Warren, 1987). Η Mary Mellor στο βιβλίο της *Φεμινισμός και Οικολογία* εξηγεί πως ο οικοφεμινισμός συγκεντρώνει στοιχεία από το φεμινισμό και από το πράσινο κίνημα, ενώ ταυτόχρονα θέτει μια μεγάλη πρόκληση και για τα δύο. Από το πράσινο κίνημα παίρνει την ανησυχία για τον αντίκτυπο της ανθρώπινης δραστηριότητας στον μη ανθρώπινο κόσμο και από το φεμινισμό την άποψη πως η έμφυλη διάσταση της ανθρωπότητας είναι τέτοια που με πολλαπλούς τρόπους υποτάσσει, εκμεταλλεύεται και καταπιέζει τις γυναίκες (Mellor, όπως αναφ. Khanduja, 2017, σ. 106).

Ο οικοφεμινισμός αναδύθηκε στη δεκαετία του 1970 μαζί με το δεύτερο κύμα του φεμινισμού και το πράσινο κίνημα, με τον όρο να έχει επινοηθεί για πρώτη φορά από την Francoise D' Eaubonne το 1980, κερδίζοντας δημοφιλία σε διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες ενάντια στις συνεχιζόμενες οικολογικές καταστροφές της εποχής (Khanduja, 2017). Τόσο το οικολογικό, όσο και το φεμινιστικό κίνημα είχαν μεταξύ άλλων έναν πολιτικό σκοπό, αυτό της κριτικής αντίδρασης στον αυξανόμενο αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης, ενώ κύριος στόχος του οικοφεμινισμού είναι να προσπαθήσει να “ανοικοδομήσει τις πολιτιστικές αξίες της κοινωνίας, ούτως ώστε να επιτύχει την απελευθέρωση της γυναίκας και της φύσης” (Chen, 2014, σ. 105). Ο οικοφεμινισμός αντλεί το ιδεολογικό του πλαίσιο από την άποψη ότι η καταπίεση τόσο του περιβάλλοντος όσο και των γυναικών προκύπτει μέσα από το σύστημα της πατριαρχίας. Η Khanduja εξηγεί πως η δυτική ιδέα της “πατριαρχίας” βασίζεται στην κοσμοθεωρία του «δυσισμού» που κατηγοριοποιεί τον κόσμο σε αντίθετα ζεύγη εννοιών, όπου σε κάθε ζευγάρι η

μία έννοια πρέπει να θεωρείται ανώτερη σε σχέση με την άλλη, η οποία ως δαιμονοποιημένη, πάντα υφίσταται διακρίσεις. Ο οικοφεμινισμός απαιτεί ριζική κριτική θεώρηση των κατηγοριών της φύσης και του πολιτισμού, καθώς και άρση κάθε είδους πατριαρχικού «δυϊσμού» και διάκρισης (Khanduja, 2017).

Η δύναμη της θεωρίας του οικοφεμινισμού δεν προέρχεται μόνο μέσα από τη θεωρητική γνώση την οποία προσφέρει, αλλά κυρίως από τον πολυσύνθετο τρόπο σκέψης, που λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα σώμα θεωρίας τόσο σχολαστικά διεπιστημονικό (Norgaard, 1998, σ. 492), στοιχείο που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο στην κοινωνική ανάλυση της κλιματικής κρίσης. Ο οικοφεμινισμός επικεντρώνεται, στους δεσμούς μεταξύ ‘ανάπτυξης και φύλου’ αναδεικνύοντας το γεγονός ότι η έμφυλη βία και η βία ενάντια στη φύση είναι ενσωματωμένες στη διαδικασία της ανάπτυξης. Αυτή η εννοιολόγηση για την κατανόηση του οικοφεμινισμού, αντηχεί ξεκάθαρα και στα επιδραστικά έργα των οικοφεμινιστριών συγγραφέων, Vandana Shiva και Maria Mies, οι οποίες αναδεικνύουν τη σημασία μιας εναλλακτικής πρότασης απέναντι στην καπιταλιστική πατριαρχία, που έχει επιδεινώσει τις συνθήκες για τις γυναίκες και τη φύση στον απόηχο της παγκοσμιοποίησης. Για τις συγγραφείς, η καταστροφή της γης και των έμβιων όντων της από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, οφείλουν να αποτελούν φεμινιστικές ανησυχίες, καθώς πρόκειται για την ίδια ανδρική νοοτροπία, που στερεί από τις γυναίκες το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση του σώματός τους και της σεξουαλικότητας τους, η οποία εξαρτάται από πολλαπλά συστήματα κυριαρχίας και κρατικής εξουσίας (Shiva, Mies και Salleh, 2014). Ένα άλλο σημείο στο οποίο στέκεται κριτικά ο οικοφεμινισμός είναι η αποκάλυψη του ανδροκεντρισμού που καθιστά το ανδρικό στοιχείο ως το στάθμισμα όλων των αξιών”. Ο ανδροκεντρισμός του πολιτισμού μας είναι η έννοια κλειδί για να κατανοηθεί η ιδεολογία της έμφυλης κυριαρχίας. (Puleo, 2017, σ.32).

Σήμερα ο οικοφεμινισμός δείχνει να είναι περισσότερο δημοφιλής από ποτέ. Η αναγνώριση της συμβολής του προέρχεται από την εμφανή διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην επείγουσα περιβαλλοντική συνθήκη της κλιματικής κρίσης, που βιώνει ο πλανήτης και την ανάδειξη των έμφυλων ανισοτήτων, που εντείνονται μέσα σε αυτή. Και στην μελέτη αυτή, η διεπιστημονική αναλυτική προσέγγιση του οικοφεμινισμού αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη. Η οικοφεμινίστρια φιλόσοφος Puleo, μέσα από το έργο της προκρίνει τον “κριτικό οικοφεμινισμό” ως το μέλλον του οικοφεμινισμού, στον αντίποδα των ουσιοκρατικών αντιλήψεων που αναδύθηκαν αρκετές φορές στη θεωρητική προσέγγιση αρκετών οικοφεμινιστριών (περισσότερα

γι' αυτό στο Παράρτημα II), υποστηρίζοντας πως οι γυναίκες θα πρέπει να αναγνωρίζονται ως υποκείμενα με δύναμη στα κέντρα λήψης αποφάσεων, ως υποκείμενα της δικής τους ζωής, που θα μπορούν να κάνουν ή όχι παιδιά, όταν θέλουν και όσα θέλουν, πάντα όμως στο πλαίσιο μιας οικολογικής κουλτούρας ισότητας. Ο κριτικός οικοφεμινισμός της Puleo, επικεντρώνει την προσοχή μας στην αυτοσυνειδητοποίηση του ανήκειν μέσα σε έναν ευρύτερο ιστό πολύπλοκης και πολύμορφης ζωής στον πλανήτη στον οποίο ζούμε, στην κατανόηση ότι η καταστροφή του οικοσυστήματος αποτελεί και τη δική μας καταστροφή, αλλά και στην πολυπολιτισμική κατανόηση, που από τη μία θα σέβεται όλους τους πολιτισμούς και τις κουλτούρες, αλλά θα ασκεί κριτική και αυτοκριτική. Ο κριτικός οικοφεμινισμός και ο πολυπολιτισμικός του χαρακτήρας, θα πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της βιωσιμότητας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ισότητας, με ιδιαίτερη προσοχή στα δικαιώματα των γυναικών, καθώς όλοι οι Πολιτισμοί τους έχουν φερθεί με μεγάλη αδιαφορία. Ο κριτικός οικοφεμινισμός διεκδικεί οικο-δικαιοσύνη, με γνώμονα τη βιωσιμότητα του πλανήτη και το μέλλον των επόμενων γενιών. (Puleo 2017, σ. 30, 31, 32).

Από την ανάλυση των παραπάνω προκύπτει το εξής ερευνητικό ερώτημα: : “Με ποιους τρόπους εντοπίζεται η σύνδεση φύλου και κλιματικής κρίσης;”

Κεφάλαιο 3: Παγκόσμια Κλιματική Διακυβέρνηση και Διεθνείς Πολιτικές για το κλίμα: Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου.

Μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε, σχετικά με την επείγουσα φύση της κλιματικής αλλαγής, αλλά και των κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων που αναδεικνύονται, προκύπτουν προβληματισμοί που αφορούν στην ουσιαστική δράση σε επίπεδο πολιτικών και διακυβέρνησης: Γιατί τα ευάλωτα άτομα μοιάζουν να παραμένουν απροστάτευτα ακόμη και τώρα, την ύστατη σχεδόν στιγμή, μπροστά στις απειλές της κλιματικής αλλαγής; Στις αποφάσεις και τις πολιτικές που σχεδιάζονται σήμερα για το κλίμα, ποιοι είναι οι δρώντες που λαμβάνουν τις πιο κρίσιμες αποφάσεις και γιατί παρατηρούμε πως ερευνήτριες και ερευνητές από επιστήμες και πεδία που ασχολούνται με την κλιματική αλλαγή και το φύλο, εντοπίζουν μια “τυφλή προς το φύλο” προσέγγιση (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009); Τις απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα θα τις αναζητήσουμε μέσα από μια ανασκόπηση των κυριότερων διεθνών πολιτικών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το Κλίμα και θα εξεταστεί η ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου σε αυτές. Επίσης, θα εξηγήσουμε γιατί επιλέγουμε τον όρο Κλιματική

Διακυβέρνηση, ποιοι είναι οι δρώντες που αλληλοδιαπλέκονται σε αυτήν και ποιος ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Ενώ, θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στις στρατηγικές πολιτικών τόσο για το κλίμα όσο και για την ισότητα των φύλων.

3.1 Κυριότεροι σταθμοί στις Διεθνείς Πολιτικές (ΟΗΕ) για το Περιβάλλον και το Κλίμα.

«Οι γυναίκες επηρεάζονται δυσανάλογα περισσότερο από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως είναι οι ξηρασίες, οι πλημμύρες και άλλα ακραία καιρικά φαινόμενα. Έχουν επίσης κρίσιμο ρόλο στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, αλλά πρέπει να εκπροσωπούνται καλύτερα σε όλα τα επίπεδα των κέντρων λήψης αποφάσεων. Η ενδυνάμωση των γυναικών είναι σημαντικός παράγοντας στην αντιμετώπιση της κλιματικής πρόκλησης» Christiana Figueres, 2014 – Εκτελεστική Γραμματέας της UNFCCC

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει πολύ ενεργό ρόλο στην επιδίωξη της έμφυλης ισότητας, με τα κράτη - μέλη να δεσμεύονται επίσημα για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε ό,τι αφορά στα προγράμματα και τις πολιτικές του ΟΗΕ τα οποία επικυρώνουν (Röhr, Hemmati και Lambrou 2009). Ωστόσο, παρόλο που η μέριμνα του ΟΗΕ για την ενσωμάτωση του φύλου στα περιβαλλοντικά κείμενα έχει υπάρξει εμφανής, το φύλο είναι μια πολύ πρόσφατη προσθήκη στα κείμενα για την κλιματική αλλαγή, με αυτό να έχει επιτευχθεί κυρίως μέσα από τις προσπάθειες των φεμινιστικών κινημάτων και υπερασπιστριών του φύλου (gender advocates) (Terry, 2009).

Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) - Ρίο ντε Τζανέιρο, 1992

Η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (στο εξής: UNCED), γνωστή και ως «Earth Summit», πραγματοποιήθηκε στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, από τις 3 έως τις 14 Ιουνίου 1992. Το Earth Summit συγκέντρωσε πολιτικούς ηγέτες, διπλωμάτες, επιστήμονες, εκπροσώπους των μέσων ενημέρωσης και μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) από 179 χώρες για μια τεράστια προσπάθεια εστίασης στον αντίκτυπο των ανθρώπινων κοινωνιών και των οικονομικών δραστηριοτήτων επάνω στο Περιβάλλον (United Nations, 1992). Η Διάσκεψη του Ρίο ήταν εξαιρετικά σημαντική ως προς τα κείμενα και τις συμβάσεις που διατυπώθηκαν, καθώς μέχρι τότε το φύλο δεν είχε συμπεριληφθεί στις πρωτοβουλίες του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και ήταν η πρώτη φορά που αυτό επετεύχθη στο πλαίσιο της

διατύπωσης της Ατζέντας 21 (Gay-Antaki, 2020). Συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 24 της Ατζέντας, οι γυναίκες αναγνωρίζονται ως μια από τις Σημαντικές Ομάδες των οποίων η ενεργή συμμετοχή είναι ουσιώδης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Η Agenda 21 τονίζει πως η πρόοδος των γυναικών είναι όντως μια προϋπόθεση για να καταστεί η βιώσιμη ανάπτυξη πραγματικότητα (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009; United Nations, 1992). Η Διάσκεψη αυτή όμως, ήταν πολύ κρίσιμη για τα ζητήματα του Περιβάλλοντος και της κλιματικής αλλαγής και για έναν ακόμη λόγο, καθώς από αυτήν προέκυψαν τρεις εμβληματικές Περιβαλλοντικές Συμφωνίες του ΟΗΕ: η Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλομορφία (CBD), η Σύμβαση για την Καταπολέμηση της Ερημοποίησης (UNCCD) και η Σύμβαση - Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC).

Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τις Γυναίκες - Πεκίνο 1995

Το 1995, η Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τις Γυναίκες, ήταν η κατάληξη των διεθνών αγώνων των γυναικών που είχαν αρχίσει πριν από 20 χρόνια και ήταν πολύ διαφορετική από τις άλλες Διασκέψεις, όχι μόνο ως προς την μεγάλη συμμετοχή αλλά και ως προς τα αποτελέσματά της. Τα τελικά κείμενα που συμφωνήθηκαν αποτέλεσαν ορόσημο για τις πολιτικές ισότητας και οι στόχοι που διατυπώθηκαν παραμένουν επίκαιροι ακόμα και σήμερα (Στρατηγάκη 2021, σ. 54). Η Πλατφόρμα Δράσης του Πεκίνου, εντόπισε 12 κρίσιμους τομείς προτεραιότητας (critical areas of concern) για την επίτευξη της ισότητας των φύλων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και διατύπωσε ισάριθμους Στρατηγικούς Στόχους, ενώ η Διακήρυξη και η Πλατφόρμα του Δράσης του Πεκίνου αποτελούν τα σημαντικότερα κείμενα πολιτικής του ΟΗΕ για τις γυναίκες (ό.π, σ. 25, 54). Ο ενδέκατος στόχος της Πλατφόρμας “Γυναίκες και Περιβάλλον” αναγνώρισε όχι μόνο την ευαλωτότητα των γυναικών - κοριτσιών σε σχέση με τα ακραία καιρικά φαινόμενα και την υπερθέρμανση του πλανήτη, αλλά και τον ουσιαστικό τους ρόλο την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης “μέσα από την ανησυχία τους για την ποιότητα και τη βιωσιμότητα της ζωής των σημερινών και μελλοντικών γενιών”. Επίσης, εντόπισε την απουσία των γυναικών από τα κέντρα λήψης αποφάσεων στη διαμόρφωση πολιτικών για τη διαχείριση των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος, τη διατήρηση, προστασία και αποκατάστασή του, αλλά και τον ηγετικό τους ρόλο στην προώθηση μιας περιβαλλοντικής ηθικής (United Nations, 1995).

Σύμβαση του ΟΗΕ για την Βιολογική Ποικιλομορφία (CBD) - 1992

Η Σύμβαση του ΟΗΕ για την Βιολογική Ποικιλομορφία (Convention on Biological Diversity, στο εξής: CBD), η οποία τέθηκε σε ισχύ τον Ιούνιο του 1992 κατά την UNCED στο Ρίο, είχε τρεις βασικούς στόχους: τη διατήρηση της βιολογικής ποικιλομορφίας (δηλ. της ποικιλίας των έμβιων όντων που υπάρχουν στη Γη), την αυτοσυντηρούμενη χρήση των συστατικών της βιολογικής ποικιλομορφίας, τον ορθό και ισότιμο καταμερισμό των πλεονεκτημάτων που θα προκύψουν από τη χρήση των γενετικών πόρων (Convention on Biological Diversity, 1992). Στο προοίμιο της Σύμβασης ήταν ξεκάθαρη η αναγνώριση από τα συμβαλλόμενα μέρη “ο ζωτικός ρόλος των γυναικών στη διατήρηση και την αυτοσυντηρούμενη χρησιμοποίηση της βιολογικής ποικιλομορφίας” και εκφράστηκε η ανάγκη της πλήρους συμμετοχής των γυναικών σε όλα τα επίπεδα στα οποία χαράσσεται και εφαρμόζεται η πολιτική για τη διατήρηση της βιολογικής ποικιλομορφίας” (Convention on Biological Diversity, 1992, προοίμιο, σ.2).

Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) – 1994

Το πρώτο διεθνές μέτρο με το οποίο επιδιώχθηκε να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής ήταν η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change στο εξής: UNFCCC). Η UNFCCC, που επίσης εγκρίθηκε στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 και τέθηκε σε ισχύ το 1994, είχε ως απώτερο στόχο “να επιτύχει τη σταθεροποίηση των συγκεντρώσεων των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα σε επίπεδο που θα αποτρέψει την επικίνδυνη ανθρωπογενή παρέμβαση στο κλιματικό σύστημα εντός επαρκούς χρονικού πλαισίου, ούτως ώστε να επιτραπεί στα οικοσυστήματα να προσαρμοστούν με φυσικό τρόπο στην κλιματική αλλαγή, διασφαλίζοντας την ασφάλεια της παραγωγής τροφίμων και επιτρέποντας την οικονομική ανάπτυξη να προχωρήσει με βιώσιμο τρόπο” (Lambrou & Piana 2006, σ. 7).

Η UNFCCC σήμερα έχει σχεδόν καθολική συμμετοχή, με τις 197 χώρες που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση να ονομάζονται Μέρη. (UNFCCC, n.d.). Η UNFCCC δεν έθεσε αρχικά νομικές δεσμευτικές υποχρεώσεις, αλλά τις βάσεις για περαιτέρω δράση στο μέλλον, ειδικά την εποχή που επικρατούσαν πολλές αμφισβητήσεις για την επιστημονική στήριξη της ανάγκης

υιοθέτησης μέτρων, η σύμβαση έθεσε τις γενικές αρχές και τη διαδικασία για τη μετέπειτα υιοθέτηση δεσμεύσεων, κυρίως μέσω των τακτικών συνόδων των Κρατών Μερών της. Οι χώρες που έχουν υπογράψει την UNFCCC είναι γνωστές ως «Μέρη» και συναντώνται ετησίως στη Διάσκεψη των Μερών (Conference of the Parties, στο εξής COP) προκειμένου να διαπραγματευτούν πολυμερώς τους τρόπους αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής. Η COP είναι το ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων της Σύμβασης. Όλα τα κράτη που είναι Μέρη της Σύμβασης εκπροσωπούνται στις COP, στις οποίες εξετάζουν την εφαρμογή της Σύμβασης και οποιονδήποτε άλλων νομικών πράξεων που εγκρίνονται και λαμβάνουν τις απαραίτητες αποφάσεις για την προώθηση της αποτελεσματικής εφαρμογής της Σύμβασης, συμπεριλαμβανομένων των θεσμικών και διοικητικών ρυθμίσεων (UNFCCC, n.d.). Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί 26 Διασκέψεις με την τελευταία COP26 να έχει πραγματοποιηθεί στη Γλασκώβη τον Νοέμβριο του 2021.

Παρόλο που η UNFCCC είναι η σημαντικότερη ίσως πρωτοβουλία που ελήφθη για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε Παγκόσμιο επίπεδο, στο περιεχόμενο της Σύμβασης αρχικά δεν γίνεται καμία αναφορά στο φύλο. Ενώ όλες άλλες Συμβάσεις εκείνης της εποχής τόνιζαν επίσημα τη σημασία του φύλου, η UNFCCC δεν προέβη σε αυτό. Λόγω αυτής της παράλειψης δεν συμπεριλήφθηκαν γυναίκες στις διαδικασίες της (Kronsell, 2018). Για την UNFCCC ανέφεραν οι Tenzig et al., πως οι δράσεις που αναγνωρίζουν την έμφυλη ευαλωτότητα και ανταποκρίνονται στο φύλο - και ως εκ τούτου έχουν σχεδιαστεί για να αποφέρουν οφέλη για ολόκληρο τον πληθυσμό - δεν είναι μόνο πιο δίκαιες αλλά και πιο αποτελεσματικές. Ωστόσο, η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή μόλις πρόσφατα έστρεψε την προσοχή της στην ισότητα των φύλων (2015). Η απουσία της οπτικής του φύλου στις διεθνείς πολιτικές για το κλίμα δεν έμεινε απαρατήρητη από επιστήμονες του φύλου και του περιβάλλοντος. Οι Lambrou και Piana το 2006, ανέφεραν πως παρόλο το ισχυρό στάτους των Ηνωμένων Εθνών, η διεθνής διαδικασία διαπραγμάτευσης για το κλίμα έχει αποτύχει να συμπεριλάβει μια ευαίσθητη προς το φύλο προσέγγιση, καθώς οι έρευνες δείχνουν πως η διάσταση του φύλου γενικά παραμελείται στη διεθνή πολιτική για το κλίμα. Αυτό εγείρει σημαντικές ανησυχίες, αφού μόνο τα τελευταία χρόνια, στις συνεδριάσεις της Διάσκεψης των Μερών (COP), αρχίζει και περιλαμβάνεται το φύλο στις συζητήσεις (2006). Αντίστοιχα και οι Kaijser και Kronsell, αναφέρουν πως η UNFCCC στερείται παντελώς της οπτικής του φύλου την εποχή της υπογραφής της, ενώ η πτυχές του φύλου δεν προκύπτουν στην

παγκόσμια κλιματική ατζέντα παρά μόνο πρόσφατα (2014, σ. 427). Πράγματι, είναι μόλις τα τελευταία χρόνια που πολλοί νομικοί μηχανισμοί και συμφωνίες καθορισμού προτύπων, συμπεριλαμβάνουν κείμενα που προωθούν την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα των γυναικών (Figueres, Tovar - Restrepo & Eddy, n.d).

Πρωτόκολλο του Κιότο - 1997

Το Πρωτόκολλο του Κιότο εγκρίθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1997, αλλά λόγω μιας περίπλοκης διαδικασίας επικύρωσης, τέθηκε σε ισχύ στις 16 Φεβρουαρίου 2005 και επί του παρόντος, υπάρχουν 192 μέρη. Το Πρωτόκολλο του Κιότο ουσιαστικά, θέτει σε λειτουργία τη Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή δεσμεύοντας τις βιομηχανικές χώρες και τις οικονομίες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο να περιορίσουν και να μειώσουν τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου (GHG) σύμφωνα με συμφωνημένους επιμέρους στόχους. Η ίδια η Σύμβαση ζητά μόνο από αυτές τις χώρες να υιοθετήσουν πολιτικές και μέτρα για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και να υποβάλλουν περιοδικές εκθέσεις (UNFCCC, n.d.). Στο Πρωτοκόλλο του Κιότο δεν εγκρίθηκε καμία απόφαση που να αφορά στο φύλο, ωστόσο, υπάρχουν δύο αποφάσεις στο πλαίσιο της UNFCCC που λαμβάνουν υπόψη τη διάσταση του φύλου και ισχύουν επίσης για το Πρωτόκολλο του Κιότο (Tenzig et al. 2015). Οι αποφάσεις αυτές αφορούν στη “Βελτίωση της συμμετοχής των γυναικών στην εκπροσώπηση των Μερών σε φορείς που έχουν συσταθεί βάσει της UNFCCC και του Πρωτοκόλλου του Κιότο” (Απόφαση 36/CP.7), στην “Προώθηση της ισορροπίας των φύλων και τη βελτίωση της συμμετοχής των γυναικών στις διαπραγματεύσεις της UNFCCC και στην εκπροσώπηση των Μερών σε φορείς που έχουν συσταθεί βάσει της UNFCCC και Πρωτοκόλλου του Κιότο” (UNFCCC, n.d. Απόφαση 23/CP.18).

Διασκέψεις των Μερών (COP)

Η ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου στις πολιτικές για το κλίμα από τον ΟΗΕ, έγινε με αργούς ρυθμούς. Έξι χρόνια μετά την UNFCCC, το 2001 στην έβδομη Σύνοδο της Διάσκεψης των Μερών (COP7) στο Μαρακές, συμφωνήθηκε το πρώτο κείμενο για την έμφυλη ισότητα και τη συμμετοχή των γυναικών, λαμβάνοντας αντίστοιχα δύο αποφάσεις. Στην COP7, που για

πρώτη φορά αναγνωρίστηκε πως τα ζητήματα της έμφυλης ισότητας και η συμμετοχή των γυναικών είναι απαραίτητες για τις κλιματικές λύσεις, βασικός στόχος ήταν η αντιμετώπιση της άνιση συμμετοχής μεταξύ ανδρών και γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων της UNFCCC (Röhr, Hemmati & Lambrou 2009) ωστόσο, οι διατάξεις ήταν μάλλον αδύναμες και δεν ασκήθηκε συγκεκριμένη πίεση στα Μέρη με αποτέλεσμα να μην υπάρξει σημαντική αύξηση στη συμμετοχή των γυναικών (Van den Broeck, 2016, σ. 33).

Έπειτα από αρκετά χρόνια, στην COP13 το 2007, στο Μπαλί έγινε μια πραγματική ρωγμή στην ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης στην κλιματική αλλαγή, όταν δημιουργήθηκε η Παγκόσμια Συμμαχία για το Φύλο και το Κλίμα (Global Gender and Climate Alliance - GGCA) με στόχο να παρέχει στήριξη στην UNFCCC και να συνηγορεί στα θέματα που αφορούν στο φύλο σε όλα τα επίπεδα των κλιματικών πολιτικών (Kaijser & Kronsell, 2014), ενώ τότε ιδρύθηκε και το παγκόσμιο δίκτυο Γυναίκες για την Κλιματική Δικαιοσύνη (Women for Climate Justice - GenderCC) εκφράζοντας έτσι μια επίσημη δέσμευση για το φύλο (Röhr, Hemmati & Lambrou 2009). Στην COP13 του Μπαλί ήταν και η πρώτη φορά που εκφράστηκε το ενδιαφέρον τόσο για την εμπλοκή περισσότερων γυναικείων οργανώσεων στη Διάσκεψη, αλλά και για τη διοργάνωση ενός υψηλού επιπέδου πάνελ για το φύλο και την κλιματική αλλαγή (ό.π.). Στα κείμενα της UNFCCC πρώτη φορά περιλήφθηκε γλώσσα με έμφυλο πρόσημο στην COP16, η οποία διοργανώθηκε στο Κανκούν του Μεξικό το 2010 (Gay-Antaki, 2020), ενώ τα Μέρη δήλωσαν ότι η ισότητα των φύλων και η συμμετοχή των γυναικών είναι στοιχεία απαραίτητα για αποτελεσματική δράση σε όλες τις πτυχές της κλιματικής αλλαγής.

Η Συμφωνία του Παρισιού - 2015 & COP21

Η Συμφωνία του Παρισιού αποτελεί ορόσημο στην πολύπλευρη διαχείριση της κλιματικής αλλαγής, καθώς για πρώτη φορά, μια δεσμευτική συμφωνία έμοιαζε να ενώνει όλα τα έθνη σε έναν κοινό σκοπό: να αναλάβουν φιλόδοξες πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της. Η Συμφωνία εγκρίθηκε από 196 μέρη στην COP21 στο Παρίσι, στις 12 Δεκεμβρίου 2015 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016. Στόχος της είναι να περιορίσει την υπερθέρμανση του πλανήτη πολύ κάτω από τους 2, κατά προτίμηση στους 1,5 βαθμούς Κελσίου, σε σύγκριση με τα προβιομηχανικά επίπεδα (UNFCCC, 2015). Οι εργασίες της COP21 στο Παρίσι είχαν λάβει τεράστια δημοσιότητα, καθώς

αναμενόταν ότι τα Μέρη θα πάρουν όχι μόνο τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αλλά και σημαντικές αποφάσεις για την παροχή βοήθειας και χρηματοδότησης στις χώρες που είχαν ήδη πληγεί σε μεγάλο βαθμό από την κλιματική αλλαγή, αλλά και σε αυτές που θα κινδύνευαν στο μέλλον. Όλα τα βλέμματα στράφηκαν λοιπόν στο Παρίσι τον Δεκέμβριο του 2015, με την ελπίδα να επιτευχθεί μια συμφωνία που όχι μόνο θα ήταν αρκετά αποτελεσματική ώστε να παρέχει κάποιες λύσεις για την κλιματική αλλαγή αλλά επίσης θα περιλάμβανε την οπτική του φύλου σε αυτή (Van den Broeck, 2016, σ. 37). Η Συμφωνία του Παρισιού όμως απέτυχε πλήρως να ενσωματώσει την οπτική του φύλου στις αποφάσεις της. Στο τελικό κείμενο αναφορά στο φύλο γίνεται στο προοίμιο της Σύμβασης, όπου αναφέρει συγκεκριμένα: “Τα Μέρη όταν αναλαμβάνουν δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, θα πρέπει να σέβονται, να προωθούν και να λαμβάνουν υπόψη τις αντίστοιχες υποχρεώσεις τους για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το δικαίωμα στην υγεία, τα δικαιώματα των αυτόχθονων πληθυσμών, των τοπικών κοινοτήτων, των μεταναστών, των παιδιών, των ατόμων με αναπηρίες και των ατόμων σε ευάλωτες καταστάσεις και το δικαίωμά τους στην ανάπτυξη, καθώς και στην ισότητα των φύλων, την ενδυνάμωση των γυναικών και την ισότητα μεταξύ των γενεών” (UNFCCC, 2015, προοίμιο). Αν και μια αναφορά στο προοίμιο είναι καλύτερη από καμία, παραμένει πολύ αδύναμη. Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται δεν συνεπάγονται καμία νομικά δεσμευτική υποχρέωση βάσει της Συμφωνίας του Παρισιού για τις χώρες, προκειμένου να βάλουν τις δράσεις τους για το κλίμα σε ένα πλαίσιο βασισμένο στα ανθρώπινα δικαιώματα (Fuhr et al., 2015) και την έμφυλη ισότητα.

Στον απόηχο της φιλόδοξης αυτής Συμφωνίας, οι αντιδράσεις από τις γυναικείες οργανώσεις και την Κοινωνία των Πολιτών ήταν σφοδρές, καθώς σχεδόν όλες και όλοι συνομολόγησαν πως η Συμφωνία του Παρισιού εξασφάλισε στο τέλος μόνο την ασφάλεια των κερδών των μεγάλων εταιρειών και πολυεθνικών συμφερόντων, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε Δελτίο Τύπου του Women and Gender Constituency (στο εξής: WGC) αμέσως μετά την ολοκλήρωση των διαδικασιών της Συμφωνίας (WGC, 2015). Στα τελικά κείμενα της Συμφωνίας μόνο δύο ήταν οι σαφείς αναφορές στο φύλο και αυτές αφορούσαν μόνο στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των γυναικών. Οι Fuhr et al. από το Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ στην Έκθεσή τους, αναφέρουν χαρακτηριστικά, πως παρότι η προσαρμογή και η ανάπτυξη των δεξιοτήτων είναι εξαιρετικά σημαντικά στοιχεία, οι αναφορές αυτές ενισχύουν την άποψη που καθιστά τις γυναίκες ως θύματα της κλιματικής αλλαγής που

χρειάζονται υποστήριξη για να αναπτύξουν τις ικανότητές τους και να γίνουν πιο ανθεκτικές. Δεν αναγνωρίζουν όμως τις ικανότητές τους στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και στο να παρέχουν δίκαιες λύσεις στην κοινότητά τους για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ως τοπικές ηγέτιδες με την προϋπόθεση ότι θα έχουν την κατάλληλη οικονομική και τεχνολογική υποστήριξη (Fuhr et al, 2015).

Διάσκεψη των Μερών στη Γλασκώβη - 2022 (COP26)

Η τελευταία Διάσκεψη των Μερών για την κλιματική αλλαγή, η COP26, πραγματοποιήθηκε στη Γλασκώβη τον Νοέμβριο του 2021. Στο τελικό κείμενο της απόφασης που διατυπώθηκε περιέχει το 13ο κεφάλαιο αφορά στο Φύλο και την Κλιματική Αλλαγή. Στο προοίμιο της αναφέρεται χαρακτηριστικά πως τα Μέρη εκφράζουν την ανησυχία τους αναφορικά με την άνευ προηγουμένου κρίση που προκάλεσε η πανδημία του κορωνοϊού το 2019, αλλά και με την όξυνση των υφιστάμενων ανισοτήτων - συμπεριλαμβανομένης της έμφυλης ανισότητας – και θεωρούν πως αυτοί οι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την εφαρμογή μιας αποτελεσματικής δράσης για το Κλίμα που θα ανταποκρίνεται στο φύλο. Ως εκ τούτου τα Μέρη παροτρύνονται να επιταχύνουν τις προσπάθειές τους για την προώθηση της εφαρμογής του ενισχυμένου προγράμματος εργασίας της Λίμα³ για το φύλο και το σχέδιο δράσης που υιοθετήθηκε εκεί (UNFCCC, 2021). Με την ολοκλήρωση της COP26, οι αντιδράσεις των γυναικείων Οργανώσεων από ολόκληρο τον κόσμο ήταν έντονα αρνητικές. Χαρακτηριστικό είναι το Δελτίο Τύπου του WGC, που αναφέρει emphaticά: “Μετά από δύο εβδομάδες σε μια από τις πιο απρόσιτες και άδικες COP που γνώρισε η Οργάνωση, τα Μέρη απέτυχαν να ανταποκριθούν στη στιγμή που απαιτεί η επείγουσα κλιματική κρίση. Μέσα από ένα θέαμα δελτίων τύπου, τα Μέρη προσπάθησαν να δώσουν την εντύπωση δράσης και φιλοδοξίας, αλλά στα κείμενα των Συμφωνιών επικρατούσε η ίδια ψευδής και επιζήμια ρητορική” (Dolan, 2022, Press Release).

---

³ Το Πρόγραμμα Εργασίας της Λίμα για το Φύλο (LWPG) θεσπίστηκε το 2014 για να προωθήσει την ισορροπία των φύλων και να ενσωματώσει τη διάσταση του φύλου στο έργο των Μερών και της Γραμματείας για την εφαρμογή της UNFCCC και της Συμφωνίας του Παρισιού, ώστε να επιτευχθούν πολιτικές και δράσεις για το κλίμα που θα ανταποκρίνονται στο φύλο. Περισσότερα: <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-enhanced-lima-work-programme-on-gender>

Όσον αφορά στις περιβαλλοντικές συμφωνίες, τα νομικά μέσα και τις αποφάσεις που απορρέουν από τις COP, καθώς και τις άλλες διακυβερνητικές διαδικασίες, τις τελευταίες δεκαετίες άρχισε να περιλαμβάνεται γλώσσα που αναγνωρίζει και προωθεί την ισότητα των φύλων και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τα Μέρη της UNFCCC μέχρι σήμερα, έχουν υπογράψει περισσότερες από 81 αποφάσεις υπό την αιγίδα της Διάσκεψης που περιλαμβάνουν το φύλο και η εφαρμογή αυτών των δεσμεύσεων είναι πλέον κρίσιμη. Ενώ όμως έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος, υπάρχει ακόμη πολύς δρόμος για να διασφαλιστεί ότι το φύλο θα ενσωματωθεί τόσο στις δημόσιες πολιτικές όσο και σε δράσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. (Aguilar - Revelo, 2021). Ταυτόχρονα, η συμμετοχή και παρουσία των γυναικών, κυρίως σε ηγετικές θέσεις στην UNFCCC αυξήθηκε σημαντικά από την Παγκόσμια Διάσκεψη στο Ναϊρόμπι το 1985 και μετά (Kruse, 2014). Πολύ σημαντική ήταν η εκλογή της Christiana Figueres, το 2010 ως εκτελεστική γραμματέας (Executive Secretary) της UNFCCC, την οποία διαδέχθηκε η Patricia Espinosa, η Πρέσβης του Μεξικό στο Βερολίνο. Ωστόσο, και η παρουσία γυναικών στις Διασκέψεις των Μερών για την κλιματική αλλαγή είναι εμφανής και σε παράλληλες ενέργειες και ειδικά στην ετήσια “ημέρα φύλου”, που έχει καθιερωθεί από το 2012.

Ωστόσο, η αυξημένη συμμετοχή και παρουσία των γυναικών στις Διασκέψεις για το κλίμα, στις παράλληλες εκδηλώσεις και στις θεματικές εκδηλώσεις για το φύλο, δεν σημαίνει αυτόματα και σχεδιασμό κλιματικών πολιτικών φιλικών προς το φύλο (Gay-Antaki, 2020). Αυτό μας δείχνει η ιστορία των COP και οι αντιδράσεις μετά από αυτές. Ακόμη κι αν οι γυναίκες στις θέσεις εξουσίας αυξάνονται, η πτυχή του φύλου είναι ακόμη περιθωριοποιημένη (Aroga-Jonsson, 2011) και παρόλη την πρόοδο που έχει σημειωθεί οι περισσότεροι ειδικοί της κλιματικής αλλαγής δεν έχουν πειστεί πως η ενσωμάτωση του φύλου στις πολιτικές για την κλιματική αλλαγή θα τις κάνει πιο επιδραστικές και πιο αποτελεσματικές (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009).

Η Ατζέντα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 2030

Το Σεπτέμβριο του 2015, στη Νέα Υόρκη, παγκόσμιοι ηγέτες από όλα τα 193 κράτη-μέλη του ΟΗΕ υπογράφουν και υιοθετούν την “Agenda 2030” και τους νέους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (Sustainable Development Goals - SDGs), οι οποίοι διαδέχονται τους Στόχους Ανάπτυξης της Χιλιετίας (MDGs) που ίσχυαν μέχρι το 2015. Την Ατζέντα 2030, που

περιλαμβάνει 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, 169 επιμέρους στόχους και 232 δείκτες μέτρησης της προόδου, η διεθνής κοινότητα την υποδέχθηκε με μεγάλη αισιοδοξία, καθώς είχε ασκηθεί κριτική για την υποβαθμισμένη θέση της ισότητας των φύλων στη διεθνή αναπτυξιακή πολιτική μέχρι το 2015, ενώ οι Στόχοι της Χιλιετίας, τους οποίους αντικατέστησε χαρακτηρίζονταν ως “μετριοπαθείς” (Στρατηγάκη, 2021). Η Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) του ΟΗΕ, αποτελούν έναν οδικό χάρτη για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους τους ανθρώπους, αλλά και για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας και την ενδυνάμωση όλων των γυναικών και των κοριτσιών, μέσα από έναν ξεχωριστό Στόχο (SDG 5), που όμως αποτελεί και ένα μέσο για την επίτευξη των άλλων στόχων (Aguilar-Revelo, 2021). Η Ατζέντα 2030 δηλαδή, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και η Στρατηγάκη, υιοθέτησε μια “διττή στρατηγική” εντάσσοντας με δύο διαφορετικούς, αλλά συμπληρωματικούς, τρόπους το φύλο και τις γυναίκες: μέσα από έναν αυτοτελή Στόχο Βιώσιμης Ανάπτυξης, αλλά και μέσα από την ένταξη της διάστασης του φύλου και στους άλλους ΣΒΑ, αναδεικνύοντας τη θεώρηση ότι η πρόοδος στην ισότητα των φύλων απαιτούσε ταυτόχρονα οριζόντιες και διατομεακές στρατηγικές, ώστε να εξασφαλιστούν οι απαιτούμενες συνέργειες (Στρατηγάκη, 2021).

Παρόλο που η Ατζέντα 2030 αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της έμφυλης ισότητας για την επίτευξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης, υπάρχουν αρκετά κενά σε σημαντικούς τομείς. Συγκεκριμένα, είναι ανεπαρκής η προσοχή που έχει δοθεί στη σχέση φύλου και Περιβάλλοντος. Οι Στόχοι που αφορούν στο Περιβάλλον είναι τέσσερις (SDGs 12, 13, 14 και 15) και από αυτούς μόνο ο Στόχος 13 δηλώνει ρητά τη σημασία της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής συνδέοντας τα δικαιώματα των γυναικών. Συγκεκριμένα, ο υποστόχος 13β, αναφέρει: “Προώθηση μηχανισμών για την αύξηση της ικανότητας σχετικά με τον αποτελεσματικό σχεδιασμό και τη διαχείριση θεμάτων που αφορούν την κλιματική αλλαγή στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και στα μικρά αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των νέων καθώς και των τοπικών και περιθωριοποιημένων κοινοτήτων” (United Nations, 2015, σ. 23). Σύμφωνα με την Aguilar - Revelo οι Στόχοι που αφορούν στο Περιβάλλον είναι αυτοί με τα λιγότερα δεδομένα ως προς την παρακολούθησή τους, με αποτέλεσμα η ανάπτυξη σχετικών πολιτικών για το φύλο να εμποδίζεται από μια σειρά προβλημάτων όπως, η έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με τις καταναλωτικές αποφάσεις των γυναικών, η πρόσβασή τους στη χρήση και την προστασία των φυσικών πόρων, η δυνατότητα συμμετοχής τους σε

μηχανισμούς όπου συζητείται η διαχείριση τέτοιων πολιτικών, και φυσικά ο ρόλος τους στις διαδικασίες προσαρμογής, μετριασμού και μείωσης των καταστροφών που σχετίζονται με ακραία καιρικά φαινόμενα (Aguilar - Revelo, 2021).

3.2 Κλιματική Διακυβέρνηση - Κοινωνία των Πολιτών

Η γενική έννοια της Διακυβέρνησης έχει μελετηθεί και θεωρητικοποιηθεί εκτενώς στις κοινωνικές επιστήμες και αυτό είναι πολύ σημαντικό αν θέλουμε να μελετήσουμε το φαινόμενο της κλιματικής κρίσης, λόγω του παγκόσμιου χαρακτήρα της. Η Επιτροπή του ΟΗΕ για την Παγκόσμια Διακυβέρνηση (1995) όρισε τη Διακυβέρνηση ως «το άθροισμα των ποικίλων τρόπων με τους οποίους άτομα και ιδρύματα, δημόσια και ιδιωτικά, διαχειρίζονται τις κοινές τους υποθέσεις» (Kronsell, 2018, σ. 2). Με τον όρο Διακυβέρνηση, αναφέρουν οι Muller και Surel, εννοούμε έναν τρόπο κυβέρνησης (με την ευρεία έννοια) στον οποίο η συνοχή της δημόσιας δράσης δεν διέρχεται μέσω μιας σχετικά κεντρικοποιημένης και ομοιογενούς πολιτικο-οικονομικής ελίτ, αλλά μέσω της οργάνωσης μορφών συντονισμού σε πολλαπλά επίπεδα και πολλαπλούς δρώντες (Muller & Surel 2002, σ. 146, 148). Στη σύγχρονη εννοιολόγησή της, επισημαίνει ο νομικός Παναγιώτης Καρκατσούλης, η Διακυβέρνηση νοείται τόσο ως περιεχόμενο όσο και ως διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων και αναφέρεται σ' ένα νέο υπόδειγμα σχέσεων μεταξύ κράτους και Κοινωνίας Πολιτών, ενώ κρίσιμο στοιχείο της Διακυβέρνησης αποτελεί η ισότιμη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων, των αγορών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη λήψη των αποφάσεων. Ένα σημαντικό σημείο που εντοπίζει και υπογραμμίζει ο συγγραφέας, είναι πως η Διακυβέρνηση θέτει την ανάγκη για αποτελεσματικούς θεσμούς, που θα διασφαλίζουν τη δημοκρατία, την ισότητα των ευκαιριών και τη διαφάνεια, αλλά και την εφαρμογή της άμεσης δημοκρατίας, ενώ ανάμεσα στους πολλαπλούς δρώντες και θεσμούς που αλληλοδιαπλέκονται και διασταυρώνονται, η Κοινωνία των Πολιτών βρίσκεται στον πυρήνα της έννοιας της Διακυβέρνησης (Καρκατσούλης 2015, σ. 205, 217).

Συνθέτοντας τα παραπάνω, παρατηρούμε πως η Κλιματική Διακυβέρνηση αποτελεί μια πολυεπίπεδη και ασυνεχή διαδικασία, που αφορά στις συζητήσεις και διαπραγματεύσεις, περιλαμβάνει διαφορετικές ομάδες από εθνικές και τοπικές κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς, φορείς του ιδιωτικού τομέα, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και άλλους κοινωνικούς φορείς. Σκοπός της Κλιματικής Διακυβέρνησης, σύμφωνα με τη UNICEF, είναι η προώθηση ευκαιριών

και η άμεση δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Αυτές οι αποφάσεις και διαδικασίες συζήτησης μπορεί να είναι επίσημες ή άτυπες, ευέλικτες και προσαρμοστικές, και να λαμβάνουν χώρα σε διάφορα επίπεδα: τοπικό, εθνικό, περιφερειακό ή Διεθνές (UNICEF, 2020). Ενώ η Kronsell, αντλώντας από τις Jaegers και Stripple, αναφέρει πως με τον όρο Κλιματική Διακυβέρνηση εννοούμε τους θεσμούς εκείνους, τα εργαλεία, τα μέσα και τους μηχανισμούς που στοχεύουν προς την κατεύθυνση της πρόληψης, μετριασμού ή/και προσαρμογής στους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής (Kronsell, 2018, σ. 2).

Ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών στην Κλιματική Διακυβέρνηση

Η αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης είναι μια από τις πιο δύσκολες προκλήσεις του αιώνα μας, που απαιτεί νέες στρατηγικές ικανές να οδηγήσουν τις κοινωνίες σε ολόκληρο τον πλανήτη σε μετασχηματιστικούς στόχους. Οι θεωρητικοί της σύγχρονης Κλιματικής Διακυβέρνησης έχουν αναγνωρίσει ένα ευρύτερο φάσμα δρώντων και επιπέδων διακυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένων του διεθνούς, υπερεθνικού, διεθνικού, εθνικού και τοπικού επιπέδου. Ωστόσο, ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις στην Κλιματική Διακυβέρνηση είναι καίριος. Οι Wurzel et al. υποστηρίζουν πως όσοι ασχολούνται με την κλιματική διακυβέρνηση σε επίπεδο έρευνας, αναγνωρίζουν ότι οι περιβαλλοντικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) αποτελούν κρίσιμους δρώντες στις διαδικασίες διακυβέρνησης του κλίματος, επειδή μπορούν να βοηθήσουν στην ευαισθητοποίηση του κοινού, να διαμορφώσουν ή ακόμα και να καθορίσουν την ατζέντα των Πολιτικών που παράγονται, αλλά και να παρακολουθήσουν την υλοποίησή τους (Wurzel et al. 2018). Η παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση, συχνά θεωρείται ότι πάσχει από ένα έλλειμμα νομιμότητας, που αφορά στην ικανότητα του πολιτικού συστήματος να γεννά και να διατηρεί την πεποίθηση ότι οι υπάρχοντες πολιτικοί θεσμοί είναι οι πλέον κατάλληλοι για την κοινωνία και ένας βασικός λόγος γι' αυτή τη θεώρηση φαίνεται να είναι ότι ο κοινός διακυβερνητικός τρόπος λήψης αποφάσεων, δημιουργεί προβλήματα δημοκρατικής λογοδοσίας και εκπροσώπησης, ειδικά εάν οι πολιτικές που προκύπτουν επηρεάζουν όχι μόνο τα κράτη, αλλά τα άτομα και ομάδες ατόμων μέσα σε αυτά (Bernauer & Gampfer, 2013, σ. 439).

Ο ρόλος των γυναικείων κινημάτων στην παγκόσμια κλιματική διακυβέρνηση και τις διαπραγματεύσεις έχει υπάρξει καίριος. Στις COP η παρουσία των γυναικείων κινημάτων στις

διαπραγματεύσεις έχει καθιερωθεί μέσα από το Δίκτυο The Women and Gender Constituency (WGC)⁴. Η επίσημη αναγνώριση του WGC το 2011, διευκόλυνε κατά πολύ τις επίσημες παρεμβάσεις στις COP των γυναικών, καθώς αποτελεί το Σώμα που είναι υπεύθυνο για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις διαπραγματεύσεις. Ενώ στόχος του WGC είναι να διασυνδέσει τα μέλη του, δηλαδή τις γυναικείες και άλλες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις με την Γραμματεία της UNFCCC και να πείσει τους αντιπροσώπους να εντάξουν το φύλο στις επίσημες διαπραγματεύσεις και ιδιαίτερες θεματικές ενότητες των COP (Gay-Antaki, 2020).

Παρατηρούμε λοιπόν, πως στην ιστορία των πολυσύνθετων διαδικασιών της κλιματικής διακυβέρνησης οι φεμινιστικές και γυναικείες οργανώσεις διεκδίκησαν και έλαβαν, όχι με εύκολο τρόπο, το χώρο που τους αναλογούσε, χωρίς αυτό να σημαίνει η κατάσταση έχει φτάσει στο επιθυμητό σημείο, όπως άλλωστε δείχνει και αυτή η εργασία.

3.3 Στρατηγικές πολιτικών για την κλιματική κρίση και το φύλο. Οι ανεπαρκείς διασταυρώσεις.

Μετριασμός και προσαρμογή (mitigation - adaptation)

Δύο είναι οι έννοιες - άξονες που είναι συνυφασμένες με τη στρατηγική των πολιτικών που εφαρμόζονται για την κλιματική αλλαγή. Από την μία, είναι ο μετριασμός ή περιορισμός των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου (mitigation), που έχει ως στόχο τη μείωση της ταχύτητας και του μεγέθους της κλιματικής αλλαγής, και από την άλλη, η προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (adaptation).

Σύμφωνα με τη NASA, ο “μετριασμός”, η μείωση δηλαδή της κλιματικής αλλαγής - περιλαμβάνει τη μείωση της ροής των αερίων του θερμοκηπίου που παγιδεύουν τη θερμότητα

---

⁴ Το WGC, που ιδρύθηκε το 2009 και ξεκίνησε να αποτελεί επίσημο μέλος των διαπραγματεύσεων από το 2011 είναι η πλατφόρμα-δίκτυο για τις οργανώσεις των παρατηρητών που εργάζονται για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών και της έμφυλης δικαιοσύνης, στο πλαίσιο της UNFCCC. Το WGC παρέχει διάφορους τρόπους για την Κοινωνία των Πολιτών και τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, που εργάζονται για τα δικαιώματα των γυναικών και τη δικαιοσύνη των φύλων, την προστασία του Περιβάλλοντος ή και τα δύο, για να επηρεάσουν τις ετήσιες Διασκέψεις των Μερών και να βοηθήσουν στην ανάπτυξη της UNFCCC (WGC, n.d.). Το WGC αποτελείται από 28 γυναικείες και περιβαλλοντικές Οργανώσεις και Δίκτυα της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (IUCN) και ο Οργανισμός για τις Γυναίκες το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WEDO) (Gay-Antaki, 2020). Αποτελεί μια πλατφόρμα για την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των μελών και της Γραμματείας της UNFCCC και διασφαλίζει ότι οι συναντήσεις, τα εργαστήρια και τα συνέδρια περιλαμβάνουν τη συμμετοχή και εκπροσώπηση της Κοινωνίας των Πολιτών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων που αφορούν στο φύλο, οποίες διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να παραβρεθούν.

στην ατμόσφαιρα, και στόχος του μετριασμού η αποφυγή της σημαντικής ανθρώπινης παρέμβασης στο κλιματικό σύστημα και να σταθεροποιηθούν τα επίπεδα αερίων του θερμοκηπίου σε ένα χρονικό πλαίσιο τέτοιο που να επιτρέπει στα οικοσυστήματα να προσαρμοστούν φυσικά στην κλιματική αλλαγή (NASA, n.d.). Η “προσαρμογή” σε μια συνθήκη μεταβαλλόμενου κλίματος, περιλαμβάνει την προσαρμογή στο πραγματικό ή αναμενόμενο μελλοντικό κλίμα. Στόχος της στρατηγικής είναι να μειωθεί η τρωτότητά μας στις καταστροφικές και επιβλαβείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, τα πιο έντονα ακραία καιρικά φαινόμενα ή η επισιτιστική ανασφάλεια (NASA, n.d.).

Οι δύο αυτές στρατηγικές ανταπόκρισης στην κλιματική αλλαγή, αποτελούν και την κατεύθυνση των πολιτικών που σχεδιάζονται σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι Stehr και Von Storch, επισημαίνουν πως στην περίπτωση ενός συνόλου πολιτικών επιλογών, τόσο ο μετριασμός όσο και η προσαρμογή δηλώνουν μορφές συλλογικής συμπεριφοράς που μειώνουν τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής: Ο μετριασμός ως απάντηση στην κλιματική αλλαγή, κυρίως αντιπροσωπεύει δραστηριότητες για την προστασία της φύσης από την κοινωνία, ενώ η προσαρμογή συνιστά τρόπους προστασίας της κοινωνίας από τη φύση. Οι δυο αυτές στρατηγικές θα μπορούσαν να είναι ταυτόχρονες και μάλιστα, μακροπρόθεσμα, οι πολιτικές γι’ αυτές θα μπορούσαν να συγκλίνουν στα αποτελέσματά τους (Stehr και Von Storch, 2005, σ. 537-538).

Gender Mainstreaming

Η στρατηγική του gender mainstreaming αναφέρεται στη διαδικασία ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου σε οποιαδήποτε δράση, πολιτική ή νομοθεσία προκειμένου να διασφαλιστεί ότι αντιμετωπίζονται οι ανησυχίες όλων και ότι οι ανισότητες των φύλων δεν διαιωνίζονται με θεσμικά μέσα (Alston, 2014, σ. 288). Όσον αφορά στον ΟΗΕ, η στρατηγική εισήχθη για πρώτη φορά στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC) το 1997 και σύμφωνα με αυτή θα πρέπει να αποτιμώνται συστηματικά οι διαφορετικές επιπτώσεις των πολιτικών του ΟΗΕ σε άνδρες και γυναίκες, προκειμένου να λαμβάνονται υπόψη οι εμπειρίες των γυναικών, αλλά και οι πολιτικές να προωθούν την ισότητα των φύλων (Στρατηγάκη 2021).

Ωστόσο, η αρχή προς αυτή την κατεύθυνση έγινε στην Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη για τις Γυναίκες στο Πεκίνο, το 1995 και μέσω όσων εν τέλει αποφασίστηκαν και διατυπώθηκαν σε αυτή την τόσο σημαντική Διάσκεψη για την προώθηση της έμφυλης ισότητας. Η ευρεία βάση της υποστήριξης στο Πεκίνο για ένα νέο πλαίσιο ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου είχε εξαιρετική επιτυχία και επίδραση. Οι True και Mintrom πάνω σε αυτό επισημαίνουν πως έπειτα από την Διάσκεψη, ακολούθησε μια διαδρομή «παγκόσμιας διάχυσης», που οδήγησε ακόμη και χώρες με ανεπαρκές ιστορικό στην ισότητα των φύλων, να καθιερώσουν δομές για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις πολιτικές τους. Ένας από τους κρίσιμους παράγοντες σε αυτή την εξάπλωση ήταν ο ρόλος που επιτέλεσαν οι διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (INGO) και τα διακρατικά δίκτυα γυναικών που εργάστηκαν ώστε να εκθέσουν τις έμφυλες ανισότητες και να ενδυναμώσουν τις γυναίκες. Πρόκειται για μια ριζοσπαστική στρατηγική για την επίτευξη της ισότητας των φύλων, που περιλαμβάνει από τις παραδοσιακές κρατικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων, μέχρι την ανάπτυξη ειδικών πολιτικών για τις γυναίκες (True & Mintrom, 2001).

Ωστόσο, παρά την υιοθέτηση από τόσες Κυβερνήσεις της στρατηγικής του gender mainstreaming, μερικά πολύ κρίσιμα ερωτήματα παραμένουν: Γιατί υπάρχουν ακόμη τόσο μεγάλες έμφυλες ανισότητες σε ολόκληρο τον κόσμο; Υπήρξε αστοχία στον τρόπο με τον οποίο οι Κυβερνήσεις υιοθέτησαν αυτή τη στρατηγική; Ερωτήματα εύλογα θα έλεγε κανείς, καθώς η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου μέχρι σήμερα, 27 χρόνια μετά τη Συμφωνία του Πεκίνου, παραμένει το ζητούμενο όχι μόνο των φεμινιστικών διεκδικήσεων, αλλά και των Γυναικείων Οργανώσεων.

Η Alston εξετάζει τις επεξηγήσεις διαφόρων ερευνητριών της φεμινιστικής θεωρίας πάνω στην προβληματική, καταλήγοντας σε τέσσερις βασικές εξηγήσεις: Καταρχάς, το gender mainstreaming αναπτύχθηκε ως έννοια από διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και λόμπι γυναικών, που λειτουργούσαν σε ένα διεθνές ριζοσπαστικά φεμινιστικό πλαίσιο, παρόλο που η εφαρμογή του αφορά στο εκάστοτε τοπικό επίπεδο, με τις διαφορετικές δυναμικές και συνθήκες. Ένα δεύτερο σημείο αφορά στην έλλειψη σαφήνειας του οράματος του gender mainstreaming, και γι' αυτό η υλοποίησή του μπορεί να μεταφράζεται διαφορετικά από κάθε κυβέρνηση, τροφοδοτώντας την ασάφεια.

Μια τρίτη εξήγηση για την αδυναμία ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου, αφορά στην επιτακτική αλλαγή στη δυναμική των σχέσεων εξουσίας. Για την εφαρμογή του gender

mainstreaming, θα πρέπει μέσα από την πολιτική εννοιολόγηση του φύλου να είναι κατανοητό από όλους το διακύβευμα, ποιο δηλαδή είναι ακριβώς το πρόβλημα προτού μπορέσουμε να το αντιμετωπίσουμε πλήρως, καθώς οι ίδιες πολιτικές που εφαρμόζονται, πολλές φορές αναπαράγουν την έμφυλη ανισότητα και συντηρούν τις άνισες σχέσεις εξουσίας. Τέλος, η απροθυμία ή ακόμη και η αδυναμία των ανθρώπων που βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά να δεσμευτούν για τα αποτελέσματα της ισότητας των φύλων, αφορά σε μια προβληματική ως προς την εφαρμογή αυτής της στρατηγικής, καθώς αυτό απαιτεί σειρά γραφειοκρατικών διαδικασιών, από τις οποίες θα προκύπτουν μετρήσιμα και αξιοποιήσιμα στοιχεία (Alston, 2014 σ. 3-4). Έτσι, ενώ οι κυβερνήσεις έσπευσαν να υιοθετήσουν την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, άργησαν να καθορίσουν στόχους, να επενδύσουν σε θεσμικές δομές οι οποίες θα είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν ουσιαστικά αποτελέσματα, που με τη σειρά τους θα έφερναν ριζικές αλλαγές.

Ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις στρατηγικές για το κλίμα.

Όλα αυτά τα χρόνια διάφορες πολιτικές για την κλιματική αλλαγή έχουν υιοθετηθεί, ωστόσο οι περισσότερες προσεγγίσεις τους αποδεικνύουν μια “τυφλή ως προς το φύλο προσέγγιση” (Röhr, Hemmati και Lambrou 2009, Pearse 2017). Οι έρευνες δείχνουν πως η κλιματική αλλαγή έχει σημαντικές επιπτώσεις στο φύλο, όμως οι πολιτικές και οι πρακτικές που έχουν σχεδιαστεί για να αντιμετωπίσουν και να διαμορφώσουν τις στρατηγικές μετριασμού και προσαρμογής απέτυχαν να ενσωματώσουν τη συμπερίληψη της διάστασης του φύλου (Alston, 2014).

Τι είναι όμως αυτό που βρίσκεται στον πυρήνα αυτής της αντίστασης, για μια εις βάθος ενσωμάτωση των ζητημάτων του φύλου στις πολιτικές για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κλιματικής κρίσης; Εξετάσαμε πως η εφαρμογή του gender mainstreaming γίνεται με έναν διασπασμένο και αποσπασματικό μάλλον τρόπο, αφού υπήρξαν δυσκολίες ως προς την σαφήνεια της στρατηγικής και την υιοθέτησή της από τους εθνικούς μηχανισμούς. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της αποτελεσματικής Κλιματικής Διακυβέρνησης, τα πεδία αυτά θολώνουν ακόμη περισσότερο, καθώς πρέπει να συναντιούνται και να συνομιλούν οι διεθνείς πολιτικές και αποφάσεις για το κλίμα με τις χώρες και τους μηχανισμούς τους για άμεσες κρατικές

μεταρρυθμίσεις, με την επιτακτικότητα της κλιματικής κρίσης να απαιτεί δράση σε παγκόσμιο επίπεδο, και μάλιστα χωρίς καθυστέρηση.

Η προβληματική των πολιτικών και των διεθνών κειμένων για την κλιματική αλλαγή όμως, έγκειται στο γεγονός ότι στην προσπάθεια τους για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε αυτές, βάζουν στο επίκεντρο της ρητορικής τους την ευαλωτότητα από τη μία, και τη δεδομένη ευαισθησία των γυναικών για το περιβάλλον, από την άλλη, παρουσιάζοντας με αυτό τον τρόπο μια εντελώς στατική αντίληψη για τους ρόλους των γυναικών. Η Pearse αναφέρει χαρακτηριστικά, πως παρότι οι φεμινίστριες ερευνήτριες ασχολούνται εκτενώς με το gender mainstreaming και τη διασφάλιση της έμφυλης ισότητας, οι έμφυλοι αποκλεισμοί δεν είναι μόνο θέμα συμπερίληψης περισσότερων γυναικών, ως μια αδιαφοροποίητη κοινωνική κατηγορία. Η περιθωριοποίηση της μη ανθρώπινης ζωής, των ανθρώπων από τον παγκόσμιο Νότο, αλλά και των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, είναι ένα ζήτημα, το οποίο η φεμινιστική κριτική και οι σπουδές φύλου έχουν επιχειρήσει να αναδείξουν κριτικά. Επομένως είναι κρίσιμο οι ειδικοί του κλίματος και της ανάπτυξης να λαμβάνουν υπόψη τους τις αδυναμίες των προσπαθειών του gender mainstreaming για μια πραγματική βιώσιμη ανάπτυξη (Pearse, 2017).

Στην παγκόσμια κλιματική διακυβέρνηση, υπάρχει, παρατηρούμε, μια περιορισμένη οπτική των έμφυλων ανισοτήτων και μια ουσιοκρατική αντιμετώπιση του φύλου. Η συζήτηση περιορίζεται, σταματά και επικεντρώνεται στην ευαλωτότητα των γυναικών παγκοσμίως, αλλά ειδικότερα στις φτωχές χώρες και τον Παγκόσμιο Νότο (Global South). Η Agora - Jonsson υπογραμμίζει πως οι γυναίκες, ειδικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, θεωρούνται ευάλωτες και πιο ευαίσθητες στην κλιματική κρίση και ως εκ τούτου αντιμετωπίζονται ως μια ομοιογενής ομάδα, η οποία υποφέρει από την περιθωριοποιημένη της θέση σε σχέση με τους άνδρες, ενώ οι υφιστάμενες έμφυλες ανισότητες δεν μπαίνουν απαραίτητα στην ατζέντα των πολιτικών. Αυτή η επιμονή στη ρητορική της παγκόσμιας ευαλωτότητας των γυναικών, μπορεί να επιφέρει εντελώς αντίθετα αποτελέσματα, με πρώτο και κύριο την αορατότητα του φύλου στις παγκόσμιες συζητήσεις και διαπραγματεύσεις για το κλίμα (Agora - Jonsson, 2011). Παρατηρούμε λοιπόν πως ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνεται η διάσταση του φύλου στην παγκόσμια συζήτηση για το κλίμα κανονικοποιεί κατά κάποιο τρόπο την υποβαθμισμένη θέση των γυναικών. Η αναπαραγωγή των στερεοτυπικών αντιλήψεων που θέλουν τις γυναίκες και τη φύση να μοιράζονται έναν κοινό δεσμό, και άρα, στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης, υποφέρουν και οι δύο, ενισχύει τις κυρίαρχες ιδεολογίες περί φύλου και κάνει ελάχιστα για να αμφισβητηθούν ή

να μπουν στο κάδρο της συζήτησης οι προϋπάρχουσες έμφυλες ανισότητες και οι πραγματικές τους αιτίες.

Οι στρατηγικές μετριασμού των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής (mitigation), απευθύνονται σε ένα βαθμό και στις προσωπικές καταναλωτικές συνήθειες, τον καθημερινό τρόπο ζωής και μετακίνησης κ.α. Παρότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας αρκετά δεδομένα ανά φύλο, που να σχετίζονται με την παραγωγή εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα ανά φύλο, υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που αποδεικνύουν πως οι προτεραιότητες ανδρών και γυναικών, για την προστασία του κλίματος, είναι διαφορετικές. Οι Röhr, Hemmati και Lambrou, αντλώντας από διάφορες έρευνες, αναφέρουν πως οι γυναίκες εμφανίζονται πιο ευαίσθητες στην αντίληψη του κινδύνου και επιπλέον αναγνωρίζουν την κλιματική κρίση ως ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, περισσότερο απ' ότι οι άνδρες. Επίσης, ως προς την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, οι άνδρες φαίνεται να εμπιστεύονται περισσότερο την τεχνολογία, ενώ οι γυναίκες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε αλλαγές του καθημερινού τρόπου ζωής και κατανάλωσης και στη μείωση της κατανάλωσης της ενέργειας. Αναφορικά όμως με τα κέντρα λήψης αποφάσεων για το σχεδιασμό των πολιτικών για το κλίμα, οι συγγραφείς αναφέρουν πως, καθώς αυτά κυριαρχούνται από άνδρες, το πιο πιθανό είναι και οι πολιτικές που χαράσσονται να είναι προσαρμοσμένες στον ανδρικό τρόπο ζωής και τις δικές τους οικονομικές συνθήκες (Röhr, Hemmati και Lambrou 2009).

Οι στρατηγικές και οι πολιτικές για το κλίμα, αναφέρουν οι Kaijser και Ksonsell μπορούν να έχουν αντίκτυπο στα μοτίβα εξουσίας. Για παράδειγμα, στην προσπάθεια μείωσης των εκπομπών των αερίων διοξειδίου του άνθρακα, οι κλιματικές πολιτικές παρακινώντας για παραγωγή βιοενέργειας ή για επενδύσεις ηλιακής και αιολικής ενέργειας, ενισχύουν τις έμφυλες και κοινωνικές ανισότητες, καθώς στον κλάδο της ενέργειας, η ισχύς στα κέντρα λήψης αποφάσεων κατανέμεται εξαιρετικά άνισα ως προς το φύλο και την κοινωνική τάξη. Επίσης, οποιαδήποτε αλλαγή στο παραγωγικό μοντέλο της ενέργειας συμβαίνει σε επίπεδο πολιτικών χωρίς προηγουμένως να έχει γίνει μια διαθεματική κοινωνική ανάλυση, που θα περιλαμβάνει και θα ενσωματώνει τη διάσταση του φύλου και της κοινωνικής τάξης, το πιο πιθανό είναι να οξύνει τις υφιστάμενες αδικίες και ανισότητες, και άτομα ή κοινωνικές ομάδες χωρίς επιρροή να περιθωριοποιηθούν περισσότερο (Kaijser και Ksonsell, 2014).

Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση και τη θεωρητική ανάλυση αυτού του κεφαλαίου προκύπτουν τα εξής δυο ερευνητικά ερωτήματα: “Με ποιους τρόπους ενσωματώνεται η

διάσταση του φύλου στις πολιτικές για το κλίμα και την κλιματική διακυβέρνηση;” και “Ποιες είναι οι ενδεχόμενες αντιστάσεις ή δυσκολίες στη συμπερίληψη της οπτικής του φύλου στις πολιτικές και τη δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης;”.

Κεφάλαιο 4: Μεθοδολογία και Σχεδιασμός της Έρευνας

Στο κεφάλαιο αυτό, θα παρουσιαστούν τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και ο σκοπός της έρευνας, προκειμένου να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε στην παρούσα εργασία. Εκκινώντας από τον σκοπό της έρευνας και την αναφορά των ερευνητικών ερωτημάτων, ακολουθεί η παρουσίαση της ερευνητικής μεθοδολογίας και των ερευνητικών εργαλείων που επιλέχθηκαν προκειμένου να συλλεχθούν πληροφορίες και δεδομένα. Στη συνέχεια αναφέρονται οι τρόποι επεξεργασίας και διαχείρισης του υλικού των συνεντεύξεων και τέλος, διατυπώνονται οι περιορισμοί και οι δυσκολίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

4.1 Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας, που διενεργείται είναι η μελέτη της διασταύρωσης των συνεπειών της κλιματικής κρίσης με το φύλο στο πλαίσιο της κλιματικής διακυβέρνησης και των πολιτικών για το κλίμα. Εκκινώντας από την παραδοχή πως οι έννοιες που αλληλοδιαπλέκονται στον σκοπό της εργασίας είναι ιδιαίτερα περίπλοκες, μια μονοσήμαντη προσέγγιση θα περιόριζε το πεδίο της έρευνας.

Τα κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας είναι: “Με ποιους τρόπους ενσωματώνεται η διάσταση του φύλου στις πολιτικές για το κλίμα και την κλιματική διακυβέρνηση”. Μέσα από τη μελέτη αναδύονται και δυο ακόμη ερευνητικά ερωτήματα: “Με ποιους τρόπους εντοπίζεται η σύνδεση φύλου και κλιματικής κρίσης;” και “Ποιες είναι οι ενδεχόμενες αντιστάσεις ή δυσκολίες στη συμπερίληψη της οπτικής του φύλου στις πολιτικές και τη δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης;”.

4.2 Μεθοδολογία συλλογής των δεδομένων

Το εμπειρικό μέρος της εργασίας ξεκινάει αρχικά με δευτερογενή έρευνα, μέσω της συλλογής δεδομένων και πληροφοριών από την επισκόπηση και σύνθεση θεσμικών κειμένων των Δημόσιων Πολιτικών, προκειμένου να ανταποκριθούμε στο σκοπό της εργασίας.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, κατά την ερευνητική διαδικασία της εργασίας αυτής πραγματοποιείται πρωτογενής επαγωγική ποιοτική έρευνα με τέσσερις ημιδομημένες συνεντεύξεις. Οι ερωτήσεις τέθηκαν σύμφωνα με τον οδηγό συνεντεύξεων, που συντάχθηκε, ακολουθώντας μια ευέλικτη ροή συζήτησης.

Επιλογή πεδίου έρευνας

Η ανάλυση των Νόμων και των Εθνικών Σχεδίων Δράσης, επιλέγεται με σκοπό τη μετατόπιση της συζήτησης από το διεθνές στο εθνικό επίπεδο και με γνώμονα την επιδραστικότητα και το δεσμευτικό τους χαρακτήρα. Οι δημόσιες πολιτικές χαράσσουν τις κατευθύνσεις και δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους οι υπόλοιποι εμπλεκόμενοι δρώντες, δηλαδή οι πολίτες, οι φορείς της Αυτοδιοίκησης, οι θεσμικοί μηχανισμοί και οργανισμοί, ο ιδιωτικός τομέας και οι φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών, θα εντάξουν με τη σειρά τους στη δική τους δράση και στρατηγική τα δυο αυτά καίρια πεδία συζήτησης: την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την έμφυλη ισότητα.

Η επιλογή της διεξαγωγής της ποιοτικής έρευνας, μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων επιδιώκει την ανάδειξη της οπτικής και του προσωπικού βιώματος των εμπλεκόμενων υποκειμένων. Σύμφωνα με τον Patton (2002) οι ποιοτικές μέθοδοι είναι ιδιαίτερα χρήσιμες στη σύλληψη και την ερμηνεία “των συγκεκριμένων κατασκευών και ερμηνευτικών που κάνουν τα άτομα” [η έμφαση στο πρωτότυπο] σχετικά με το πώς λειτουργεί ο κόσμος (Patton, 2002, σ. 114).

Όπως αποτυπώθηκε νωρίτερα στην εργασία αυτή, ο ρόλος που διαδραματίζουν οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις μέσα από τις διεκδικήσεις και την εμπλοκή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για την κλιματική αλλαγή είναι κρίσιμος, γι’ αυτό το λόγο επιλέξαμε να συνομιλήσουμε με άτομα που εργάζονται ή συμμετέχουν σε τέτοιες οργανώσεις, προκειμένου να δούμε αν όσα διαμείβονται στη θεωρητική συζήτηση της εργασίας, βρίσκουν ανταπόκριση στην κοινωνία και σε εξειδικευμένους χώρους διεκδικήσεων στη χώρα μας. Ως εκ τούτου, η επιλογή της ποιοτικής προσέγγισης μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων μας επιτρέπει να εστιάσουμε τη συζήτηση γύρω από τα ερευνητικά μας ερωτήματα, μέσω ερωτήσεων ανοιχτού τύπου (Patton, 2002). Οι ανοιχτού τύπου ερωτήσεις στοχεύουν ώστε οι αποκρίσεις των συνεντευξιζόμενων να αναπτύσσονται με τη φυσική ροή του λόγου και με αποφυγή της κατεύθυνσης του αποτελέσματος, επιτρέποντας την ελεύθερη διατύπωση των θέσεων και των απόψεών τους, για τη συλλογή πρωτογενών, βιωματικών στοιχείων και πληροφοριών. Αυτή η προσέγγιση διατηρεί έναν ευέλικτο και διαδραστικό χαρακτήρα, αποφεύγοντας την εκ των προτέρων τυποποίηση των ερευνητικών δεδομένων (Τσιώλης, 2016).

Επιλογή συμμετεχόντων και μεθοδολογία συνεντεύξεων

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας η επιλογή των συμμετεχουσών και συμμετεχόντων ορίζεται από άτομα που εργάζονται ή συμμετέχουν σε Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών και τα οποία ειδικεύονται στα πεδία που συζητά η παρούσα εργασία. Από τη μία επιλέχθηκαν δυο άτομα που εργάζονται σε Περιβαλλοντικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, με εξειδικευμένες γνώσεις στα θέματα της κλιματικής αλλαγής και του Περιβάλλοντος γενικότερα. Και από την άλλη, επιλέχθηκαν δυο άτομα από Οργανώσεις με πεδίο ειδίκευσης και ενασχόλησης στα θέματα της έμφυλης ισότητας και το φεμινισμό.

Ο εντοπισμός των συνομιλητριών/τών πραγματοποιήθηκε στοχευμένα μέσω προσωπικών επαφών του ευρύτερου φιλικού και επαγγελματικού περιβάλλοντος, προσεγγίζοντας τες/τους με προσωπικό μήνυμα σε εφαρμογές άμεσων μηνυμάτων, τηλεφωνικά ή μέσω e-mail. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με δύο διαφορετικούς τρόπους: δια ζώσης, δηλαδή με κατ' ιδίαν προσωπική συνάντηση και μέσω βιντεοκλήσης. Τηρήθηκαν όλα τα ερευνητικά πρωτόκολλα περί ηθικής και ιδιωτικότητας. Για τις τέσσερις ημιδομημένες συνεντεύξεις σχεδιάστηκαν δύο διαφορετικά πλαίσια ερωτήσεων⁵ που περιείχαν συναφείς ερωτήσεις ανοικτού τύπου γύρω από δύο βασικούς άξονες: την Κλιματική Κρίση και την Έμφυλη Ισότητα.

Ανάλυση και επεξεργασία των δεδομένων

Για τη ανάλυση των δευτερογενών στοιχείων πολιτικών κειμένων, θα πραγματοποιηθεί η σύνθεση και αντίστιξη των ευρημάτων των θεσμικών κειμένων για την Κλιματική κρίση και την Ισότητα των Φύλων, προκειμένου να εξεταστούν και να διατυπωθούν οι διασταυρώσεις που ενδεχομένως να αποκρίνονται στα ερευνητικά μας ερωτήματα.

Για την ποιοτική έρευνα των ηχογραφημένων συνεντεύξεων, τα δεδομένα απομαγνητοφωνούνται και μετεγγράφονται σε αρχείο word προκειμένου να εντοπιστούν τα σημεία που αποτυπώνουν τους ισχυρισμούς και τους προβληματισμούς που έχουν τεθεί, καθ'

---

⁵ Ο Οδηγός των δυο ερωτηματολογίων, παρατίθεται στο Παράρτημα της εργασίας

όλη την εργασία. Ακολουθώντας την προσέγγιση της θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke 2012; Kiger & Varpio 2020) προέκυψαν μία σειρά από ενδιαφέροντα ευρήματα, τα οποία θα εξεταστούν στο επόμενο κεφάλαιο. Για τις ανάγκες της εργασίας επιλέγονται και παρατίθενται αυτούσια αποσπάσματα από τις απαντήσεις που δόθηκαν.

4.3 Περιορισμοί και δυσκολίες στην διεξαγωγή της έρευνας

Ένας περιορισμός που αφορά στη δευτερογενή έρευνα συλλογής στοιχείων είναι το γεγονός ότι ενόσω ο Κλιματικός Νόμος ψηφίστηκε μόλις μερικές ημέρες πριν από την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, γεγονός που αποτελεί μια θετική συγκυρία αφού γίνεται άντληση πολύ επικαιροποιημένων στοιχείων, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την κλιματική αλλαγή που εξετάζεται έχει δημοσιευθεί το 2019. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης έπεται συνήθως του Νόμου και αυτή τη στιγμή βρίσκεται στη διαδικασία της αναθεώρησης.

Για την ποιοτική έρευνα, ένας περιορισμός που προκύπτει είναι ότι επιλέχθηκαν μόνο τέσσερα εργαζόμενα άτομα σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις ως συνεντευξιαζόμενα. Αυτό συνέβη επειδή η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος μίας διπλωματικής εργασίας για τους σκοπούς ενός μεταπτυχιακού προγράμματος με περιορισμένη έκταση.

Κεφάλαιο 5: Κλιματική Κρίση και έμφυλες σχέσεις: μια αδύνατη συνάντηση

Το κεφάλαιο που ακολουθεί αποτελεί το εμπειρικό μέρος της εργασίας αυτής. Στο πρώτο μέρος θα αναλυθούν τα θεσμικά κείμενα εθνικών πολιτικών, προκειμένου να εντοπίσουμε τα σημεία που περιλαμβάνουν τη διασταύρωση του φύλου και της κλιματικής αλλαγής. Συγκεκριμένα θα ερευνηθούν:

- ο Νόμος 4936/2022 με τίτλο “Εθνικός Κλιματικός Νόμος - Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος” ο οποίος ψηφίστηκε από την Επιτροπή της Βουλής τον Μάιο του 2022
- το ισχύον “Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα”, το οποίο εκπονήθηκε από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, το Δεκέμβριο του 2019
- ο Νόμος 4604/2019 με τίτλο “Πρόωθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας”
- το ισχύον “Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025”, το οποίο εκπονήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, που εντάσσεται στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Στη συνέχεια θα πραγματοποιηθεί θεματική ανάλυση των δεδομένων της πρωτογενούς έρευνας, όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, επιχειρώντας να διερευνήσουμε τη σύνδεση με τους θεωρητικούς ισχυρισμούς της εργασίας αυτής και θα ακολουθήσει Συζήτηση με βάση τα ευρήματα, διατυπώνοντας ορισμένα κεντρικά συμπεράσματα.

5.1 Εθνικός Κλιματικός Νόμος

Ο Νόμος 4936/2022 “Εθνικός Κλιματικός Νόμος - Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος” ψηφίστηκε στην Ελληνική Βουλή στις 26 Μαΐου 2022. Σκοπός του νόμου είναι η δημιουργία ενός συνεκτικού πλαισίου για τη βελτίωση της προσαρμοστικής ικανότητας και της κλιματικής ανθεκτικότητας της χώρας και τη διασφάλιση της σταδιακής μετάβασης της χώρας στην κλιματική ουδετερότητα έως το έτος 2050, με τον πλέον περιβαλλοντικά βιώσιμο, κοινωνικά δίκαιο και οικονομικά αποδοτικό τρόπο. Οι θεσπιζόμενες πολιτικές και τα μέτρα για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής έχουν ως στόχο τη μείωση των εκπομπών και την αύξηση των απορροφήσεων, την ενίσχυση της

ασφάλειας δικαίου στους επενδυτές και τους πολίτες, και την ομαλή μετάβαση της οικονομίας και της κοινωνίας στην κλιματική ουδετερότητα (Ν. 4936/2022, Άρθρο 1).

Στο Κεφάλαιο Β', του Εθνικού Κλιματικού Νόμου, με τίτλο “Στρατηγικές μετριασμού αερίων του θερμοκηπίου και προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή”, αναφέρεται η Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, η οποία εκπονείται από το Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας και θα πρέπει να καλύπτει χρονική διάρκεια τουλάχιστον 10 ετών. Επίσης, θα πρέπει να προσδιορίσει τους τομείς προτεραιότητας που χρήζουν μέτρων προσαρμογής για την κλιματική αλλαγή, και αυτό θα πρέπει να γίνεται όπως αναφέρεται συγκεκριμένα “με βάση την ανάλυση τρωτότητας”⁶ και να περιλαμβάνει προτεινόμενα μέτρα και δράσεις για διάφορους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Ο Νόμος ορίζει ως τους βασικούς τομείς προτεραιότητας, τους οποίους θα πρέπει να συμπεριλάβει η Εθνική Στρατηγική Προσαρμογής τα εξής: την υγεία, τον τουρισμό, τη γεωργία και κτηνοτροφία, τη δασοπονία, την ενέργεια, την ασφάλιση, τις υποδομές και τις μεταφορές, το δομημένο περιβάλλον, την προστασία της βιοποικιλότητας, των οικοσυστημάτων, των υδάτινων πόρων και των παράκτιων ζωνών, καθώς και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Ν. 4936/2022, Άρθρο 5, 3γ).

Στο Άρθρο 6, ορίζεται πως κάθε Περιφέρεια θα πρέπει να καταρτίζει Περιφερειακό Σχέδιο για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΠεΣΠΚΑ), το οποίο θα προσδιορίζει και θα ιεραρχεί τα απαραίτητα μέτρα και τις δράσεις προσαρμογής σε περιφερειακό επίπεδο. (Ν. 4936/2022, Άρθρο 5). Ενώ στο Άρθρο 16, ορίζεται πως μέχρι την 31η Μαρτίου 2023, κάθε Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) α' βαθμού θα πρέπει να καταρτίζει Δημοτικό Σχέδιο Μείωσης Εκπομπών (ΔηΣΜΕ), το οποίο θα υπολογίζει το ανθρακικό αποτύπωμα, αλλά θα προσδιορίζει και ιεραρχεί τα απαραίτητα μέτρα και τις δράσεις για τη μείωση των εκπομπών του Ο.Τ.Α και θα είναι συμβατό με τους στόχους και τις πολιτικές του Εθνικού Σχεδίου για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ) (Ν.4936/2022, Άρθρο 16).

Το Άρθρο 6, αφορά στον καθορισμό των δράσεων για την προσαρμογή και τον μετριασμό, ενώ στο Κεφάλαιο 3 με τίτλο Πολιτικές και Μέτρα, αναφέρεται πως για την

---

⁶ Ανάλυση τρωτότητας οικονομικών τομέων και κοινωνικών δραστηριοτήτων και εκτίμηση των επιπτώσεων των κλιματικών μεταβολών στους διάφορους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, καθώς και της βιωσιμότητας του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, κυρίως σε εθνικό επίπεδο με παράλληλο, κατ' αρχήν, προσδιορισμό του οικονομικού μεγέθους των εν λόγω επιπτώσεων (Ν. 4936/2022, Άρθρο 5 3β).

επίτευξη του στόχου της κλιματικής ουδετερότητας (όπως αναφέρεται στο Άρθρο 1) στο Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ) θα πρέπει να προβλέπονται μέτρα και πολιτικές, που για τον Μετριασμό συνοπτικά αφορούν στα εξής: εξοικονόμηση ενέργειας και αύξηση της ενεργειακής απόδοσης σε όλους τους τομείς της οικονομίας, μεγαλύτερη διείσδυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ), σταδιακή εξάλειψη όλων των ορυκτών καυσίμων και την υποκατάστασή τους από ΑΠΕ, σταδιακή υποκατάσταση του φυσικού αερίου από ανανεώσιμα αέρια, προώθηση της ηλεκτροκίνησης, προώθηση της βιώσιμης αστικής κινητικότητας και της χρήσης μέσων μαζικής μεταφοράς, βελτίωση του ανθρακικού αποτυπώματος των κτιρίων, μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από τη διαχείριση των αποβλήτων, προώθηση της κυκλικής οικονομίας, αύξηση των απορροφήσεων αερίων του θερμοκηπίου από φυσικά οικοσυστήματα, προώθηση της συνέργειας των πολιτικών που αφορούν συνδυαστικά, αφενός στον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και αφετέρου στη βελτίωση της ποιότητας της ατμόσφαιρας σε τοπικό και εθνικό επίπεδο (Ν.4936/2022, Άρθρο 10, παρ.1).

Ενώ για την Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή ο Νόμος ορίζει να λαμβάνονται και να εφαρμόζονται μέτρα και πολιτικές, που συνοπτικά αφορούν στα εξής: ενίσχυση της ανθεκτικότητας και τον περιορισμό της τρωτότητας σε όλους τους τομείς της οικονομίας, του φυσικού περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας, προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας, με έμφαση στην προστασία και αποκατάσταση οικοσυστημάτων που συμβάλλουν στην προσαρμογή και ανθεκτικότητα στην κλιματική αλλαγή, σχεδιασμό βιώσιμης αστικής ανάπτυξης που λαμβάνει υπόψη κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές στρατηγικές για τη βελτίωση της αστικής ανθεκτικότητας, προώθηση της βιώσιμης γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας και παραγωγής τροφίμων, προστασία ευπαθών οικοσυστημάτων, συμπεριλαμβανομένων των ακτών και των μικρών νησιών (Ν.4936/2022, Άρθρο 10, παρ.3).

5.2 Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα

Δεδομένου ότι η ψήφιση του Εθνικού Κλιματικού Νόμου από τη Βουλή πραγματοποιήθηκε λίγες μόνο ημέρες πριν από την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια, που συνήθως έπεται του Νόμου, αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε στάδιο αναθεώρησης, προκειμένου να συμφωνεί με τις νέες διατάξεις. Για τις ανάγκες της εργασίας θα εξεταστεί το

παρόν Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα, το οποίο εκπονήθηκε από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, με ημερομηνία δημοσίευσης τον Δεκέμβριο του 2019.

Σύμφωνα με το εισαγωγικό σημείωμα το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (στο εξής ΕΣΕΚ) αποτελεί για την Ελληνική Κυβέρνηση έναν “αναλυτικό οδικό χάρτη για την επίτευξη συγκεκριμένων Ενεργειακών και Κλιματικών Στόχων έως το έτος 2030” (ΕΣΕΚ, 2019, σ. 3). Στο ΕΣΕΚ του 2019, παρουσιάζονται αναλυτικά όλες οι προτεραιότητες και τα μέτρα πολιτικής σε ένα ευρύ φάσμα αναπτυξιακών και οικονομικών δραστηριοτήτων προς όφελος της Ελληνικής κοινωνίας (ό.π), για την επόμενη δεκαετία. Όπως αναφέρεται στο κείμενο, το ΕΣΕΚ καθορίζει σημαντικά πιο φιλόδοξους εθνικούς ενεργειακούς και κλιματικούς στόχους έως το έτος 2030, λαμβάνοντας υπόψη τους κεντρικούς Ευρωπαϊκούς στόχους που έχουν τεθεί στο πλαίσιο της Ενεργειακής Ένωσης συμβάλλοντας και στη νέα Πράσινη Συμφωνία που προωθείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αλλά και τους στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ.

Συνοπτικά οι κύριοι Κυβερνητικοί ενεργειακοί και κλιματικοί Στόχοι και Προτεραιότητες, οι οποίοι λαμβάνονται υπόψη κατά την εκπόνηση και την υλοποίηση του ΕΣΕΚ, αφορούν: ένα ολοκληρωμένο μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης σε όλους τους οικονομικούς κλάδους, το συνδυασμό της ανάπτυξης του ενεργειακού τομέα με την περιβαλλοντική προστασία με αποφασιστικά μέτρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, την επιλογή ενεργειακών πολιτικών με τη βέλτιστη σχέση κόστους-οφέλους για την ενεργειακή μετάβαση, τη διαχείριση και αξιοποίηση αποβλήτων με σύγχρονες τεχνολογίες κυκλικής οικονομίας, τη μετατροπή της Ελλάδας σε ενεργειακό κόμβο με ισχυρή συμβολή στην ενεργειακή ασφάλεια και ασφάλεια εφοδιασμού της ΕΕ, το ελκυστικό επενδυτικό περιβάλλον για την υποστήριξη στην ενεργειακή μετάβαση με έμφαση στην καινοτομία και τις νέες τεχνολογίες, τη μέγιστη αξιοποίηση κοινοτικών πόρων και μηχανισμών εξωστρέφειας και καινοτομίας προκειμένου να επιτευχθεί ανάπτυξη που θα δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας (ΕΣΕΚ, σ. 38).

Όσον αφορά στην Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, η Ελλάδα έχει ήδη αναπτύξει και εγκρίνει με το Ν. 4414/2016 την Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (στο εξής ΕΣΠΚΑ). Η ΕΠΣΚΑ θέτει τους γενικούς στόχους, τις κατευθυντήριες αρχές και τα μέσα υλοποίησης μιας σύγχρονης αποτελεσματικής και αναπτυξιακής στρατηγικής προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή στο πλαίσιο που ορίζεται από τη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες και τη διεθνή εμπειρία (ΕΣΕΚ, σ.

54). Βασικοί στόχοι της ΕΠΣΚΑ είναι, μεταξύ άλλων, η συμβολή στη βελτίωση της λήψης αποφάσεων μέσω της διάχυσης πληροφοριών και επιστημονικών δεδομένων που σχετίζονται με την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, καθώς και η προώθηση ενός πλέγματος δράσεων και πολιτικών προσαρμογής σε όλους τους τομείς, με ιδιαίτερη έμφαση στους πιο ευάλωτους (ό.π, σ. 100). Ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, η ΕΠΣΚΑ δεν αναλύει σε βάθος τις αναγκαίες τομεακές πολιτικές, αλλά περιλαμβάνει ενδεικτικές δράσεις και μέτρα για την προσαρμογή 15 τομεακών πολιτικών, χωρίς όμως να περιλαμβάνει την ιεράρχηση των αντίστοιχων μέτρων και δράσεων, καθώς τα θέματα αυτά θα αποτελέσουν την ουσία των Περιφερειακών Σχεδίων Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή (ΠερΣΠΚΑ), τα οποία θα καθορίσουν τις άμεσες προτεραιότητες προσαρμογής σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο, με βάση τις ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες και την ευπροσβλητότητα κάθε περιφέρειας (ΕΣΕΚ, σ. 54)

Σχετικά με τα μέτρα υλοποίησης της στρατηγικής προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, που προτείνονται μέσα από το ΕΣΕΚ, περιλαμβάνουν μια σειρά παρεμβάσεων που αφορούν ενδεικτικά: στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, την πιο αποτελεσματική χρήση υδάτινων πόρων, τη διαχείριση δασών, την προσαρμογή των προδιαγραφών κατασκευής κτιρίων και υποδομών στο υφιστάμενο κλίμα, την προστασία παράκτιων πόλεων από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, τον περιορισμό της αστικής επέκτασης, την αντιμετώπιση του φαινομένου των θερμικών αστικών νησίδων, τη διαχείριση της κινητικότητας κ.α., καθώς και μια σειρά δράσεων σε τομείς όπως η γεωργία, η αλιεία, η ενέργεια, ο τουρισμός και η υγεία. Σημειώνεται επιπλέον πως η εφαρμογή των μέτρων αυτών προϋποθέτει τη μεταφορά γνώσης από τη δημόσια διοίκηση προς τους κατά περίπτωση αρμόδιους φορείς, όσον αφορά στις νέες ευκαιρίες και απαιτήσεις στο σχεδιασμό και υλοποίηση πολιτικών (ΕΣΕΚ, σ, 32).

5.3 Εθνικός Νόμος για την Ουσιαστική Ισότητα των φύλων

Ο Νόμος 4604/2019 με τίτλο “Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας”, ψηφίστηκε και δημοσιεύθηκε τον Μάρτιο του 2019. Σύμφωνα με τη Στρατηγική, ο νόμος αυτός αποτελεί το πρώτο αυτοτελές θεσμικό πλαίσιο για την ισότητα μεταξύ των φύλων και την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, το οποίο διέπεται από μια συνολική θεώρηση των έμφυλων σχέσεων (2021, σ. 208).

Ο Νόμος για την ουσιαστική ισότητα περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια ως εξής:

Κεφάλαιο Α: Αρχή της ίσης μεταχείρισης και καταπολέμηση των διακρίσεων

Κεφάλαιο Β: Ενσωμάτωση της αρχής της ισότητας των φύλων και της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές

Κεφάλαιο Γ: Ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στον ιδιωτικό βίο και την απασχόληση

Κεφάλαιο Δ: Δίκτυο δομών για την πρόληψη της βίας και των πολλαπλών διακρίσεων κατά των γυναικών

Επεξηγώντας τους ορισμούς στο Άρθρο 2, ο νόμος αναφέρεται στο gender mainstreaming ως εξής: “η στρατηγική για την υλοποίηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, η οποία περιλαμβάνει την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στην προετοιμασία, τον σχεδιασμό, την εφαρμογή, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση πολιτικών, κανονιστικών μέτρων και προγραμμάτων δαπανών, με στόχο την προώθηση της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών και την καταπολέμηση των διακρίσεων” (Ν. 4604/2019, παρ.2).

Στο Κεφάλαιο Β, που αφορά στην ενσωμάτωση της αρχής της ισότητας των φύλων και της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές, αναφέρεται πως κάθε Υπουργείο στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του θα πρέπει να παρουσιάζει υποχρεωτικά και σε ετήσια βάση δράσεις, μέτρα και προγράμματα σχετικά με την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου και να αναρτά στον ιστότοπό του έκθεση προόδου για τα θέματα εξάλειψης των διακρίσεων με βάση το φύλο. Επίσης, κάθε Υπουργείο, σύμφωνα με το Νόμο, θα πρέπει να υιοθετεί ποσοτικούς και ποιοτικούς δείκτες για τα θέματα φύλου για την αξιολόγηση της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στα σχετικά μέτρα και στις ασκούμενες πολιτικές του. Επιπλέον, ορίζεται πως τα Υπουργεία θα πρέπει υποχρεωτικά να συμπεριλαμβάνουν έκθεση αξιολόγησης των επιπτώσεων με βάση το φύλο στην ανάλυση συνεπειών ρυθμίσεων κάθε σχεδίου νόμου, προσθήκης ή τροπολογίας, καθώς και κανονιστικής απόφασης (Ν. 4604/2019, παρ 1α, 1β, 1γ).

5.4 Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025

Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2021-2025 (στο εξής ΕΣΔΙΦ) εκπονήθηκε από την Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (στο εξής ΓΓΔΟΠΦ), η οποία εντάσσεται στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Το Σχέδιο αναπτύσσεται σε τέσσερις θεματικούς άξονες Προτεραιότητας:

1. Πρόληψη και καταπολέμηση έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας

2. Ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας
3. Ισότιμη συμμετοχή γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων/ ηγετικούς ρόλους
4. Ενσωμάτωση διάστασης φύλου σε τομεακές πολιτικές.

Για τις ανάγκες διαμόρφωσης του ΕΣΔΙΦ ζητήθηκε η συνδρομή των Υπουργείων πάνω στους κατατεθειμένους άξονες προτεραιότητας από την ΓΓΔΟΠΠΦ. Οι θέσεις και οι προτάσεις τους κατατέθηκαν από τα Υπουργεία με γνώμονα την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις πολιτικές τους, παρουσιάζοντας δράσεις που ήδη υλοποιούνταν με την οπτική του φύλου, αλλά και δράσεις που προτείνεται να υλοποιηθούν από τα ίδια τα υπουργεία ή σε συνεργασία με άλλους συναρμόδιους φορείς τους (ΕΣΔΙΦ, 2021, σ. 18). Όπως αναδείξαμε πολύ emphaticά στην εργασία αυτή, η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου αποτελεί μια ριζοσπαστική στρατηγική προκειμένου που στηρίζει τις Κυβερνήσεις να εντάσσουν την οπτική του φύλου σε όλα τα επίπεδα των πολιτικών τους (Alston, 2014; True & Mintrom, 2001) περιλαμβάνοντας όχι απλώς παραδοσιακές κρατικές πολιτικές για την αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων, αλλά και ανάπτυξη εξειδικευμένων και στοχευμένων πολιτικών για τις γυναίκες, θηλυκότητες και ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα.

Αναφορικά με την υλοποίηση του Άξονα Προτεραιότητας 4 του ΕΣΔΙΦ, για την Ενσωμάτωση της διάστασης φύλου σε τομεακές πολιτικές, απαιτείται στενή συνεργασία με συναρμόδια Υπουργεία, δημόσιους φορείς και την τοπική αυτοδιοίκηση. Μέσω αυτού του άξονα, γίνεται προσπάθεια για την προώθηση της ισότητας των φύλων στους προϋπολογισμούς και τον σχεδιασμό πολιτικών, σε ειδικές ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και πληθυσμούς, στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας, του αθλητισμού, του πολιτισμού, των ΜΜΕ. Επίσης, ο Άξονας 4 περιλαμβάνει την ενίσχυση της παραγωγής στατιστικών στοιχείων και ερευνών υπό το πρίσμα του φύλου για την υποστήριξη της παρακολούθησης, του σχεδιασμού και της εξειδίκευσης δράσεων προώθησης της ισότητας των φύλων (ΕΣΔΙΦ, 2021, σ. 91). Υπό αυτό το πρίσμα, μόνο θετικά θα μπορούσαμε να κρίνουμε τη σαφή και ξεκάθαρη αναφορά του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, το κείμενο του οποίου εντάχθηκε στο ΕΣΔΙΦ, σχετικά με τη σύνδεση κλιματικής κρίσης και έμφυλων ανισοτήτων, με έμφαση στις γυναίκες.

Συγκεκριμένα, στο κείμενο του ΥΠ.ΕΝ επισημαίνεται χαρακτηριστικά:

Δυστυχώς, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα των σύγχρονων κοινωνιών και πλήττει τον άνθρωπο, τα οικοσυστήματα και την οικονομία. Ιδιαίτερα επιβαρυντική είναι για ευάλωτες ομάδες πληθυσμού, όπως οι γυναίκες, ιδίως εάν ληφθεί υπόψη ότι σύμφωνα με μελέτες εκείνες αποτελούν το 70%

των φτωχών στον κόσμο με αυξημένο κίνδυνο έκθεσης στις επιβλαβείς επιπτώσεις της περιβαλλοντικής καταστροφής. Ειδικότερα, οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο συγκριτικά με άλλες ομάδες από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της συρρίκνωσης της βιοποικιλότητας. Το φαινόμενο της άνισης προσβασιμότητας στα περιβαλλοντικά αγαθά και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για τη διαχείρισή τους αποτελεί γεγονός, όπως και η περιορισμένη δυνατότητα μετακίνησης των γυναικών για την εξεύρεση νέων πόρων. Με άλλα λόγια, η περιβαλλοντική κρίση είναι γένους θηλυκού (ΕΣΔΙΦ, 2021, σ. 42).

και παρακάτω σημειώνεται:

Πλην των υφιστάμενων πολιτικών στη βάση της ισότητας των φύλων, το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας έχει ως σκοπό να συνεχίσει να προωθεί δράσεις για την ένταξη της διάστασης του φύλου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, η υποχρεωτική συμμετοχή των γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια των εποπτευόμενων φορέων του και στις ενεργειακές κοινότητες. Η ενίσχυση συνεταιρισμών γυναικών σε προστατευόμενες περιοχές μέσα από την προώθηση προϊόντων, χορήγηση αιγίδας και συμμετοχή στις αποφάσεις αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την ανάδειξη του ρόλου τους. Σύμφωνα με τις επιταγές της ΕΕ, το Υπουργείο ως προς τις λύσεις για προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες αλλά και τις ικανότητες των γυναικών (ΕΣΔΙΦ 2021, σ. 42).

ενώ το ΥΠΙΕΝ δεσμεύεται:

Από τα ανωτέρω γίνεται σαφές ότι το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας αναγνωρίζει στην πράξη το σημαντικό ρόλο των γυναικών στη διαμόρφωση περιβαλλοντικής πολιτικής και έχοντας ως γνώμονα τις αρχές της ισότητας και διαφάνειας εργάζεται τόσο για την ενίσχυση όσο και για την περαιτέρω προώθηση των θέσεων των γυναικών σε όλους τους τομείς δράσης του (ΕΣΔΙΦ 2021, σ. 42).

Η αναγνώριση αυτή του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας του ρόλου των γυναικών όσον αφορά στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αλλά και της ευαλωτότητάς τους στις συνέπειές της, είναι αξιοσημείωτη, ωστόσο εγείρονται προβληματισμοί που θα αναφερθούν στη συζήτηση που θα ακολουθήσει.

5.5 Ποιοτική Έρευνα: Η άποψη των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την κλιματική αλλαγή και το φύλο

Όπως έχουμε αναφέρει σε διάφορα σημεία της εργασίας, ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών στην Κλιματική Διακυβέρνηση, μέσα από τις διεκδικήσεις και τη συμβολή τους είναι εξαιρετικά κρίσιμος (Wurzel et al. 2018). Τα φεμινιστικά και γυναικεία κινήματα αλλά και οι περιβαλλοντικές οργανώσεις έχουν κερδίσει, με πολυετείς αγώνες, το χώρο τους στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το Κλίμα και πια η ουσιαστική συμβολή τους θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι όχι μόνο των διαδικασιών, αλλά και των αποφάσεων που λαμβάνονται. Οι Μη

Κυβερνητικές Οργανώσεις τόσο στις Διασκέψεις των Μερών της UNFCCC, όσο όμως και σε εθνικό επίπεδο ασκούν τη δική τους επιρροή, συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αλλά ταυτόχρονα ευαισθητοποιούν την κοινή γνώμη, διεκδικούν, συμμετέχουν και ίσως τελικά καταφέρνουν κάποια θετικά αποτελέσματα ως προς τις πολιτικές που χαράσσονται. Αυτό, μεταξύ άλλων, αναδύεται και μέσα από την παρούσα ποιοτική έρευνα.

Συχνά η έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης, δείχνει να μην εντοπίζεται στην αντίληψη της κοινωνίας, καθώς οι αλληλοδιαπλεκόμενες κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες είναι πολλαπλές και δεν είναι πάντα εύκολο να διατυπωθούν ξεκάθαρα στην αντίληψη και την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, γι' αυτό και επιλέχθηκε ως ερευνητικό εργαλείο οι ημιδομημένες συνεντεύξεις.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, για τις συνεντεύξεις της ποιοτικής έρευνας, επιλέχθηκαν τέσσερα άτομα που εργάζονται και συμμετέχουν σε τέσσερις διαφορετικές Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών. Πρόκειται για δύο περιβαλλοντικές: *Greenpeace* και *Οργάνωση Γη*, καθώς και δύο οργανώσεις οι οποίες ασχολούνται με θέματα της Έμφυλης Ισότητας: το *Μωβ* και η *isotis.eu*. Οι βασικοί άξονες στους οποίους κινήθηκαν οι συνεντεύξεις αφορούσαν στα δύο πεδία που διερευνά η εργασία αυτή, δηλαδή την Κλιματική Αλλαγή και την Έμφυλη Ισότητα. Επιχειρήθηκε μέσα από τις ερωτήσεις που σχεδιάστηκαν να εντοπιστούν οι διασταυρώσεις των δύο εννοιών, τόσο στην αντίληψη που έχουν τα συνεντευξιζόμενα άτομα ως προς αυτές, όσο και στις διεκδικήσεις και τη δράση των Οργανώσεων. Από την *Greenpeace* συνομιλήσαμε με τον Δ.Ι, υπεύθυνο Στρατηγικής για το Κλίμα και την Ενέργεια. Από την *Οργάνωση Γη*, με την Κ.Ρ, υπεύθυνη Προγραμμάτων, από την *Οργάνωση “Το Μωβ”* με την Σ.Β, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, και από την Μη Κυβερνητική Οργάνωση *isotis.eu* συνομιλήσαμε με την Μ.Δ, ιδρύτρια και Διευθύνουσα Σύμβουλος. Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας, η προσέγγιση την οποία χρησιμοποιούμε προκειμένου να τα διερευνήσουμε αυτά, είναι η θεματική ανάλυση, βάσει της οποίας προέκυψαν μία σειρά από θεματικές κατηγορίες, σύμφωνα με τις οποίες δομείται το παρόν κεφάλαιο.

Κλιματική κρίση / Περιβάλλον

Όπως αναλύθηκε έως τώρα η κλιματική αλλαγή είναι μια από τις μεγαλύτερες αναγνωρισμένες και εμφανείς οικολογικές και κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο πλανήτης μας σήμερα

(Kaijser & Kronsell 2014, Gay-Antaki, 2020, Dietz et al. 2020, Goh, 2012) και σύμφωνα με τους ειδικούς δεν πρέπει να χαθεί η μικρή ευκαιρία που υπάρχει προκειμένου να αντιμετωπιστεί. Τις παραδοχές αυτές επιβεβαιώνει και η θέση του Δ.Ι. από την Greenpeace, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει:

“Η κλιματική κρίση είναι μια από τις μεγαλύτερες απειλές που αντιμετωπίζει αυτή τη στιγμή η ανθρωπότητα. Ενώ υπάρχουν τα τεχνικά μέσα για να την αντιμετωπίσουμε, για μια σειρά από λόγους αυτό δεν έχει συμβεί μέχρι τώρα. Η θέση της Greenpeace σε σχέση με αυτό είναι πως για να την αντιμετωπίσουμε θα πρέπει να μειώσουμε τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σχεδόν στο μηδέν όσο το δυνατόν νωρίτερα, πριν από το 2050. “Έχουμε ένα μικρό παράθυρο ευκαιρίας, επί της ουσίας λίγων ετών, ώστε να αρχίσουμε να μειώνουμε δραστικά.”

Αναφερθήκαμε στο *Πρώτο Κεφάλαιο* της εργασίας πως η εξάρτηση των περισσότερων χωρών από τα ορυκτά καύσιμα είναι μια από τις αιτίες της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Σε αυτό ακριβώς αναφέρθηκε κατά τη συζήτηση και ο Δ.Ι.:

“Απαιτείται ένας δραστικός μετασχηματισμός του συστήματος ενέργειας παγκοσμίως, το οποίο είναι και ο μεγάλος υπαίτιος λόγω της εξάρτησης των ορυκτών καυσίμων για τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών προέρχεται από την καύση ορυκτών καυσίμων, άρα η παραγωγή ορυκτών καυσίμων άνθρακα, πετρελαίου, ορυκτού αερίου, αυτή τη στιγμή ευθύνεται για το 90% των νέων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και το υπολειπόμενο ποσοστό εκπομπών οφείλεται στις αλλαγές χρήσης γης, τη χρήση των δασών, τη γεωργική παραγωγή και την κτηνοτροφία.”

Τη σύνδεση των ορυκτών καυσίμων με την κλιματική κρίση εντοπίζει και η Σ.Β, λέγοντας:

“Στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή ψάχνουν για πετρέλαιο στις θάλασσες, στο Αιγαίο, εμείς στο Μωβ λέμε: Να μην ψάχνετε για πετρέλαιο, να το αφήσετε εκεί που είναι!».

Θα πρέπει να βρούμε καθαρές μορφές ενέργειας για να μην συμβάλλουμε περαιτέρω στην κλιματική κρίση.”

Σχετικά με την κλιματική κρίση η Σ.Β. επισημαίνει ακόμη τη σύνδεσή της με την παροχή νερού και την εκμετάλλευση του νερού ειδικά σε χώρες του Παγκόσμιου Νότου (Kusangaya, Warburton; Van Garderen & Jewitt 2014).

“Εμείς ασχολούμαστε με τα οικολογικά ζητήματα και η κλιματική κρίση είναι μια πλευρά της οικολογίας, αλλά και η πανδημία συνδέεται με την κλιματική κρίση. Όπως συνδέεται και η παροχή νερού με την κλιματική κρίση, λόγω της ξηρασίας, γιατί το νερό δεν είναι αυτονόητο αγαθό για τις χώρες του Παγκόσμιου Νότου και για τα χωριά και σε πολλές περιπτώσεις γίνεται τρομερή εκμετάλλευση του νερού, πρώτον ως φυσικός πλούτος και δεύτερον εκμετάλλευση οικονομική των ανθρώπων για να έχουν μια παροχή νερού.”

Όπως υποστηρίζεται ήδη στο *Πρώτο Κεφάλαιο* της εργασίας, οι πολλαπλές κρίσεις αλληλοδιαπλέκονται μεταξύ τους, επομένως εντοπίζουμε και τη σύνδεση μεταξύ της κλιματικής κρίσης και της οικονομικής εκμετάλλευσης, αλλά και των σφοδρών συνεπειών του πολέμου στη βιωσιμότητα του περιβάλλοντος. Η Σ.Β. κατά τη διάρκεια της συζήτησής μας, συνδέοντας τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου για το Περιβάλλον, αναφέρει χαρακτηριστικά:

[...] “Θέλω να πω πως τώρα με την επίθεση που έχει γίνει στην Ουκρανία, η μεγαλύτερη ζημιά που γίνεται δεν είναι ούτε πόσοι άνθρωποι σκοτώθηκαν, ούτε πόσα κτήρια καταστράφηκαν και πόσες υποδομές, είναι η η οικολογική καταστροφή και η επισιτιστική κρίση λόγω του πολέμου αυτού”

Νωρίτερα στην εργασία δείξαμε πως το σύστημα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής των Δυτικών χωρών, εξαντλεί τους πόρους της γης και ασκεί πολλαπλές καταπιέσεις σε ανθρώπους και φύση. Αυτό ακριβώς επισημαίνει και η Σ.Β. στη συζήτησή μας:

“Πρέπει να πούμε επίσης σε σχέση με την κατανάλωση ενέργειας ότι δεν πρέπει να ξεχνάμε και τη μείωση της κατανάλωσης, που είναι πάρα πολύ σημαντικό στοιχείο, το οποίο πρέπει να ενστερνιστεί ο κόσμος, ότι θέλουμε την ολιγαρχική αφθονία και όχι την ατέρμονη κατανάλωση [...]. Ούτε πρέπει να ξεχνάμε ποιος καταναλώνει και ποιος μολύνει, αυτοί που μολύνουν περισσότερο είναι αυτοί που καταναλώνουν και περισσότερο, που είναι οι πλούσιες χώρες και οι πλούσιες τάξεις, και άρα μπαίνει και το ταξικό στοιχείο αφού η οικολογική καταστροφή συμβαίνει από τους δρόμους ανάπτυξης του καπιταλισμού, και της παγκοσμιοποίησης [...] μέσα από την οποία μειώνεται και η βιοποικιλότητα της κάθε περιοχής”.

Η Κ.Ρ. από την Οργάνωση Γη όσον αφορά το θέμα της Κλιματικής Κρίσης επικεντρώθηκε στο αστικό περιβάλλον, καθώς ειδικεύεται σε αυτό και η Οργάνωση μέσα από τα προγράμματα που υλοποιεί. Επικεντρώνεται κυρίως σε ζητήματα κλιματικής αλλαγής σε σχέση με τα αστικά κέντρα, καθώς αυτά παίζουν καθοριστικό ρόλο για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των χωρών (UNECE, 2011).

“Εμείς ως Οργάνωση, προσπαθούμε να κάνουμε κάποια προγράμματα στο πλαίσιο της κλιματικής ουδετερότητας, με διάφορους Δήμους. Στόχος μας είναι να δούμε πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε σύγχρονες προκλήσεις που αφορούν στην κλιματική αλλαγή που είναι και το μεγαλύτερο πρόβλημα, καθώς στα αστικά κέντρα, ειδικά στη χώρα μας δεν υπάρχουν καθόλου πυρήνες πρασίνου, λόγω της πυκνής δόμησης, κάτι που συντελεί πολύ αρνητικά, στους μεγάλους καύσωνες λόγω της κλιματικής αλλαγής και γενικά στα ακραία καιρικά φαινόμενα, που δημιουργούν πολλά προβλήματα στις πόλεις.

Η έκθεση του IPCC, στην οποία αναφερθήκαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, σημειώνει σχετικά με την “ανθεκτική ανάπτυξη” των πόλεων στο κλίμα, πως μπορεί να γίνει εφικτή σε συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες, την Κοινωνία των Πολιτών, τους εκπαιδευτικούς και επιστημονικούς φορείς στοχεύοντας στις παραδοσιακά περιθωριοποιημένες ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών και των νέων (IPCC,

2022, σ. 2). Επιβεβαιώνοντας το παραπάνω, η Κ.Ρ., αργότερα στη συζήτηση, μας μίλησε για το περιβαλλοντικό εκπαιδευτικό έργο της Οργάνωσης Γη, συμπληρώνοντας:

“Η Οργάνωση δεν κάνει ερευνητικό έργο. Αυτό που προσπαθούμε είναι να συμβάλλουμε στο πλαίσιο του awareness για τους πολίτες και κατοίκους των πόλεων. Στόχος μας είναι να δούμε πως όλοι μαζί μπορούμε να συμβάλλουμε σε αυτό που λέμε «κλιματικά φιλικές πόλεις» και ανθεκτικές κοινότητες ώστε μελλοντικά να γίνουν κάποια βήματα και να δοθούν λύσεις που θα βοηθήσουν στην κλιματική ουδετερότητα και σταθερότητα [...]”

Έμφυλη Ισότητα

Η έμφυλη ισότητα αποτελεί μία από τις βασικές προτεραιότητες στην ατζέντα των φεμινιστικών και γυναικείων οργανώσεων. Η Σ.Β. σχετικά με τις έμφυλες ανισότητες, μας ανέφερε:

“Ζούμε σε συνθήκη πατριαρχίας, όχι σήμερα - μακάρι να ήταν σήμερα - εδώ και χιλιάδες χρόνια και αγωνιζόμαστε πρώτον για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών, αλλά ακόμη περισσότερο για την εξάλειψη κάθε είδους κυριαρχίας και η κυριαρχία των ανδρών επί των γυναικών είναι η παλαιότερη που υπάρχει, και επίσης για την κοινωνική δικαιοσύνη. Αγωνιζόμαστε και για την ισότητα και για την κοινωνική δικαιοσύνη”.

Η θεώρηση αυτή της Σ.Β. θα μπορούσε να συνδεθεί με την αναφορά της οικοφεμινίστριας φιλοσόφου, Alicia Puleo (2017), σχετικά με την ανδροκεντρική κλίση του πολιτισμού μας, την οποία εξετάσαμε στο Δεύτερο Κεφάλαιο. Επιπλέον, η Σ.Β. σχετικά με τους ιστορικά αποδιδόμενους έμφυλους ρόλους των γυναικών και την άνιση ευαλωτότητά τους, σχολιάζει την παραδοσιακά αποδιδόμενη ιδιότητα της φροντίστριας στις γυναίκες (Revenson et al, 2016), προσθέτοντας:

“Στις γυναίκες έχει αποδοθεί, μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής εκπαίδευσης και του φύλου, ο τομέας της φροντίδας. Εμείς λέμε ότι είναι καλός τομέας αυτός και πως

αντί να εναποτίθεται στις γυναίκες η έννοια της φροντίδας, της οποιαδήποτε φροντίδας, θα πρέπει να εναποτίθεται σε όλους. Δεν αρνούμαστε τη φροντίδα, αλλά θέλουμε να εναποτίθεται και στους άνδρες. Να είμαστε σε μια τέτοια κοινωνία.”

Παραπάνω στην εργασία αναδείχθηκε ήδη το ζήτημα της θηλυκοποίησης της φτώχειας (McGregor, 2010; Munoz Boudet et al, 2018). Η Σ.Β. πάνω σε αυτό πολύ εύστοχα συνδέει από τη μία τη φτώχεια των γυναικών και από την άλλη τις ελλειπείς κρατικές δαπάνες για την αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων και της βίας κατά των γυναικών, σημειώνοντας:

“Οι γυναίκες είναι πιο φτωχές από τους άνδρες, στο εισόδημα, στην περιουσία, στον μισθό είναι στο 70% των ανδρών, αυτό είναι παγκόσμιο στοιχείο του ΟΗΕ. Στην Ισπανία πριν από 2 χρόνια εγκρίθηκε ένα κονδύλι 10 δις για 10 χρόνια για τα θέματα της βίας κατά των γυναικών. Οι Ισπανίδες φεμινίστριες είπαν ότι αυτό είναι πολύ λίγο και δεν καλύπτει σε καμία περίπτωση τις βασικές ανάγκες, εμείς στην Ελλάδα ξέρετε πόσα δις; Μηδέν δις διατίθενται για τη βία κατά των γυναικών και είναι τρομερό.”

Στο *Δεύτερο Κεφάλαιο* εξετάσαμε αναλυτικά, μέσα από μια διαθεματική φεμινιστική οπτική τον τρόπο με τον οποίο αλληλοδιαπλέκονται οι έμφυλες ανισότητες αλληλοδιαπλέκονται με τη φτώχεια και άλλες μορφές διακρίσεων (Pearse, 2017). Στη συζήτησή μας, η Κ.Ρ. πολύ εύστοχα αναφέρει πάνω σε αυτό:

“Πιστεύω πως όταν φτωχοποιείται ο πληθυσμός μιας χώρας, εντείνονται περισσότερο και οι ανισότητες του φύλου. Σε πολλές χώρες, οι πιο φτωχές γυναίκες και άλλα περιθωριοποιημένα άτομα, όπως τα ΛΟΑΤΚΙ+, βιώνουν πολλές διακρίσεις, όχι μόνο εξαιτίας του φύλου τους ή της ταυτότητας φύλου τους, αλλά και λόγω της κοινωνικής τους θέσης και της φτώχειας τους.”

Ενώ σε σχέση με την αντίληψη της Οργάνωσης Γης, αλλά και την ανταπόκρισή της στα θέματα έμφυλης ισότητας, τονίζει:

“Στην Οργάνωση Γη ακόμη και στην καθημερινότητά μας, τα θέματα της ισότητας είναι ενσωματωμένα. Όλη η ομάδα είναι gender balanced. Ακόμα και σε επίπεδο θέσεων management, οι θέσεις είναι μοιρασμένες.”

Από την άλλη, όσον αφορά στην Greenpeace και από τη δική του θέση και εμπειρία ο Δ.Ι. επεσήμανε κι αυτός με τη σειρά του, τη διάσταση των έμφυλων ρόλων στο εσωτερικό της οργάνωσης, αναφέροντας χαρακτηριστικά σε σχέση με την έμφυλη ισότητα:

“Στα ταυτοτικά κείμενα της Οργάνωσης, στις αξίες μας και το όραμα, η έμφυλη ισότητα υπάρχει. Η έμφυλη ισότητα είναι μια διάσταση εμποτισμένη μέσα στην Οργάνωση, δεν την αντιλαμβανόμαστε με έναν τρόπο συνειδητό πια. Αρκεί να σου πω, ότι στο ελληνικό γραφείο της Greenpeace, επικεφαλής ήταν ανέκαθεν γυναίκες. Στο leadership team, στις θέσεις των στελεχών, επίσης η πλειονότητα είναι γυναίκες. και αυτό συμβαίνει και διεθνώς. ”

Εξετάσαμε στο *Τρίτο Κεφάλαιο* της εργασίας αυτής πως το gender mainstreaming μπορεί να αποτελέσει μια ριζοσπαστική στρατηγική για την επίτευξη της ισότητας των φύλων (Tue και Mintrom, 2001). Η Μ.Δ. από την Οργάνωση isotis.eu για τα θέματα της έμφυλης ισότητας αναφέρεται στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλους τους τομείς της ζωής, κάτι που διεξοδικά έως τώρα έχει αναλυθεί στην εργασία αυτή:

“Το αντικείμενο και οι διεκδικήσεις της Οργάνωσης αφορούν στην έμφυλη ισότητα, δηλαδή στην απόρριψη των στερεοτύπων, στην απόρριψη της διάκρισης λόγω του φύλου και θεωρούμε ότι όλο αυτό θα γίνει μέσα από την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, κάτι που δεν είναι ούτε εύκολο ούτε απλό και δεν είναι κάτι που θα έρθει απλά και ανώδυνα. Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, θέλει μια διαρκή προσπάθεια σε πολλά μέτωπα: στην εκπαίδευση, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης τα οποία πρέπει να κινηθούν προς αυτή την κατεύθυνση διότι καλώς ή κακώς γαλουχούν συνειδήσεις, είναι η πολιτική σκηνή, ξεκινώντας από την Αυτοδιοίκηση και περνώντας στην κεντρική πολιτική σκηνή. Όλοι αυτοί οι θεσμοί του κράτους,

είναι αυτοί που θα πρέπει ουσιαστικά να αρχίζουν να αλλάζουν ώστε να αλλάξει και η νοοτροπία του κοινωνικού συνόλου”.

Και συμπληρώνει εμφατικά:

“Μια κοινωνία στην εποχή που πλέον διάγουμε πρέπει να είναι απόλυτα συμπεριληπτική, δηλαδή πρέπει να απορρίπτει τα έμφυλα στερεότυπα. Το φύλο δεν αποτελεί κριτήριο ικανότητας, δεν αποτελεί κριτήριο απαξίας, δεν αποτελεί κριτήριο για το ρόλο τον οποίο μπορεί να διατελέσει ένα άτομο στην κοινωνία, δεν αποτελεί κριτήριο συμπεριφοράς. Όλα αυτά πρέπει να απορριφθούν μέσα από τη συνεχή ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των ανθρώπων [...]. Κάποια πράγματα θα πρέπει να ακούγονται μέχρι να σταματήσει να υπάρχει η ανάγκη να τα λέμε.”

Επιρροή της Κοινωνίας των Πολιτών στις δημόσιες πολιτικές

Στο *Τρίτο Κεφάλαιο* της εργασίας αυτή αναφέρεται αναλυτικά ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στις δημόσιες πολιτικές και οι τρόποι με τους οποίους ασκούν πιέσεις στις Κυβερνήσεις και άλλους Φορείς. Σε αυτό επάνω ο Δ.Ι. λέει χαρακτηριστικά:

“Βασικό συστατικό της Greenpeace είναι να διαμορφώνουμε τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, οι οποίες επιτρέπουν τη λήψη των σωστών πολιτικών αποφάσεων για την προστασία του κλίματος και της βιοποικιλότητας. Αυτό γίνεται με πολλούς τρόπους, άμεσους και έμμεσους. Άμεσα με επικοινωνία με τα κέντρα λήψης αποφάσεων, τις πολιτικές ηγεσίες, τα πολιτικά κόμματα, βουλευτές, ευρωβουλευτές, με συναντήσεις, με αποστολές επιστολών, εκδηλώσεις, ενημερωτικές ημερίδες κ.ο.κ. Έμμεσα με κινητοποίηση και ευαισθητοποίηση της κοινωνίας. Ένα πολύ σημαντικό ταυτοτικό στοιχείο της Οργάνωσης είναι οι εμβληματικές δυναμικές ενέργειες, δηλαδή μη βίαιες, ειρηνικές δυναμικές ενέργειες. Αυτό που ονομάζουμε nonviolent direct actions [...] πρόκειται για ένα ταυτοτικό στοιχείο της Οργάνωσης για περισσότερα από 50 χρόνια, με ανθρώπους που ξέρουν

να το κάνουν καλά και να παίρνουν τα ρίσκα, καθώς αυτές οι ενέργειες ενέχουν πολλούς κινδύνους”.

Και συμπλήρωσε πως μια διεκδίκηση της Οργάνωσης, σε συνεργασία με άλλες οργανώσεις και φορείς, που ανάγκασε την Κυβέρνηση να λάβει μια θετική απόφαση αφορούσε στον πρόσφατο Κλιματικό Νόμο, ο οποίος, σημειώνεται, πως ψηφίστηκε την επόμενη ημέρα της συνέντευξής μας:

“Η δράση μιας και μόνο Οργάνωσης δε μπορούμε να πούμε πως γραμμικά θα φέρει ένα θετικό αποτέλεσμα. Οι συνέργειες μεταξύ πολλών παραγόντων της Κοινωνίας των Πολιτών είναι πολύ σημαντικές, και στην Ελλάδα οι περιβαλλοντικές οργανώσεις συνεργάζονται και έχουν καλή επικοινωνία μεταξύ τους, κάτι που δεν θεωρώ πως είναι ο κανόνας για την Κοινωνία των Πολιτών, ειδικά στην Ελλάδα [...]. Ως προς τον Κλιματικό Νόμο, 13 οργανώσεις συνεργάστηκαν, έγραψαν από την αρχή ένα προσχέδιο/πρόταση Κλιματικού Νόμου, το ανέβασαν σε μια δική τους διαβούλευση, κάλεσαν τους πολίτες να συμμετέχουν στη δική τους διαβούλευση και μέσα από αυτή την κίνηση άσκησαν πίεση στην Κυβέρνηση και τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα. Αποκορύφωμα της ενέργειας αυτής ήταν όταν, πριν από ένα χρόνο, στη Βουλή ο Πρωθυπουργός είπε πως δεσμεύεται να φέρει Κλιματικό Νόμο και περιμένει την εισήγηση των Οργανώσεων για να τη διαβάσουν και να πάρουν στοιχεία από αυτήν.”

Αντίστοιχα και η Κ.Ρ. από την Οργάνωση Γη, σχολίασε σχετικά με τις προσπάθειές τους στην άσκηση επιρροής στις αποφάσεις της Κυβέρνησης για το κλίμα και το περιβάλλον, αλλά και συγκεκριμένα για τον Εθνικό Κλιματικό Νόμο:

“[...] Συμμετείχαμε στη Διαβούλευση για τον νέο κλιματικό νόμο, στο πλαίσιο της Συμμαχίας για το Κλίμα, και απ’ όσο γνωρίζω κάποιες από τις διεκδικήσεις ελήφθησαν υπόψη κατά τη σύνταξή του, όμως δεν είμαι απολύτως βέβαιη καθώς δεν έχω ακόμη εικόνα, αφού ψηφίζεται αυτές τις μέρες στη Βουλή.”

Τον καίριο ρόλο των φεμινιστικών οργανώσεων και τις πολυετείς τους διεκδικήσεις στις διεθνείς πολιτικές, τον εξετάσαμε ήδη παραπάνω. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του σημαντικού διαπραγματευτικού ρόλου που διαδραμάτισαν οι φεμινιστικές και γυναικείες οργανώσεις για τη Διακήρυξη και την Πλατφόρμα του Πεκίνου, η οποία ψηφίστηκε ομόφωνα (Στρατηγάκη, 2021). Για την επιρροή που επιχειρεί να ασκήσει στην Πολιτεία η φεμινιστική οργάνωση Το Μωβ, η Σ.Ι. αναφέρει:

“Κάνουμε έναν αγώνα πάνω σε αυτό. Απευθυνόμαστε και στις κυβερνήσεις με το αίτημα για αλλαγή συγκεκριμένων νόμων, αλλά απευθυνόμαστε και στην κοινωνία, γιατί αν η κοινωνία δεν ταρακουνηθεί, η Πολιτεία δεν πρόκειται να αλλάξει τίποτα. Απόδειξη είναι όλα όσα έχουν γίνει τώρα με το κίνημα *metoo*, όπου ενώ όλα αυτά γινόντουσαν επί χρόνια και δεκαετίες, καμία γυναίκα δεν τολμούσε να μιλήσει - όχι καμία, μόνο λίγες - και αυτές που μιλούσαν βρισκόντουσαν πολύ μπλεγμένες και πολύ αδικημένες. Ξαφνικά έσπασε το απόστημα - να είναι καλά αυτή υπέροχη γυναίκα, η Σοφία Μπεκατώρου - και φάνηκε ότι υπήρχε πάρα πολύ μεγάλη κακοποίηση σε πολλές γυναίκες, κακοποίηση λόγω φύλου, μέσα στο σπίτι, βιασμοί και γυναικτονίες, που είναι το μόνο που δεν κρύβεται γιατί μετράμε πτώματα δυστυχώς [...]. Οπότε τώρα έχουμε λίγες δίκες και κάνουμε αγώνα μέσα στην κοινωνία, ώστε οι γυναίκες να έχουν θάρρος, να καταγγέλλουν και ώστε τα δικαστήρια να τις δικαιώνουν [...], οπότε είναι πάρα πολύ σημαντικό να λειτουργεί η Δικαιοσύνη, αλλά η Δικαιοσύνη έχει ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα, έχει μεγάλη καθυστέρηση στην απόδοσή της.”

και αργότερα συμπληρώνει σχετικά:

“Όταν θέλουμε να ασκήσουμε πίεση στην Πολιτεία, συγκεντρωνόμαστε κάποιες Οργανώσεις, κάνουμε ένα αίτημα και ζητάμε να αλλάξει ο Νόμος τάδε. Για το θέμα του βιασμού, και συγκεκριμένα για το «χωρίς συναίνεση είναι βιασμός», υποστηρίξαμε πως το «μη ναι» είναι «όχι» και ο Νόμος άλλαξε το 2018 μετά από μεγάλο αγώνα των γυναικών, όταν ψηφίστηκε η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης.”

Ενώ αργότερα στη συνέντευξη η Σ.Β. θυμάται σχετικά με μια μεγάλη διεκδίκηση της Οργάνωσης:

“Η κύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης έγινε με μεγάλη καθυστέρηση στη χώρα μας, το 2018 ενώ άλλες χώρες την είχαν κυρώσει πριν από χρόνια. Έλεγε τότε η Κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία υποτίθεται πως ήταν και πιο φιλική στα φεμινιστικά θέματα, ότι «θέλουμε πρώτα να προετοιμάσουμε το νομικό οπλοστάσιο». Ούτε το προετοίμασαν, ούτε υπάρχει ακόμη, εξελίσσεται αυτή διαδικασία σιγά και αργά. Εκείνη τη περίοδο κάναμε μεγάλο αγώνα για την επικύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, αλλά και για την άρση ενός Νόμου του ‘50 ο οποίος έλεγε πως στην περίπτωση που υπάρχει μια ερωτική σχέση μεταξύ ενός ενήλικου άνδρα με μια ανήλικη γυναίκα και γίνει μια καταγγελία και αυτός ο άνδρας καταδικαστεί και πάει φυλακή, στην περίπτωση που αρθεί η καταγγελία, θα βγει από τη φυλακή αν θέλει να την παντρευτεί [...]. Κάναμε αγώνα, και δεν ήταν αυτονόητο! Έπρεπε να ασκήσουμε πίεση για να ακυρωθεί αυτός ο Νόμος.”

Η Μ.Δ. σε σχέση με τους τρόπους που προσπαθεί η οργάνωση να επηρεάσει την κοινή γνώμη και τους θεσμούς του Κράτους ως προς τα θέματα της έμφυλης ισότητας, επικεντρώνεται στο τοπικό επίπεδο:

“Προτείνοντας πλάνα ισότητας προς την Τοπική Αυτοδιοίκηση στοχεύουμε στο να συμβάλλουμε να καταφέρουν να εντάξουν τη διάσταση του φύλου στις ασκούμενες πολιτικές τους. Είμαστε στην αρχή της προσπάθειας, αλλά έχουμε πολλές ιδέες με ποιους τρόπους θα μπορούσαμε να το καταφέρουμε.”

Επίσης, αναφορικά με την επιρροή της Οργάνωσης και γενικότερα της Κοινωνίας των Πολιτών ως προς τις πολιτικές του κράτους, η Μ.Δ. εξηγεί:

“Θεωρώ πως οι πολιτικές διαμορφώνονται με βάση τους κοινωνικούς παράγοντες που επικρατούν, όταν λοιπόν υπάρχουν κάποιοι παίκτες στην κοινωνία, οι οποίοι

αποτελούν μοχλό πίεσης για κάποια ζητήματα, τότε οι πολιτικές που διαμορφώνονται αναγκαστικά, περιλαμβάνουν αυτές τις στοχεύσεις. Όταν υπάρχει πίεση, τότε και η ασκούμενη πολιτική αναδιαμορφώνεται. Θεωρώ πως όλες οι Οργανώσεις και Οργανισμοί επιτελούν έναν βασικό ρόλο καθώς διατυπώνουν διάφορες διεκδικήσεις στην ελληνική κοινωνία και οπωσδήποτε ασκούν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών. Αν δεν υπήρχαν οι Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών θα ήμασταν πολύ πιο πίσω σε πολλά επίπεδα, και όχι μόνο στην έμφυλη ισότητα.”

Ενώ, αναφερόμενη στις διεκδικήσεις της Οργάνωσης στην περιοχή που δραστηριοποιείται και τις ρωγμές που έχουν καταφέρει ως προς τα θέματα της έμφυλης ισότητας, αναφέρει:

“Εμείς ως Οργάνωση μέσα από τις προτάσεις που διατυπώνουμε στους φορείς της εκπαίδευσης και στους φορείς της πολιτικής, θεωρώ ότι μπορούμε να διεκδικήσουμε και την αλλαγή του σκηνικού αναφορικά με την εμφυλότητα και την ισότιμη διαχείριση των ατόμων διαφορετικού φύλου. [...] Εδώ στην Κρήτη που έχουμε έδρα, υπάρχει τεράστιο πρόβλημα στερεοτύπων, ειδικά στην ενδοχώρα με περιστατικά ακραίας έμφυλης βίας [...], υπάρχουν χωριά στα οποία οι γυναίκες δεν μπορούν να πάνε στα καφενεία, θα πάνε μόνο οι άνδρες, δεν είναι ωραίο εκεί να πηγαίνουν τώρα οι γυναίκες στο καφενείο. Εμείς καταρτίσαμε σχέδια δράσης για την ισότητα και σε αυτούς τους δήμους και είδαμε ότι λίγο έτσι ευαισθητοποιήθηκαν και οι τοπικοί άρχοντες. Είδαμε αλλαγή της στάσης τους [...].”

Αναδείξαμε στο Τρίτο κεφάλαιο πως οι συνέργειες μεταξύ των διαφόρων παραγόντων της Κοινωνίας των Πολιτών μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα σε πολιτικές αποφάσεις, στρατηγικές και δράσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Δικτύου της WGC, η οποία διασυνδέει Περιβαλλοντικές και Φεμινιστικές Οργανώσεις, εξασφαλίζοντας αποτελεσματικές παρεμβάσεις στις COP σε σχέση με τις έμφυλες διεκδικήσεις (Gay-Antaki, 2020). Τη σημασία των συνεργειών αυτών μεταξύ Οργανώσεων από διαφορετικούς χώρους διεκδικήσεων, εντοπίζει και ο Δ.Ι. αναφέροντας:

“Έχουν γίνει προσπάθειες κατά καιρούς για έναν συντονισμό δράσεων σε συγκεκριμένα θέματα με διάφορες Οργανώσεις [...]. Η Greenpeace έχει κάνει προσπάθειες για συνεργασία με ανθρωπιστικές οργανώσεις [...] και οργανώσεις που ασχολούνται με το μεταναστευτικό, το προσφυγικό, αλλά και το περιβαλλοντικό ζήτημα [...].

Έχει ήδη διατυπωθεί στο *Δεύτερο Κεφάλαιο* η ανάγκη της διαθεματικής προσέγγισης όσον αφορά στην κλιματική διακυβέρνηση, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η περιπλοκότητα και η συσχέτιση διαφόρων κοινωνικών παραγόντων και φαινομένων. Για παράδειγμα, εξετάσαμε πώς η ομοφοβία ανά τον κόσμο έχει οδηγήσει τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα στο περιθώριο, παρεμποδίζοντας τις αναλύσεις για μια βιώσιμη λύση με βάση την κλιματική δικαιοσύνη (Gaard, 2015). Συνεχίζοντας την συζήτησή μας, ο Δ.Ι. αναφέρθηκε ακριβώς σε αυτό, στη διαθεματική προσέγγιση της Greenpeace, ως παράγοντα της κλιματικής διακυβέρνησης, και τις συνεργατικές δράσεις της για την ευαισθητοποίηση διαφόρων ομάδων πληθυσμού σε σχέση με το κλίμα, λέγοντας:

“Έχουν υπάρξει προσπάθειες σε συνεργασία με τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα ώστε να εντοπιστεί το intersectionality [σ.σ: διαθεματικότητα] των αιτημάτων που αφορούν στο πώς η κλιματική κρίση επιβαρύνει τελικά άτομα τα οποία δέχονται άλλου είδους πιέσεις κοινωνικές, μένουν στο περιθώριο της κοινωνίας. Η πρωτοβουλία ονομαζόταν Break Free from Fossil Fuels⁷ και ενσωμάτωσε γενικότερες διεκδικήσεις και υλοποιήθηκε με την ΛΟΑΤΚΙ+ Οργάνωση Colour Youth, μέσα από διαδραστικά σεμινάρια ανταλλαγής τεχνογνωσίας και βιωμάτων.”

Επίσης, σε σχέση με τη διαθεματική προσέγγιση της Οργάνωσης, στις παγκόσμιες δράσεις της, συμπληρώνει:

---

⁷ Για περισσότερο γύρω από το πρόγραμμα Break Free from Fossil Fuels, βλ. στο σύνδεσμο <https://www.greenpeace.org/greece/issues/perivallon/2529/break-free/>

“Στην Greenpeace διεθνώς προσπαθούμε συνειδητά να δούμε το intersectionality και εντοπίζουμε διαφορετικά σημεία, ας πούμε για παράδειγμα «το Ισλάμ και κλιματική αλλαγή». Το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι κάτι που δουλεύουμε κυρίως στην νοτιοανατολική Ασία, και κυρίως στις Φιλιππίνες, όπου εξετάζουμε πώς η κλιματική αλλαγή αφαιρεί θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα”.

Ενώ τέλος υπογράμμισε τον προβληματισμό του, όσον αφορά στις συνεργασίες μεταξύ φορέων και δρώντων της Κοινωνίας των Πολιτών:

“[...] Υπάρχουν πολύ μεγάλα προβλήματα δυσπιστίας, για παράδειγμα με κινήματα και συλλογικότητες που ανήκουν στον εξωαριστερό και εξωκοινοβουλευτικό χώρο. Εκεί υπάρχει οριακά χάσμα, μια καχυποψία, που αγγίζει το όριο της άρνησης να υπάρξει μια συνεργασία με μια συστημική Οργάνωση, όπως η Greenpeace.”

Αναφορικά με το πως συνομιλούν και συνεργάζονται προς μια κοινή κατεύθυνση και στόχο οι διάφοροι χώροι διεκδικήσεων, η Σ.Β. υπογράμμισε:

“Όταν γίνονται κινητοποιήσεις για το Περιβάλλον και το οικολογικό είμαστε παρούσες και γενικά αρθρογραφούμε στο Μωβ γι’ αυτά τα ζητήματα.”

Για τις συνεργασίες της Οργάνωσης Γη με άλλες οργανώσεις, η Κ.Ρ ανέφερε:

“Εμείς είμαστε μέλη της Συμμαχίας για το Κλίμα, που είναι μια συμμαχία επί της ουσίας, Περιβαλλοντικών Οργανώσεων, που κατά καιρούς δημοσιεύουν κείμενα, συμμετέχουν σε διαβουλεύσεις, με στόχο να πάνε στα αρμόδια υπουργεία. Συμμετέχουμε ενεργά σε social campaigns, αλλά και σε διαδηλώσεις για το Περιβάλλον και το κλίμα που γίνονται στο κέντρο της Αθήνας. Και επειδή έχουμε μια μεγάλη ομάδα εθελοντών και συνεργατών, προσπαθούμε με αυτό τον τρόπο να βάλουμε ένα μικρό λιθαράκι να συμβάλλουμε προς αυτή την κατεύθυνση.”

Ενώ ως προς την αλληλοδιαπλοκή και διάδραση των Οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών η Μ.Δ. αναφέρει:

“Υπάρχει σαφώς μια άρρηκτη διάδραση μεταξύ των χώρων στους οποίους καλούνται άνθρωποι να διεκδικήσουν στόχους για μια καλύτερη κοινωνία. Και αυτό είναι το βασικό συνεκτικό στοιχείο [...] Ο κοινός στόχος για να κάνουμε τη ζωή μας καλύτερη σε όλα τα επίπεδα, για την έμφυλη ισότητα, την πράσινη ανάπτυξη, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μας ενώνει για μια καλύτερα δομημένη κοινωνία, η οποία θα παρέχει μια περισσότερο βιώσιμη ζωή στους πολίτες”.

Αντίληψη της σύνδεσης φύλου και κλιματικής αλλαγής/περιβάλλοντος

Στη θεωρητική συζήτηση της παρούσας εργασίας, γίνεται εκτενής αναφορά στις επιπτώσεις που έχει η κλιματική αλλαγή στις έμφυλες ανισότητες. Εξετάσαμε πώς στις αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μια σειρά από κινδύνους, οι οποίοι σχετίζονται με την έλλειψη των φυσικών πόρων που προκαλείται από την κλιματική αλλαγή. Οι φυσικές καταστροφές ενέχουν ιδιαίτερους κινδύνους για τις γυναίκες και σχετίζονται άμεσα με την κοινωνικοοικονομική τους θέση (Pearse, 2017). Στα παραδείγματά μας, δόθηκε επίσης, ιδιαίτερη έμφαση στις πιο φτωχές χώρες του Παγκόσμιου Νότου, όπου γυναίκες βιώνουν τις συνέπειες της κλιματικής κρίσης σφοδρότερα και οι έμφυλες ανισότητες είναι αποτέλεσμα πολλών αλληλοδιαπλεκόμενων παραγόντων όπως η φτώχεια, η κάστα, η φυλή και οι υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας (Pearse, 2017, Gaard, 2015, Arora-Jonsson, 2011).

Από τη δική του σκοπιά ο Δ.Ι. κάνει ακριβώς αυτή τη σύνδεση, και εξηγεί:

“Στις αναπτυσσόμενες οικονομίες ο ρόλος της γυναίκας είναι αρκετά πιο περιθωριοποιημένος, αλλά ωστόσο βρίσκεται στην πρώτη γραμμή, και άρα βρίσκεται και στην πρώτη γραμμή των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που μπορώ να σου πω είναι πως οι γυναίκες στις χώρες αυτές, αναγκάζονται να συντηρούν το σπίτι, αναγκάζονται να συντηρούν την οικογένεια, και αυτό έχει άμεση επίπτωση στο εισόδημά τους, στο μορφωτικό τους

επίπεδο, στην ικανότητά τους και στην ευελιξία τους να εκκενώσουν έναν χώρο σε μια περίπτωση κλιματικής καταστροφής, πολύ σπάνια θεωρούνται decision makers ενώ επί της ουσίας όλες οι αποφάσεις μέσα στο σπίτι είναι δικές τους.”

Για την περαιτέρω υποβάθμιση της ζωής των φτωχών χωρών του Παγκόσμιου Νότου μας μίλησε και η Κ.Ρ., επιχειρώντας να συνδέσει το φύλο και την κλιματική κρίση. Συγκεκριμένα ανέφερε:

“Για μένα, όπου υπάρχει κλιματική υποβάθμιση, κάποια στιγμή θα υπάρξει αναγκαστικά και μεγαλύτερη υποβάθμιση γενικότερα του κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου, κάτι που προσωπικά μου είναι εμφανές, όχι τόσο στη χώρα μας, αλλά περισσότερο στις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Όταν φτωχοποιείται περισσότερο ο πληθυσμός εντείνονται και οι ανισότητες του φύλου[...] Όταν μια γυναίκα στην Αφρική ή στην Νοτιοανατολική Ασία δουλεύει στις αγροτικές καλλιέργειες, προκειμένου να μπορέσει να θρέψει την οικογένειά της, και λόγω κλίματος το χάνει αυτό από τις καταστροφές που έχουν γίνει, είναι αυτές που θεωρώ πως αντιμετωπίζουν παραπάνω δυσκολίες σε σχέση με έναν άνδρα που θα μπορούσε να κάνει μια άλλη εργασία εναλλακτικά.”

Αντίστοιχα και η Σ.Β. αναφορικά με τη δική της αντίληψη στη σχέση γυναικών και περιβάλλοντος αναφέρθηκε κι εκείνη στον Παγκόσμιο Νότο. Η συζήτηση μας είχε μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς στο σημείο αυτό αναφέρθηκε στη συμβολή των θεωρητικών φεμινιστριών του οικοφενισμού, η θεωρία του οποίου αναλύεται νωρίτερα στην εργασία. Η Σ.Β. λέει:

“Εκτιμούμε ότι ο αγώνας των γυναικών για τη Γη και ειδικά σε κάποιες χώρες του Παγκόσμιου Νότου που λέμε, συνδέεται με την εργασία της φροντίδας και τη συντήρηση μιας οικογένειας ή ενός χωριού και γι’ αυτό το λόγο έχουν πρωταγωνιστική θέση οι γυναίκες, αλλά και στην επιστήμη του Οικοφεμινισμού έχουν πρωταγωνιστική θέση, και πρώτα απ’ όλα η Vandana Shiva βέβαια και πολλές άλλες. Στη σχέση των γυναικών με το Περιβάλλον, αυτό που υποβόσκει

είναι η έννοια της φροντίδας. Φροντίζω για τους ανθρώπους και φροντίζω και για τον χώρο στον οποίο ζουν οι άνθρωποι και για τα ζώα κ.λπ.”

Η έννοια της φροντίδας αποδιδόμενη στις γυναίκες ως ένα είδος βιολογισμού, έχει τεθεί στο επίκεντρο της φεμινιστικής κριτικής. Εξετάσαμε πως ο οικοφεμινισμός, μπήκε στο στόχαστρο αυτής της κριτικής, καθώς για χρόνια γινόταν αντιληπτός ως η θεωρία που αναγνώριζε την ταυτότητα της γυναικών συνδεδεμένη άρρηκτα με τη φύση, κάτι το οποίο επιχειρήσαμε να αποδομήσουμε κριτικά. Πάνω στο ίδιο ζήτημα, σχετικά με την ευαισθησία των γυναικών σε σχέση με το Περιβάλλον και τη φύση, η Κ.Ρ. από την Οργάνωση Γη αναφέρει:

“Υπάρχει αυτή η ουσιοκρατική αντίληψη πως οι γυναίκες σε αντίθεση με τους άνδρες, είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένες σε σχέση με το Περιβάλλον και τη φύση. Ο κόσμος πιστεύει ότι εμείς οι γυναίκες γεννιόμαστε έτσι, με την έννοια της φροντίδας και της ευαισθησίας μέσα μας ριζωμένη. Προσωπικά δεν πιστεύω πως οι γυναίκες είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένες, μπορεί και να είναι, αλλά ιδανικά θα ήθελα να μην ήταν! Θα ήθελα όλες και όλοι να αναλαμβάνουν το μερίδιο ευθύνης που τους αντιστοιχεί. Θα ήθελα να λέμε ότι είμαστε όλοι ανθρωπιστές και οικολόγοι.”

Και συνεχίζει συνδέοντας τις περιβαλλοντικές καταστροφές με την εργασία των γυναικών:

“Σε χώρες όπως η Ινδία, που πλήττονται από καταστροφές λόγω των καιρικών φαινομένων, ο αγροτικός τομέας είναι κυρίως γυναικοκρατούμενος. Με την κλιματική κρίση να εντείνει τα φαινόμενα αυτά, δεν είμαι σίγουρη μετά τι εναλλακτικές έχουν ή τι στήριξη προβλέπεται. Και αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα. Είναι κάτι που θα πρέπει να το αναρωτηθούν τα κέντρα που λαμβάνουν τις αποφάσεις για το κλίμα.”

Επίσης, στην εργασία, αναφέρθηκε ο ρόλος των γυναικών όσον αφορά στη συμμετοχή τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων της Κλιματικής Διακυβέρνησης, αλλά και πως άτομα ή κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών, χωρίς επιρροή κινδυνεύουν να

περιθωριοποιηθούν περισσότερο (Kaijser και Ksonsell, 2014). Ο Δ.Ι. αναφέρεται στη συμμετοχή των γυναικών στα θέματα της Κλιματικής Διακυβέρνησης, επισημαίνοντας:

“Το ελληνικό γραφείο της Οργάνωσης έχει κάνει μια πολύ ωραία δουλειά για την ενεργειακή δημοκρατία, που αφορά στο πως οι πολίτες ωφελούνται από το μετασχηματισμό του ενεργειακού συστήματος άμεσα[...]. Στο πλαίσιο αυτού του project ένα από τα στοιχεία που ερευνήθηκαν ήταν το κατά πόσο υπάρχουν στην Ελλάδα γυναίκες παραγωγοί Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας. Δηλαδή κατά πόσο οι γυναίκες συμμετέχουν στις ενεργειακές κοινότητες, κατά πόσο υπάρχουν γυναίκες που εργάζονται στην αγορά ενέργειας, που είναι ένας εξαιρετικά ανδροκρατούμενος χώρος.”

Υποστηρίχθηκε στο *Τρίτο Κεφάλαιο* πως τα κέντρα λήψης αποφάσεων για το σχεδιασμό των πολιτικών για το κλίμα, κυριαρχούνται από άνδρες. Ταυτόχρονα είναι πιο πιθανό οι πολιτικές που χαράσσονται και οι αποφάσεις που λαμβάνονται να είναι προσαρμοσμένες στον ανδρικό τρόπο ζωής και τις δικές τους οικονομικές συνθήκες (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009). Ο Δ.Ι. πολύ εύστοχα παρατηρεί την υποβαθμισμένη θέση των γυναικών στην Κλιματική Διακυβέρνηση και συγκεκριμένα στον τομέα της ενέργειας, λέγοντας:

“Το project της Greenpeace της Ενεργειακής Δημοκρατίας ερευνά την ενεργειακή μετάβαση για ένα σύστημα μακριά από τα ορυκτά καύσιμα για να γίνει αποτελεσματικά και γρήγορα πρέπει να κινητοποιηθούν οι πολίτες. Δεν γίνεται στο πλαίσιο αυτό να κινητοποιείς μόνο τους άνδρες, αλλά ολόκληρη την Κοινωνία και ειδικά τις γυναίκες [...]. Η αγορά της ενέργειας είναι μια εντελώς ανδροκρατούμενη αγορά, αν δεις τις ενεργειακές επιχειρήσεις στην Ελλάδα, οι CEO τους είναι μονίμως άνδρες, για παράδειγμα, η ΔΕΗ, η Κοπελούζος, η ΕΛ.ΠΕ. Το Υπουργείο Ενέργειας, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων που επιβεβαιώνουν τον κανόνα, είναι επίσης ένας εξαιρετικά ανδροκρατούμενος χώρος. Οι βασικοί υπεύθυνοι οργανισμοί προώθησης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, προώθησης παραγωγής φωτοβολταϊκών, αιολικής ενέργειας και λοιπά, είναι όλοι ανδροκρατούμενοι, αν δεις τα Διοικητικά τους Συμβούλια δεν πρέπει να υπάρχει γυναίκα μέσα ή είναι ελάχιστες. Γενικά, είναι

ένας τρομακτικά ανδροκρατούμενος χώρος αυτός της ενέργειας στην Ελλάδα. Το decision making ελέγχεται σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες.”

Αναφορικά με τη δράση του Μωβ για τη σύνδεση φύλου και κλιματικής κρίσης, στο πλαίσιο των φεμινιστικών του διεκδικήσεων, η Σ.Β. παραδέχεται:

“Κανονικά θα έπρεπε να κάνουμε περισσότερη δουλειά γι’ αυτό το θέμα και το έχουμε σκεφτεί πολύ και μάλιστα έχουμε σκεφτεί να κάνουμε και σεμινάρια γι’ αυτό το θέμα και θα τα κάνουμε! Στα οικολογικά κινήματα οι γυναίκες έχουν πρωτοπόρο ρόλο, όπως επίσης και στα κινήματα ειρήνης.”

Σε σχέση με την αντίληψη της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στα προγράμματα της Οργάνωσης για την κλιματική αλλαγή, η Κ.Ρ. αναφέρει:

“[...]Εργαζόμαστε πολύ με προσφύγισσες στα θέματα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Έτσι εμπλέκουμε το φύλο στη δράση μας, με ομάδες πληθυσμού που θεωρούμε πως είναι πιο περιθωριοποιημένες. Θεωρώ πως στο μέλλον θα ενσωματωθεί περισσότερο η διάσταση του φύλου στις δράσεις και τα προγράμματα που υλοποιούμε για την κλιματική αλλαγή. Μέχρι τώρα όμως δεν έχει συμβεί κάτι τόσο στοχευμένο. Προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης όμως, που εμπλέκουν γυναίκες από ευάλωτες ομάδες, όπως οι προσφύγισσες, υλοποιούμε συνέχεια.”

Η Μ.Δ. από την isotis.eu αναφέρει σχετικά με τη δράση της Οργάνωσης σε σχέση με τη διασταύρωση φύλου και κλιματικής αλλαγής:

“Η σύνδεση της κλιματικής κρίσης με την έμφυλη ισότητα είναι κάτι το οποίο φιλοδοξούμε να κάνουμε. Είμαστε σε μια διεργασία να ενώσουμε τη δράση μας με την έμφυλη ισότητα και την κλιματική αλλαγή. Θεωρώ ότι είναι δύο παράγοντες που αλληλεπιδρούν [...], και πιστεύω πως μέσα από τα πλάνα που προτείνουμε

στους Δήμους, πρέπει να υπάρξει μια σαφής σύνδεση μεταξύ της ισότητας των φύλων και της πράσινης ανάπτυξης.”

Αντιστάσεις και εμπόδια της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στην κλιματική διακυβέρνηση (σε επίπεδο πολιτικών αλλά και στο επίπεδο της Οργάνωσής τους)

Ως προς το ποια είναι δική τους αντίληψη σε σχέση με τις αντιστάσεις της ενσωμάτωσης του φύλου στη συζήτηση για το κλίμα, ο Δ.Ι. από την Greenpeace ανέφερε ως ένα ίσως πρόβλημα:

“Όταν μιλάμε για τον αναπτυσσόμενο Νότο, ένα θέμα που είναι πάρα πολύ ευαίσθητο και το ζούμε ως διεθνής Οργάνωση, είναι το πώς αντιμετωπίζουμε την νεο-αποικιοκρατική ας πούμε λογική, του πώς ερχόμαστε εμείς οι Δυτικοί και σου μαθαίνουμε πώς εσύ να δουλέψεις στον αναπτυσσόμενο Νότο. Το να έρχονται από τα διεθνή γραφεία της Greenpeace στα νεοσύστατα γραφεία της Αφρικής ή της Νοτιοανατολικής Ασίας και να τους λένε «τώρα θα σας το φτιάξω εγώ και θα σας πω πώς θα λειτουργεί», το οποίο είναι επί της ουσίας μια μικρογραφία της νεο-αποικιοκρατικής πολιτικής, που θέλεις να αποφύγεις και στο δικό σου σύστημα, είναι κάτι που μας απασχολεί πολύ και γίνονται πολλές συζητήσεις, και δεν μπορώ να πω πως πάντα το καταφέρνουμε. Τα γραφεία της Οργάνωσης στις χώρες πρέπει να έχουν χαρακτήρα αυτοδιάθεσης, αλλά είναι κάτι που χρειάζεται χρόνο, έχει να κάνει με την κουλτούρα και τα κοινωνικά ήθη και έθιμα της κάθε χώρας.”\

και συνεχίζει επισημαίνοντας τους λόγους για τους οποίους η Greenpeace δεν έχει προχωρήσει περισσότερες δράσεις προς αυτήν την κατεύθυνση:

“Στην Οργάνωση δεν υπάρχουν αντιστάσεις ως προς την ενσωμάτωση του φύλου. Στις διεκδικήσεις της για την κλιματική αλλαγή, γνωρίζω πως έχει εντοπίσει το θέμα, αλλά νομίζω πως δεν ξέρει πώς να το κάνει σωστά. Το έχει εντοπίσει, είναι στην αναζήτηση, αλλά πάσχει λίγο ακόμα στην υλοποίηση. Αλλά σίγουρα δεν είναι ότι δε θέλει, πιστεύω είναι ότι δεν ξέρει να το κάνει.”

Σε σχέση επίσης, με τη μη ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου ο Δ.Ι. εντοπίζει άλλον έναν λόγο που μπορεί να συμβαίνει αυτό:

“Υπάρχει μονίμως ένας συσχετισμός μεταξύ του πόσο επείγοντα είναι τα ζητήματα που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε, π.χ: κρίσεις οι οποίες έρχονται η μια μετά την άλλη, πολιτικές κρίσεις, οικονομικές κρίσεις, ακραία καιρικά φαινόμενα σε αντιδιαστολή με την ικανότητα μιας Οργάνωσης να τα αντιμετωπίσει. Δηλαδή ο ρόλος των ΜΚΟ είναι αυτή τη στιγμή τόσο πολύ πιεσμένος και οι οργανώσεις τόσο κατακερματισμένες [...], οπότε το θέμα του φύλου, δεν είναι ότι έρχεται δεύτερο, απλά δεν μπορεί να ιεραρχηθεί και να πάρει τη θέση που του αξίζει. Είναι καθαρά θέμα προτεραιοτήτων.”

Η Σ.Β. σχετικά με την προβληματική και τις αντιστάσεις για την οπτική του φύλου στη διαχείριση της κλιματικής κρίσης αναφέρει:

“Ο χώρος της ενέργειας βρίσκεται στα χέρια μεγάλων, τεράστιων επιχειρήσεων. Αυτό δεν σημαίνει πως εμείς δεν μπορούμε να αντιδράσουμε, αλλά οι αντιδράσεις μας δεν πολυακούγονται. Βέβαια όταν φτάνει ο κόμπος στο χτένι, όπως έχει φτάσει, ακόμα και οι Κυβερνήσεις, αναγκάζονται να ενδιαφερθούν κάπως σοβαρά και έχουν πάρει κάποιες αποφάσεις, που συνήθως κατευθύνονται προς την υπεράσπιση των συμφερόντων των μεγάλων εταιρειών που βάζουν φωτοβολταϊκά ή ανεμογεννήτριες, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις επιθυμίες του πληθυσμού.

και συμπληρώνει:

“Το θέμα είναι ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα σωρό προβλήματα και υποχρεώσεις και κάποιες άλλες τις αφήνουμε για λίγο μετά και αυτό είναι άσχημο βέβαια γιατί η κλιματική κρίση και η οικολογική καταστροφή είναι το μείζον αυτή τη στιγμή.”

Όπως είδαμε και στο θεωρητικό μέρος της εργασίας αυτής, η κλιματική αλλαγή δεν συμβαίνει εν κενώ (Terry, 2009), αλλά αλληλοδιαπλέκεται με πλήθος κρίσεων που βιώνει ο κόσμος μας σήμερα, και μάλιστα ταυτόχρονα. Αυτό αποτυπώνεται πολύ εύστοχα και στη θέση των συνεντευξιαζόμενων ατόμων.

Ως προς τις αντιστάσεις για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στη συζήτηση, αλλά και στις αποφάσεις που λαμβάνονται, η Κ.Ρ. συνδέει την καθυστέρηση για δράση στα θέματα της κλιματικής αλλαγής με τα εμφανή προβλήματα της έμφυλης ισότητας στη χώρα μας, αναφέροντας:

“[...] νομίζω πως γενικότερα είμαστε πολύ πίσω ως προς τη δράση μας στα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής. Οπότε βάζοντας μια ακόμη παράμετρο, αυτή των έμφυλων ανισοτήτων, όπου επίσης είμαστε πολύ πίσω, συνδυάζουμε δύο πολύ σημαντικά θέματα στα οποία είμαστε ήδη ελλιπείς ως προς την ουσιαστική αντιμετώπισή τους και αυτή η σύνδεση το κάνει ακόμη πιο δύσκολο. Δεν νομίζω πως υπάρχει αντίσταση, απλώς πιστεύω πως δεν υπάρχει η αντίληψη ούτε η κατανόηση πως κλιματική αλλαγή και φύλο συνδέονται, και επομένως είναι πολύ σημαντικό να γίνει κάτι. Είναι πολύ σημαντικό να συνδεθεί και να ειπωθεί και να γίνουν τα σωστά βήματα.”

Το ζήτημα της ενσωμάτωσης του φύλου στα θέματα κλιματικής κρίσης έχει απασχολήσει οργανισμούς, ομάδες της Κοινωνίας των Πολιτών σε διάφορες πλευρές του πλανήτη (Aoyagi, Suda & Shinada, 2011). Σχετικά με αυτό η Μ.Δ. αναφέρει:

“Δεν είμαι σίγουρη πως αυτό γίνεται σκοπίμως ή με υστεροβουλία. Μάλλον περισσότερο είναι ότι απλά αγνοούν τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην έμφυλη ισότητα. Δεν μπορώ όμως να είμαι σίγουρη γι’ αυτό. Αν δεν δούμε καλοπροαίρετα τη μη ένταξη της διάστασης του φύλου στη συζήτηση για την κλιματική αλλαγή, θα μπορούσαμε να πούμε ότι θέλουν να υποτιμήσουν τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στους διάφορους τομείς της ζωής. Ίσως να μην θέλουν να φωτίσουν όλες τις πτυχές των συνεπειών οι οποίες απλώνονται σε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, γιατί έτσι αποκαλύπτεται το μέγεθος

του προβλήματος και η ανάγκη για δράση. Και εκεί όταν υπάρχουν οικονομικά συμφέροντα και οι πολιτικές των διαφόρων χωρών, αυτό που θα ήταν πιο συμφέρον γι' αυτούς είναι να υποτιμήσουν το πρόβλημα και την ανάγκη για δράση.”

5.6 Συμπεράσματα Έρευνας - Συζήτηση

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε κάποια συμπεράσματα, τα οποία προκύπτουν μέσα από τη διττή έρευνα που πραγματοποιήθηκε, περισσότερο με τη μορφή των προβληματισμών και εύλογων ερωτημάτων, που αναδύθηκαν κατά τη διαδικασία της ανάλυσης των πολιτικών ποιοτικής έρευνας, σε συνομιλία με τους ισχυρισμούς της εργασίας.

Θεσμικά Κείμενα Πολιτικών

Τα ευρήματα της ανάλυσης των θεσμικών κειμένων των πολιτικών, τόσο για την Κλιματική Κρίση όσο και για την Έμφυλη Ισότητα, αποδεικνύουν ηχηρά τη σπανιότητα διασταύρωση των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης με τις έμφυλες ανισότητες. Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις πολιτικές για το Κλίμα στην Ελλάδα, μέσα από τη μελέτη του Εθνικού Κλιματικού Νόμου και του Εθνικού Σχεδίου για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ), δεν διαφαίνεται. Επίσης, η συμπερίληψη των κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων στις συνέπειες της κλιματικής κρίσης, όπως μελετήθηκε και στο θεωρητικό μέρος, απουσιάζει στα θεσμικά κείμενα πολιτικών του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Με άλλα λόγια, η προσέγγισή τους είναι “τυφλή ως προς το φύλο”, όπως είδαμε να επισημαίνουν οι Röhr, Hemmati & Lambrou (2009), αλλά και η Aroga-Jonsson (2011), στην κριτική τους σχετικά με το φύλο στις κλιματικές πολιτικές και τη διακυβέρνηση.

Έπειτα από την αναλυτική μελέτη του νέου Κλιματικού Νόμου, συμπεραίνεται πως δεν υπάρχει καμία αναφορά στις ευάλωτες πληθυσμούς, ούτε όμως και στην ανάγκη στην ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου, στις νομικές διατάξεις, τα μέτρα και τις δράσεις που προτείνονται. Ο Νόμος ορίζει την κατάρτιση Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή από τις Περιφέρειες και Δημοτικών Σχεδίων Μείωσης Εκπομπών από τους Δήμους, ωστόσο σε καμία από τις διατάξεις του δεν προβλέπεται κάποια υποχρέωση στα σχέδια αυτά, που να αφορά στη διάσταση του φύλου ή στις κοινωνικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, όπως αυτές περιγράφονται εκτενώς στην εργασία αυτή. Αν και στο προοίμιο και στους

σκοπούς του Νόμου (Άρθρο 1) υπάρχει η έννοια της “κοινωνικής δικαιοσύνης”, ούτε στους τομείς προτεραιότητας που προτείνονται, ούτε στις πολιτικές και τα μέτρα - δράσεις, γίνεται κάποια σαφής αναφορά σε διακριτές ευάλωτες ομάδες πληθυσμού ή του φύλου.

Η σύνδεση του ΕΣΕΚ στις στρατηγικές μετριασμού και προσαρμογής με την ευαλωτότητα, οποιασδήποτε κοινωνικής ομάδας πληθυσμού, αναφέρεται χωρίς καμία ανάλυση, κατηγοριοποίηση ή προσδιορισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η φράση: *“Περιβαλλοντικός στόχος για το σύνολο των πολιτών, ευάλωτων και μη, είναι και η μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα”* (ΕΣΕΚ, σελ.81), όπου παρόλο που το ΕΣΕΚ, αναγνωρίζει την Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή ως βασικό πυλώνα της διεθνούς κλιματικής πολιτικής, όπως έχει τεθεί από τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή των Ηνωμένων Εθνών (UNFCCC), ορίζοντάς την ως: *“τα μέτρα που αφορούν τόσο στα φυσικά, όσο και στα ανθρώπινα συστήματα, και χαράσσονται με βάση εκτιμήσεις τρωτότητας για οικοσυστήματα, οικονομικούς κλάδους και πληθυσμιακές ομάδες”* (ό.π. σ. 99), καμία περαιτέρω κοινωνική ανάλυση δεν πραγματοποιείται με βάση τη συμπερίληψη των ευάλωτων ομάδων πληθυσμού και του φύλου.

Παρατηρούμε πως τόσο ο Κλιματικός Νόμος και το ΕΣΕΚ προτείνουν αλλαγές στο παραγωγικό μοντέλο της ενέργειας στη χώρα, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί θετικό, αν και περισσότερο αναγκαίο, για την αντιμετώπιση και τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Ωστόσο, όπως δείξαμε προηγουμένως οποιαδήποτε τεχνοκρατική αλλαγή συμβαίνει στο πλαίσιο των πολιτικών των Κυβερνήσεων για την αλλαγή παραγωγικών μοντέλων, χωρίς να προηγείται μια διαθεματική προσέγγιση, με το φύλο και την κοινωνική τάξη να συμπεριλαμβάνονται, οδηγεί σε περαιτέρω όξυνση των υφιστάμενων έμφυλων αδικιών και ανισοτήτων (Kaijser & Ksonsell, 2014, σ. 421). Δεν είναι καθόλου σίγουρο αν με όλες αυτές τις τεχνολογικές αλλαγές που προτείνονται, στα θέματα της ενέργειας, της μετακίνησης, της κατανάλωσης κ.λπ. ότι θα μπορούσαν να συντονίσουν το βηματισμό τους γυναίκες άνεργες, χαμηλόμισθες, μοναχικές ηλικιωμένες, μονογονείς, μετανάστριες, ανάπηρες ή προσφύγισσες, ειδικά σε μια χώρα που βρίσκεται σε δυσμενή οικονομική θέση, όπως η Ελλάδα. Αντίστοιχα, είναι αυτοί οι ίδιοι παράγοντες, οι οποίοι δεν λαμβάνονται καν υπόψη στις στρατηγικές προσαρμογής στην κλιματική κρίση, που προτείνονται στα κείμενα αυτά. Οι στρατηγικές δηλαδή που αφορούν στην πρόληψη και την προστασία από τα ακραία καιρικά φαινόμενα ή όπως λένε οι Stehr και Von Storch, στην προστασία της κοινωνίας από τη φύση (2005, σ. 537).

Μέσα από την ανάλυση του Νόμου 4604/2019 για την ουσιαστική ισότητα, παρατηρούμε πως σε κανένα Άρθρο ή διάταξη δεν γίνεται αναφορά στο Περιβάλλον ή την Κλιματική αλλαγή και ως εκ τούτου απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στις ανησυχητικές επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης στην όξυνση των έμφυλων ανισοτήτων, που εντείνονται λόγω των ακραίων καιρικών φαινομένων και των περιβαλλοντικών καταστροφών. Όπως άλλωστε εξετάσαμε εκτενώς στην εργασία αυτή, οι πιο ευάλωτες ομάδες πληθυσμού από τα πιο φτωχά και περιθωριοποιημένα κοινωνικά στρώματα, βιώνουν πιο έντονα τις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (Kaijser και Kronsell, 2014). Όπως επίσης εξετάσαμε, ήδη από το 1995, ο ΟΗΕ στη διατυπωμένη Πλατφόρμα Δράσης του Πεκίνου, είχε οριστεί ανάμεσα στους 12 κρίσιμους τομείς προτεραιότητας ένας ξεχωριστός στόχος που αφορά τις Γυναίκες και Περιβάλλον (στόχος 11) που αναγνωρίζει την ευαλωτότητα των γυναικών - κοριτσιών σε σχέση με τα ακραία καιρικά φαινόμενα και την υπερθέρμανση του πλανήτη (UN, 1995). Σήμερα, 27 χρόνια μετά το Πεκίνο, παρατηρούμε στον πιο αυτοτελή νόμο της χώρας μας για την ουσιαστική ισότητα, πως αυτή η τόσο σημαντική, περισσότερο επίκαιρη από ποτέ και επιτακτική αναγνώριση, δεν λαμβάνεται υπόψη.

Επιπλέον, παρότι ο Νόμος για την ουσιαστική ισότητα, κάνει σαφή αναφορά στη στρατηγική του gender mainstreaming και ορίζει πως τα Υπουργεία θα πρέπει υποχρεωτικά να συμπεριλαμβάνουν έκθεση αξιολόγησης των επιπτώσεων με βάση το φύλο στην ανάλυση συνεπειών ρυθμίσεων κάθε σχεδίου νόμου, προσθήκης ή τροπολογίας, καθώς και κανονιστικής απόφασης. Ωστόσο, ο πρόσφατος Εθνικός Κλιματικός Νόμος του Υπουργείου Ενέργειας και Περιβάλλοντος, δεν πραγματοποίησε καμία αξιολόγηση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στο φύλο, ως ίσως όφειλε στην προσπάθεια υλοποίησης της στρατηγικής του gender mainstreaming. Εντοπίζουμε λοιπόν, μια αδυναμία των ανθρώπων που βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά να δεσμευτούν για τα αποτελέσματα της ισότητας των φύλων, καθώς αυτό απαιτεί σειρά γραφειοκρατικών διαδικασιών, από τις οποίες θα προκύπτουν μετρήσιμα και αξιοποιήσιμα στοιχεία, όπως αναφέρεται και από την Alston (2014 σ. 3-4).

Μέσα από τη μελέτη και ανάλυση του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Ισότητα των Φύλων, στους Άξονες Προτεραιότητας, τους Στόχους που τίθενται και τις Δράσεις που υλοποιούνται, παρατηρείται πως δεν γίνεται κάποια σαφής αναφορά στις επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής σε σχέση με τις έμφυλες ανισότητες, τη σεξουαλική βία, τη φτώχεια, αλλά και την υγεία των γυναικών. Όλα αυτά αποτελούν ζητήματα που έχουν αναδειχθεί στο

θεωρητικό μέρος της εργασίας με θεωρητικούς του φύλου να υπογραμμίζουν τους τρόπους μέσα από τους οποίους οι έμφυλες καταπιέσεις και η φτώχεια εντείνονται, η σεξουαλική βία, η κακοποίηση και η υγεία των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων θηλυκοτήτων και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, οξύνονται στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης (Gaard 2015, Pearse 2017, Kronsell, 2018). Παρατηρούμε όμως, στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων να μην εξετάζονται αυτά τα καίρια ζητήματα.

Ως ένα σημαντικό εύρημα μέσα από την ανάλυση του ΕΣΔΙΦ, εντοπίζεται στο κείμενο του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ), όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το οποίο αναφέρεται με σαφή τρόπο στο ρόλο των γυναικών στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζει και την ευαλωτότητά τους στις συνέπειές της. Ο εντοπισμός αυτής της θεώρησης από το ΥΠΕΝ αποτελεί αξιόλογο στοιχείο της μελέτης αυτής. Ωστόσο, ένα πολύ εύλογο ερώτημα όμως εγείρεται: για ποιο λόγο στον νέο Εθνικό Κλιματικό Νόμο, που ψηφίστηκε τον Μάιο του 2022 (ένα χρόνο μετά το ΕΣΔΙΦ και τις ανωτέρω πολύ σημαντικές επισημάνσεις του για το συσχετισμό φύλου και κλιματικής αλλαγής) απουσιάζει παντελώς οποιαδήποτε αναφορά στην έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης; Μήπως τελικά η έννοια του gender mainstreaming χρησιμοποιείται ευκαιριακά και εργαλειακά, ως μια επίφαση προοδευτισμού από τα Υπουργεία, μόνο όταν πρόκειται για θεωρητικές προσεγγίσεις γύρω από τις ανάγκες ενός ΕΣΔΙΦ; Τα ερωτήματα αυτά επιβεβαιώνουν και τις θεωρητικές παραδοχές της εργασίας αυτής. Όπως αναλύθηκε ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της στρατηγικής του gender mainstreaming δημιουργεί τις συνθήκες για πολιτικές που θα φέρουν νέες και διαφανείς δυνατότητες για αναδιαμορφωμένες και δίκαιες ρυθμίσεις για την έμφυλη ισότητα (Alston, 2014), και η επιτακτικότητα της κλιματικής κρίσης αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την άσκηση δίκαιων και συμπεριληπτικών πολιτικών.

Ως μια ρωγμή ελπίδας, αναμένεται το αναθεωρημένο Σχέδιο Δράσης για την Κλίμα, προκειμένου να δούμε αν τελικά στην πράξη, θα εφαρμοστούν οι πολύ σημαντικές αυτές δεσμεύσεις του ΥΠΕΝ. Αντίστοιχα όμως αναμένεται, από την ΓΓΔΟΠΦ, η επιβεβαίωση της διατυπωμένης στρατηγικής του ΕΣΔΙΦ για τις συνεργασίες φορέων και όλων των Υπουργείων στην ουσιαστική ενσωμάτωση διάστασης φύλου των τομεακών πολιτικών τους. Η επιτακτικότητα της κλιματικής κρίσης, πρέπει να είναι παρούσα στο ΕΣΔΙΦ, αφού οι έμφυλες συνέπειές της, θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε πως διαπλέκονται σε όλους τους Άξονες Προτεραιότητας του ΕΣΔΙΦ 2021-2025. Γιατί όπως αναφέρεται και μέσα στο κείμενο, η

δημιουργία του νομοθετικού πλαισίου, δεν αρκεί για την παραγωγή των επιθυμητών αποτελεσμάτων σε σχέση με την επίτευξη της έμφυλης ισότητας. Απαιτείται συντονισμένη προσπάθεια από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, κάτι που προβλέπεται άλλωστε στο άρθρο 10 του ν.4604/2019, για την ενσωμάτωση της διάστασης της ισότητας των φύλων στις δημόσιες πολιτικές.

Ο λόγος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων

Μέσα από την ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήσαμε προέκυψαν ποικίλοι προβληματισμοί που αγγίζουν τα θέματα τα οποία αναλύει η εργασία αυτή.

Καταρχάς πρέπει να σημειωθεί πως στην προσπάθειά τους να συνδέσουν το φύλο με την κλιματική αλλαγή, όλα σχεδόν τα συνεντευξιαζόμενα άτομα αναφέρθηκαν στις γυναίκες του Παγκόσμιου Νότου, στις κοινωνικές ανισότητες και τη φτώχεια. Η διαπίστωση αυτή είναι αξιοσημείωτη για δύο λόγους. Αφενός γιατί δεν ερωτήθηκαν ρητά για αυτό, αλλά θεώρησαν σημαντικό να το φέρουν στη συζήτηση, ως θέση της Οργάνωσής τους για τη σύνδεση των κλιματικών επιπτώσεων στο φύλο. Αφετέρου διότι, κανένα άτομο δεν προχώρησε σε κάποιο σχόλιο για τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με το φύλο στην Ελλάδα, παρόλο που τα ακραία καιρικά φαινόμενα, οι πλημμύρες και οι πυρκαγιές ως συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, έχουν στοιχίσει τη ζωή σε πολλούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων γυναικών. Οι καταστροφές αυτές αποτελούν ένα πεδίο υποερευνημένο στη χώρα μας, καθώς δεν υπάρχουν στατιστικά δεδομένα ή έρευνες που να αναδεικνύουν τον έμφυλο αντίκτυπο στην εργασία των γυναικών κτηνοτρόφων, αγροτισσών ή στην περιουσία τους, το σπίτι τους και τα υπάρχοντά τους. Ενδεχομένως να είναι και ο λόγος για τον οποίο, ενόσω οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι εμφανείς στην Ελλάδα, η έμφυλη διάσταση, μέσα από αξιοποιήσιμα στοιχεία και έρευνα, δεν έχει αναδειχθεί.

Όσον αφορά στην έμφυλη ισότητα, τα συνεντευξιαζόμενα άτομα από τις περιβαλλοντικές οργανώσεις, αντιλήφθηκαν την έννοια ως δρώντα υποκείμενα μέσα στην Οργάνωση και θεώρησαν αναγκαίο να αναφερθούν στην εσωτερική, gender balanced, διάρθρωση των ίδιων των ΜΚΟ, οι οποίες όπως έχουμε εξετάσει αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα της κλιματικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, αναδείχθηκε εμφατικά η κυριαρχία των ανδρών σε θέσεις-κλειδιά στα κέντρα λήψης αποφάσεων για το κλίμα, π.χ: κλάδος ενέργειας σε ιδιωτικές εταιρείες και Υπουργεία, γεγονός που τονίστηκε στο θεωρητικό μέρος.

Από την άλλη, μέσα από τα παραδείγματα που δόθηκαν κατά τις συνομιλίες μας με μέλη των οργανώσεων, αναδεικνύεται ο πολύ σημαντικός ρόλος των ΜΚΟ στην επιρροή και τις πιέσεις που ασκούν στις Κυβερνήσεις, αλλά και στη συμβολή τους στη χάραξη πολιτικών και τη θέσπιση νόμων, όπως ακριβώς εξετάστηκε παραπάνω στην εργασία. Επίσης, μέσα από τις συνεντεύξεις, τονίστηκε η σημασία των συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών χώρων διεκδικήσεων στις συγκυρίες που αφορούν έναν κοινό σκοπό, εν προκειμένω στην ανάδειξη των έμφυλης διάστασης της κλιματικής κρίσης. Χαρακτηριστικό ήταν το παράδειγμα της πρωτοβουλίας Break Free from Fossil Fuels της Greenpeace σε συνεργασία με την Colour Youth, οργάνωση που ασχολείται με τα θέματα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας. Στην εργασία αυτή, είδαμε πως μέσα από το παράδειγμα του δικτύου WGC, πόσο σημαντική είναι η συνομιλία διαφορετικών πεδίων διεκδίκησης, κυρίως στο πλαίσιο της Κλιματικής Διακυβέρνησης.

Ένα ακόμη σημείο προβληματοποίησης που επανήλθε στις συνεντεύξεις ήταν αυτό της θεώρησης των γυναικών ως φροντίστριες και ως περισσότερο ευαισθητοποιημένες για το περιβάλλον. Μέσα από την παρούσα εργασία, στο Δεύτερο Κεφάλαιο, έγινε εκτενής αναφορά μέσα από τη φεμινιστική θεωρία, στους ιστορικά αποδιδόμενους ρόλους των γυναικών και στην σύνδεση τους με τη φύση και τη φροντίδα, και η μελέτη αυτή αποτυπώθηκε και στις συνεντεύξεις.

Επιπλέον, στη δράση των ΜΚΟ που μελετήθηκαν, δεν εντοπίζονται ξεκάθαρες πρωτοβουλίες που να αποδεικνύουν στην πράξη τη σύνδεση φύλου και κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με όσα μας ανέφεραν, οι λόγοι που πιστεύουν ότι συμβαίνει αυτό είναι η προτεραιοποίηση και ιεράρχηση των αναγκών και των διεκδικήσεων της κάθε Οργάνωσης σε συνάρτηση με την καταγιμιστική και απαιτητική καθημερινότητα και τις πολλαπλές διαδοχικές κρίσεις που βιώνει η χώρα τα τελευταία χρόνια. Στο Πρώτο Κεφάλαιο της εργασίας, αναφερθήκαμε στις ταυτόχρονες κρίσεις που αντιμετωπίζει η κοινωνία μας, κάτι που αποτυπώνεται ξεκάθαρα στα λόγια, των συνεντευξιαζόμενων. Η ανάγκη για προτεραιοποίηση βάσει της καθημερινότητας στις διεκδικήσεις των ΜΚΟ, θέτει προς το παρόν εκτός ατζέντας τη σύνδεση φύλου και κλιματικής αλλαγής. Επιπλέον, ενόσω όλες και όλοι παραδέχονται την ανάγκη για δράση στο συγκεκριμένο ζήτημα, θεωρούν πως τίθεται θέμα τεχνογνωσίας και δυσκολία ως προς την πρακτική εφαρμογή της σύνδεσης αυτής στις δράσεις τους.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, κρίνοντας τις αντιστάσεις των κυβερνήσεων να ενσωματώσουν τη διάσταση του φύλου στις κλιματικές πολιτικές, οι συνεντεύξεις μάς έδειξαν ότι ενδεχομένως

η απροθυμία αυτή να προέρχεται είτε από την έλλειψη γνώσης είτε από την προσπάθεια μη ανάδειξης της σοβαρότητας του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής. Αυτή η αναφορά στην έλλειψη γνώσης, επιβεβαιώνει και μια από τις προβληματικές στην εφαρμογή του gender mainstreaming όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως στην εργασία, αφού προαπαιτούμενο είναι να είναι κατανοητό από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, ποιο είναι ακριβώς το πρόβλημα προκειμένου να αντιμετωπιστεί πλήρως (Alston, 2014, σ. 3)

Επίλογος

Στην εργασία αυτή μελετήθηκαν οι τρόποι με τους οποίους οι συνέπειες κλιματικής κρίσης διαπλέκονται με το φύλο, ενώ σκοπός ήταν ο εντοπισμός της ενσωμάτωσης του φύλου στο πλαίσιο των εθνικών πολιτικών για το κλίμα της και της κλιματικής διακυβέρνησης. Κατά τη διαδικασία της μελέτης αυτής, προέκυψαν τρία ερευνητικά ερωτήματα, στα οποία επιχειρήσαμε να ανταποκριθούμε μέσα από τη διττή έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στο εμπειρικό μέρος.

Αναφορικά με το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα: “Με ποιους τρόπους ενσωματώνεται η διάσταση του φύλου στις Πολιτικές για το κλίμα και την Κλιματική Διακυβέρνηση;”:

Αρχικά εξετάσαμε τους τρόπους με τους οποίους η παγκόσμια κλιματική διακυβέρνηση ενσωματώνει τη διάσταση του φύλου, στις κυριότερες Συμφωνίες, Συμβάσεις και μηχανισμούς, πραγματοποιώντας μια επισκόπηση των κυριότερων διεθνών πολιτικών για το κλίμα. Αποδείχθηκε πως οι πολιτικές του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το Κλίμα, απευθυνόμενες στα κράτη – μέλη, μόλις τα τελευταία χρόνια συμπεριλαμβάνουν κείμενα που προωθούν την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα των γυναικών (Figueres, Tovar - Restrepo & Eddy, n.d). Αποτελεί γενική παραδοχή από θεωρητικούς των σπουδών φύλου, που ερευνούν τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότερο την έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης, πως η προσέγγιση των διεθνών κλιματικών πολιτικών είναι “τυφλή ως προς το φύλο” (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009; Pearse, 2017; Gay-Antaki, 2020). Πράγματι, μέσα από τη μελέτη, συμπεραίνουμε πως οι διεθνείς πολιτικές, ενόσω αναγνωρίζουν την υποβάθμιση της ζωής γυναικών και κοριτσιών στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης, αλλά και την ευαλωτότητά τους, οι αναφορές αυτές γίνονται συνήθως στα προοίμια των Συμφωνιών και των αποφάσεων, χωρίς να λαμβάνονται ουσιαστικά και δεσμευτικά μέτρα για τη ενδυνάμωση τους. Όπως αναδείξαμε και παραπάνω, οι προσεγγίσεις των πολιτικών αυτών, στερούνται κοινωνικής διαθεματικής ανάλυσης, η οποία θα επιτρέψει να παρεισφρήσουν στην ατζέντα των πολιτικών οι βαθύτερες αιτίες των υφιστάμενων έμφυλων ανισοτήτων που κάνουν τις γυναίκες και άλλες θηλυκότητες πιο ευάλωτες στην κλιματική κρίση.

Μετατοπίζοντας τη συζήτηση αυτή στα καθ’ ημάς, μέσα από τη δευτερογενή έρευνα ανάλυσης των εθνικών δημόσιων πολιτικών για το κλίμα (Εθνικός Κλιματικός Νόμος και Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα), συμπεραίνεται η αδυναμία ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στις νομικές διατάξεις, τα μέτρα, αλλά και στις πολιτικές και δράσεις

μετριασμού και προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, όπως άλλωστε αναδείξαμε αναλυτικά και στα συμπεράσματα της έρευνας. Αντιπαραβάλλοντας τα ευρήματα των διεθνών κλιματικών πολιτικών με αυτά των εθνικών, παρατηρούμε πως στην Ελλάδα δεν γίνεται αναγνώριση ούτε της ευαλωτότητας των γυναικών, ούτε και κάποια αναφορά στο ζωτικό τους ρόλο στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ενώ επίσης, δεν γίνεται καμία αναφορά στην ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων για το Κλίμα, τα οποία, όπως εξετάσαμε στην εργασία αυτή, είναι ως επί το πλείστον ανδροκρατούμενα, με αποτέλεσμα το σχεδιασμό εν τέλει ανδροκεντρικών πολιτικών, που φροντίζουν να ικανοποιούν τα ανδρικά οικονομικά συμφέροντα (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009). Επιχειρώντας να εξετάσουμε αν στις πολιτικές για την ισότητα (Νόμος για την Ουσιαστική Ισότητα και Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων) αναγνωρίζεται η έμφυλη διάσταση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, διαπιστώθηκε πως παρότι ο νόμος ορίζει την εφαρμογή της ενσωμάτωσης του φύλου σε όλες τις πολιτικές, τις δράσεις και τα σχέδια νόμου των Υπουργείων και άλλων φορέων, ο νέος κλιματικός νόμος (που ψηφίστηκε μόλις τον Μάιο του 2022) δεν περιλαμβάνει, όπως εξετάσαμε αναλυτικά παραπάνω, σε καμία διάταξη τη διάσταση του φύλου. Το γεγονός αυτό, μόνο παράδοξο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, καθώς στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων που δημοσιεύθηκε το 2021 (ένα χρόνο πριν από τον κλιματικό νόμο), είναι ενσωματωμένο κείμενο του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, στο οποίο πολύ εύστοχα αναγνωρίζονται οι ανισοβαρείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στις γυναίκες και τα κορίτσια. Αποδείχθηκε λοιπόν ότι οι εθνικές πολιτικές για το κλίμα δεν φαίνεται να ενθυλακώνουν τη διάσταση του φύλου στις στρατηγικές τους, και όταν αυτό γίνεται, ο τρόπος είναι ελλιπής.

Στην ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εργασίας αυτής, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, αποδεικνύεται πως είναι αναπόσπαστοι δρώντες της Κλιματικής Διακυβέρνησης, που έχουν τα μέσα και τους τρόπους να ασκούν επιρροή στο σχεδιασμό δημόσιων πολιτικών⁸, αλλά και να ευαισθητοποιούν την κοινή γνώμη. Κατά τα λεγόμενα των συνεντευξιζόμενων ατόμων, αποδείχθηκε πως αναφορικά με το ερευνητικό μας ερώτημα, στις Περιβαλλοντικές Οργανώσεις παρατηρείται αδυναμία στην υλοποίηση προγραμμάτων που θα αναδεικνύουν τη έμφυλη διάσταση των συνεπειών της κλιματικής κρίσης. Εξάιρεση αποτελεί

---

⁸ Αξιοσημείωτη ήταν η συμβολή των περιβαλλοντικών οργανώσεων στη σύνταξη του νέου Κλιματικού Νόμου.

ένα μόνο πρόγραμμα της Greenpeace, όπως εξετάσαμε, αναφορικά με την ευαισθητοποίηση της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας στα θέματα του κλίματος και της ενέργειας. Οι Οργανώσεις για το φύλο, με τις οποίες συνομιλήσαμε, αντίστοιχα δεν έχουν συμπεριλάβει στην ατζέντα των διεκδικήσεων τους την οπτική των έμφυλων ανισοτήτων που αναδύονται μέσα από τις συνέπειες της κλιματικής κρίσης. Από τις συνεντεύξεις, επίσης, επισημάνθηκε εμφατικά, ο πλήρως ανδροκρατούμενος χώρος στα κέντρα λήψης αποφάσεων για το κλίμα και την ενέργεια (Υπουργεία, εταιρείες και φορείς), ωστόσο αναφέρθηκε πως στην περίπτωση των ΜΚΟ για το περιβάλλον οι γυναίκες έχουν κυρίαρχο ρόλο σε όλες τις θέσεις στο εσωτερικό τους.

Αναφορικά με το ερευνητικό ερώτημα: “Με ποιους τρόπους εντοπίζεται η σύνδεση φύλου και κλιματικής κρίσης;”:

Στη μελέτη που προηγήθηκε, αποδείχθηκε πως η κλιματική κρίση - όπως και κάθε άλλη κρίση που βιώνουν οι κοινωνίες μας - δεν θα μπορούσε να μην έχει έμφυλο αντίκτυπο. Η σύνδεση όμως φύλου και κλιματικής κρίσης, αποδεικνύεται πως, ούτε εύκολη είναι, ούτε όμως και αυτονόητη. Ο κεντρικός μας προβληματισμός, καθ’ όλη τη συγγραφική διαδικασία, αφορούσε στους τρόπους και τους τόπους εντοπισμού του φύλου στη συζήτηση για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης. Σε συνάρτηση με την κλιματική κρίση, λοιπόν, μελετήθηκαν ζητήματα που αφορούν στη σχέση των γυναικών με τη φύση, στις προϋπάρχουσες έμφυλες ιεραρχήσεις που αναπαράγουν και συντηρούν διαχρονικά τις έμφυλες ανισότητες, καθώς και στην ευαλωτότητα των γυναικών, θηλυκοτήτων και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων ως αποτέλεσμα της φτώχειας, των κοινωνικών ανισοτήτων και της περιθωριοποίησης.

Στο πλαίσιο της έρευνας των εθνικών δημόσιων πολιτικών για το κλίμα, παρατηρούμε πως η συνάντηση αυτών των δυο εννοιών που μας απασχόλησαν δεν κατέστη δυνατή, με εξαίρεση πάντα το προαναφερθέν κείμενο του ΥΠ.ΕΝ, στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρεται *“ειδικότερα, οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο συγκριτικά με άλλες ομάδες από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της συρρίκνωσης της βιοποικιλότητας”*. Η αδυναμία στη σύνδεση κλιματικής αλλαγής και φύλου γίνεται ορατή μέσα από τις αποφάσεις που λαμβάνονται και τα μέτρα που προτείνονται. Αυτά, στην περίπτωση της χώρας μας, αφορούν σε τεχνολογικές μεταρρυθμίσεις και αλλαγές στο ενεργειακό μοντέλο της χώρας, χωρίς όμως να έχει προηγηθεί περαιτέρω κοινωνική ανάλυση, προκειμένου να διαπιστωθεί αν γυναίκες και άλλες ευάλωτες ομάδες πληθυσμού είναι σε θέση να τις υποστηρίξουν ή έχουν τα μέσα να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους. Μέσα από αυτή την έλλειψη σύνδεσης του φύλου με την κλιματική αλλαγή,

παρατηρείται μια οπτική της κλιματικής αλλαγής και της προστασίας του περιβάλλοντος ως μια περισσότερο επιστημονική και τεχνολογική, παρά πολιτική, διαδικασία που έχει ως αποτέλεσμα να μην συνδέονται οι πολιτικοί στόχοι, όπως είναι η κοινωνική και η έμφυλη δικαιοσύνη, στο σχεδιασμό των πολιτικών που σχετίζονται με το κλίμα. Ωστόσο, αξιολογείται θετικά η παρέμβαση του κειμένου του ΥΠ.ΕΝ, το οποίο αφήνει μια ρωγμή ελπίδας, καθώς αναμένεται το αναθεωρημένο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για το Κλίμα και την Ενέργεια, όπου ενδέχεται να συμπεριληφθεί η οπτική του φύλου και να ανταποκριθεί θετικά το Υπουργείο στις δεσμεύσεις του.

Κατά την ποιοτική έρευνα, από σχεδόν όλα τα συνεντευξιαζόμενα άτομα γίνεται απόπειρα για σύνδεση της κλιματικής κρίσης και του φύλου, κυρίως όμως σε ένα γενικό πλαίσιο, που αφορά στις χώρες του Παγκόσμιου Νότου και της Νοτιοανατολικής Ασίας, λόγω της ακραίας φτώχειας και του υποβαθμισμένου επιπέδου ζωής σε αυτές τις χώρες. Η σύνδεση αυτή όμως, δεν εντοπίστηκε στο παράδειγμα της Ελλάδας. Ωστόσο, μέσα από τις συζητήσεις επισημάνθηκε από τα περισσότερα άτομα, η σχέση των γυναικών με τη φύση, κυρίως μέσα από τον ιστορικά αποδιδόμενο ρόλο τους ως φροντίστριες, κάτι που αναλύθηκε και στο θεωρητικό μέρος της εργασίας. Χαρακτηριστικά τα λόγια μιας συνεντευξιαζόμενης σε σχέση με αυτό: *“Στη σχέση των γυναικών με το Περιβάλλον, αυτό που υποβόσκει είναι η έννοια της φροντίδας. Φροντίζω για τους ανθρώπους και φροντίζω και για τον χώρο στον οποίο ζουν οι άνθρωποι και για τα ζώα”*. Η αντίληψη αυτή οδήγησε και στη σύνδεση των γυναικών με μια αυξημένη ευαισθησία στα θέματα του Περιβάλλοντος, με την παραδοχή όμως πως πρόκειται εν τέλει για μια κοινωνική κατασκευή. Επίσης, επισημάνθηκε ο πρωταρχικός ρόλος των γυναικών τόσο στα οικολογικά κινήματα και τις διεκδικήσεις, γεγονός που εντοπίστηκε και στο θεωρητικό μέρος, μέσα από τη συμβολή του παγκόσμιου γυναικείου κινήματος στις κλιματικές διαπραγματεύσεις. Παράλληλα, στο θέμα γυναίκες - φύση, επισημάνθηκε η συμβολή των γυναικών θεωρητικών του οικοφεμινισμού που ασχολούνται επιστημονικά εκτενώς με τη σύνδεση γυναίκες - φύση.

Αναφορικά με το ερευνητικό ερώτημα: *“Ποιες είναι οι ενδεχόμενες αντιστάσεις ή δυσκολίες για τη συμπερίληψη της οπτικής του φύλου στις πολιτικές και τη δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης;”*:

Μέσα από μια ιστορική αναδρομή στις κυριότερες Συμφωνίες, Συμβάσεις και Διασκέψεις του ΟΗΕ για το κλίμα, είδαμε πως παρόλη την πρόοδο που έχει σημειωθεί, οι περισσότεροι ειδικοί της κλιματικής αλλαγής δεν έχουν πειστεί πως η ενσωμάτωση του φύλου στις πολιτικές για την

κλιματική αλλαγή θα τις κάνει πιο επιδραστικές και πιο αποτελεσματικές. Οι αναλύσεις των ειδικών του κλίματος, προερχόμενες από τα πεδία των φυσικών επιστημών και της οικονομίας, δίνουν περισσότερη αξιοπιστία στα “σκληρά δεδομένα” (hard facts) και όχι στις καταφανείς κοινωνικές ανισότητες (Röhr, Hemmati & Lambrou, 2009, σ. 298). Αυτό δείχνει μια τεχνοκεντρική προσήλωση από την οποία αναδύονται αντιστάσεις για την ουσιαστική συμπερίληψη της διάστασης του φύλου στις παραγόμενες πολιτικές για το κλίμα. Στο πλαίσιο των παγκόσμιων κλιματικών διαπραγματεύσεων, παρατηρείται η κοινή παραδοχή πως το έμφυλο ζήτημα έχει εντοπιστεί, και είναι η ευαλωτότητα των γυναικών. Η διαπίστωση της ευάλωτης κατάστασης γυναικών και κοριτσιών στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης, χωρίς να λαμβάνονται τα απαραίτητα μέτρα και να σχεδιάζονται πολιτικές ουσιαστικής συμπερίληψης, αποδεικνύει επίσης την αντίσταση ως προς την ουσιαστική ενσωμάτωση του φύλου. Η τεχνοκρατική προσέγγιση των διαπραγματεύσεων αποτελεί ένα εμπόδιο ως προς τη συμμετοχή περισσότερων γυναικείων οργανώσεων, με αποτέλεσμα οι αποφάσεις που λαμβάνονται να είναι ελλιπείς ως προς τις έμφυλες πτυχές.

Στα εθνικά θεσμικά κείμενα για το κλίμα, η μη ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, αποδεικνύει την αντίσταση και απροθυμία των πολιτικών φορέων στην εφαρμογή του ίδιου του Νόμου για την Ουσιαστική Ισότητα, που ορίζει την υλοποίηση του gender mainstreaming από όλους τους φορείς του Κράτους. Το παράδειγμα του ΥΠ.ΕΝ που αναδεικνύει την έμφυλη διάσταση της κλιματικής κρίσης, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα δεσμεύσεις, που αφορούν μεταξύ άλλων, στην προώθηση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων για το κλίμα, χωρίς να την περιλαμβάνει στο σχέδιο νόμου που κατέθεσε, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το επιστέγασμα αυτής της αντίστασης. Παρατηρείται πως οι εθνικές θεσμικές δομές τροφοδοτούν και ανατροφοδοτούν ανδροκεντρικές νόρμες και διαδικασίες, περιορίζοντας τη συζήτηση σε τεχνοκρατικές λύσεις, που δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες. Η φράση ο *“πλέον περιβαλλοντικά βιώσιμος, κοινωνικά δίκαιος και οικονομικά αποδοτικός τρόπος”* για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, όπως αναφέρεται στο Άρθρο 1 του Κλιματικού Νόμου, δεν διασταυρώνεται πουθενά μέσα σε καμία νομική διάταξη, καθώς η κοινωνική δικαιοσύνη, σημαίνει και έμφυλη δικαιοσύνη. Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως στην περίπτωση της Ελλάδας, ενόσω από τις κυβερνήσεις έχει υιοθετηθεί η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, βρισκόμαστε πολύ πίσω ακόμη ως προς τον καθορισμό των στόχων, αλλά και στην επένδυση σε

εκείνες τις θεσμικές δομές που θα έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν ουσιαστικά αποτελέσματα και ριζικές μετασχηματιστικές αλλαγές.

Μέσα από την ποιοτική έρευνα, στο ζήτημα των αντιστάσεων και των δυσκολιών για την ένταξη του gender mainstreaming στην κλιματική διακυβέρνηση, οι αποκρίσεις ήταν πολύ ενδιαφέρουσες, οι οποίες απαντάνε στο ερευνητικό ερώτημα που προέκυψε. Σύμφωνα με τα συνεντευξιαζόμενα άτομα, οι δυσκολίες προέρχονται από την ελλιπή τεχνογνωσία, μέσα από τη δύσκολη προτεραιοποίηση των διεκδικήσεών τους, που λόγω της καταγιγιστικής καθημερινότητας και των αλληπάληλων κρίσεων στην Ελλάδα, θέτει το ζήτημα της διασταύρωσης φύλου και κλιματικής κρίσης, πιο χαμηλά στην ατζέντα τους. Από όλες τις συνεντεύξεις ωστόσο, διαφάνηκε η επιθυμία και η βούληση για την υλοποίηση προγραμμάτων που θα συνδέουν αυτά τα δυο διαφορετικά πεδία, αναγνωρίζοντας την κρισιμότητα του ζητήματος.

Προβληματισμοί – Προτάσεις

Επιχειρήσαμε μέσα από αυτή τη διττή έρευνα να απατήσουμε σφαιρικά στα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας αυτής. Μερικοί όμως προβληματισμοί παραμένουν και θα μπορούσαν να προσφέρουν το έδαφος για περαιτέρω έρευνα. Γιατί υπάρχουν αντιστάσεις ως προς την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις εθνικές πολιτικές για το Κλίμα; Πρόκειται για θέμα κατανόησης της έννοιας; Πρόκειται για ζήτημα ελλιπούς γνώσης στην υλοποίηση; Πρόκειται για το νομοτελειακό των ανδροκεντρικών πολιτικών στη χώρα μας; Ή μήπως τελικά αυτή η έλλειψη συντονισμού των θεσμικών φορέων και μηχανισμών οφείλεται στον κατακερματισμό της δημόσιας παρέμβασης; Γιατί η ριζοσπαστική και μετασχηματιστική δυναμική του gender mainstreaming χάνεται στην υλοποίηση των πολιτικών και στη θεσμοθέτηση των εθνικών δημοσίων παρεμβάσεων;

Επίσης, μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας, εγείρονται και μερικές ακόμη ανησυχίες: Μήπως η ανάδειξη της έμφυλης διάστασης κλιματικής κρίσης φωτίζει τις αδυναμίες των δημόσιων πολιτικών και μηχανισμών στο θέμα της ουσιαστικής ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου, και γι' αυτό ακριβώς τον λόγο δεν επιχειρείται; Και μήπως τελικά μέσα στη συνθήκη της κλιματικής κρίσης, γίνεται ακόμη πιο εμφανές το εύρος των έμφυλων ανισοτήτων σε όλες τις πτυχές της ζωής; Διότι η ανάδειξη του φαινομένου, θα ανάγκαζε τις Κυβερνήσεις να λάβουν ουσιαστικά μέτρα, να αναλάβουν δράση και φυσικά να προχωρήσουν

στις αντίστοιχες δαπάνες, κάτι το οποίο δεν έχουν πράξει έως τώρα. Ένας ακόμη προβληματισμός που προκύπτει αφορά στη σημαντική έλλειψη στατιστικών στοιχείων και ερευνητικών δεδομένων, που θα ρίχνουν φως στις κοινωνικές και έμφυλες αναλύσεις στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής.

Η ανάγκη για επείγουσα πολιτική δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής είναι προφανής και παρέχει το πλαίσιο για μια ριζική επανεισαγωγή του φύλου, καθώς πρόκειται για ένα πεδίο, όπου όλοι οι φορείς της Κλιματικής Διακυβέρνησης καλούνται να συνεργάζονται προς ένα κοινό σκοπό: να αντιμετωπιστούν οι σημαντικές επιπτώσεις κλιματικής κρίσης (Alston, 2014, σ. 5). Η έμφυλη ισότητα και έμφυλη ισορροπία δεν θα έρθει απλώς μέσα από τη συμπερίληψη των περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών. Όπως είδαμε, οι κοινωνικοί κανόνες που κατευθύνουν τις διαπραγματεύσεις για το κλίμα, θα πρέπει να αναλύονται σχολαστικά και διαθεματικά, αναζητώντας μετασηματιστικές και ριζοσπαστικές λύσεις, μέσα από την ουσιαστική εφαρμογή του gender mainstreaming. Γιατί, όπως επισημαίνουν πολύ εύστοχα και οι Kaijser & Kronsell, η αναπαραγωγή των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, μετά βίας απαιτεί οποιαδήποτε πολιτική, αφού οι νόρμες συντηρούνται και αναπαράγονται μέσα από την καθημερινή συμπεριφορά και πρακτική. Η εξουσία αναπαράγει τον εαυτό της “κάνοντας τα πράγματα με τον τρόπο που γίνονταν πάντα” (2014, σ. 428).

Η κρισιμότητα των αδιεξόδων που φέρει η κλιματική κρίση, καλεί τους φορείς στην επανατοποθέτησή τους με βάση μία σύγχρονη οικοφεμινιστική διαθεματική προσέγγιση, η οποία θα θέτει στο επίκεντρο της κριτικής της τόσο τις ανδροκεντρικές λύσεις, όσο και τις αντίστοιχες αρρενωπές τεχνό-επιστημονικές προσεγγίσεις των πολιτικών για το κλίμα (Gaard, 2015). Η επανατοποθέτηση αυτή θα πρέπει ταυτόχρονα, να προωθεί τις συνεργασίες μεταξύ των φορέων της Πολιτείας, της Κοινωνίας των Πολιτών και του ακαδημαϊκού - ερευνητικού χώρου προκειμένου η ανταλλαγή και η σύνθεση της γνώσης και τεχνογνωσίας να οδηγήσουν σε βιώσιμες, δημοκρατικές και διαφανείς πολιτικές λύσεις, που θα βασίζονται στην έρευνα και τα πραγματικά δεδομένα. Ο σύγχρονος κριτικός οικοφεμινισμός και ο πολυπολιτισμικός του χαρακτήρας, βάζει στον πυρήνα του τις αρχές της βιωσιμότητας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας και της οικο-δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο της κλιματικής και περιβαλλοντικής διακυβέρνησης μπορεί να αναδειχθεί ως ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο ανάλυσης, που σήμερα είναι πιο απαραίτητο από ποτέ (Foster, 2021) και μπορεί να εισφέρει σημαντικά στις κλιματικές πολιτικές, μέσα από τη διαυγή οπτική των ιστορικών και πολιτισμικών συσχετισμών μεταξύ

γυναικών και φύσης και τη σύνδεση κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων με την περιβαλλοντική υποβάθμιση (Norgaard, 1998).

Όπως είχε αναφέρει η Michelle Bachelet, Πρόεδρος του UNWomen κατά την ομιλία της στο Earth Summit τον Ιούνιο του 2012: “Δεν μπορούμε να αφήσουμε τις γυναίκες στο περιθώριο, δεν είναι βιώσιμο” (Alston, 2013, σ. 5). Αυτός ο εκτοπισμός των γυναικών δεν αποτελεί ένα φαινόμενο που βλάπτει μόνο τις γυναίκες, αλλά και την κοινωνία συνολικά. Η ανάγκη για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, πάντοτε σε συνεργασία με την Κοινωνία των Πολιτών, είναι επιτακτική, ώστε να μεταμορφωθούν οι ίδιες οι αναλύσεις αλλά και οι πολιτικές λύσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, σφαιρικά, με τρόπο βιώσιμο και με αρχές βασισμένες σε μια οικολογική φεμινιστική κουλτούρα ισότητας. Ως γυναίκες, θηλυκότητες και ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, από οποιαδήποτε θέση κι αν κατέχουμε στη δημόσια σφαίρα, οφείλουμε να ανταποκριθούμε στο χειραφετησιακό μας όραμα συνυπολογίζοντας μέσα σε αυτό κάθε μορφή καταπίεσης, συμπεριλαμβανομένης της ανθρώπινης κυριαρχίας στη φύση, αλλά και να οδηγούμε μέσα από τις διεκδικήσεις μας το δρόμο της χάραξης πολιτικών για το κλίμα και το περιβάλλον που θα ενσωματώνουν τη διάσταση του φύλου, όχι πατερναλιστικά ή προσχηματικά, αλλά ουσιαστικά, ριζοσπαστικά και μετασχηματιστικά.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Ελληνόγλωσσες

Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (2021). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης 2021-2025*. Αθήνα: Ελληνική Δημοκρατία. Ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/12/%CE%95%CE%A3%CE%94%CE%99%CE%A6-2021-2025.pdf>. (πρόσβαση στις 13/3/2022).

Greenpeace. (2022, Απριλίου 1). *Τα ορυκτά καύσιμα πυροδοτούν τον πόλεμο*. Greenpeace - Κλίμα & Ενέργεια. Ανακτήθηκε από: <https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/46541/ta-orykta-kaysima-pyrodotoun-ton-polemo/>. (πρόσβαση στις 7/5/2022).

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (2019). Νόμος υπ' αριθμ. 2604/2019, δημοσιεύτηκε στις 26 Μαρτίου 2019, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αρ. Φύλλου 50*, Τόμος 1' 50/26.03.2019. Ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2019/03/%CE%9D.4604-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%9F%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%99%CF%83%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CF%89%CE%BD.pdf>. (πρόσβαση στις 3/2/2022).

Νόμος 4936/2022, Εθνικός Κλιματικός Νόμος -Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος. ΦΕΚ: 105Α/27.5.2022, Αριθμός Νόμου: 4936. Ανακτήθηκε από: https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=0b7f36df-2e5b-4d4b-b5f3-ae9900a07542. (πρόσβαση στις 17/3/2022).

Νόμος 4604/2019, Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας - Ρυθμίσεις για την απονομή Ιθαγένειας - Διατάξεις σχετικές με τις εκλογές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση - Λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ 50/Α/26-3-2019 Αριθμός Νόμου: 4936. Ανακτήθηκε από: <https://www.e-nomothesia.gr/autodioikese-demoi/nomos-4604-2019-rhek-50a-26-3-2019.html>. (πρόσβαση στις 17/3/2022).

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (2019). *Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα*. Αθήνα: Ελληνική Δημοκρατία. Ανακτήθηκε από: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2020-01/el_final_necp_main_el_0.pdf. (πρόσβαση στις 10/4/2022).

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. (2022). Νόμος 4936/2022 με τίτλο “Εθνικός Κλιματικός Νόμος - Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος”. Αριθμός ΦΕΚ: 105Α/27.5.2022, Αριθμός Νόμου: 4936. Ανακτήθηκε από: https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=0b7f36df-2e5b-4d4b-b5f3-ae9900a07542. (πρόσβαση στις 1/6/2022).

Κουρής, Γ. (2021) *Παγκόσμια ενεργειακή κρίση: Αιτίες και προοπτικές για Ευρώπη και Ελλάδα*. . Ανακτήθηκε από: https://www.huffingtonpost.gr/entry/paykosmia-energeiake-krise-aities-kai-prooptikes-gia-eerope-kai-ellada_gr_61c42cdce4b0bcd21947f39f. (πρόσβαση στις 30/5/2022).

Ξενόγλωσσες

Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2020). Preparing for regional health impacts of climate change in the United States: A summary of health effects, resources, and adaptation examples from health departments funded by CDC's Climate and Health Program. Ανακτήθηκε από: https://www.cdc.gov/climateandhealth/docs/Health_Impacts_Climate_Change-508_final.pdf.(πρόσβαση στις 28/5/2022).

Chandrasekhar, A., Dunne, D., Gabbatiss, J., McSweeney, R., Tandon, A. & Viglione, G. (2022). In-depth Q&A: The IPCC’s sixth assessment on how climate change impacts the world,

δημοσιεύτηκε στις 28.02.2022. Ανακτήθηκε από: <https://www.carbonbrief.org/in-depth-qa-the-ipccs-sixth-assessment-on-how-climate-change-impacts-the-world>. (πρόσβαση στις 26/5/2022).

Cognuck González, S., Numer, E., (2020). United Nations Children's Fund (UNICEF). *What is climate governance? A guide to understanding national climate governance and climate negotiations*. Ανακτήθηκε από: www.unicef.org/lac/en/reports/what-climate-governance. (πρόσβαση στις 25/5/2022).

Dolan Mara, The Power is With Us: COP26 Fails People & Planet, Press Release. Ανακτήθηκε από: <https://womensgenderclimate.org/press-release-the-power-is-with-us-cop26-fails-people-planet/>. (πρόσβαση στις 21/4/2022).

Figueres, Tovar - Restrepo και Eddy, (n.d.). Gender equality and the United Nations Framework Convention on Climate Change: A compilation of decision text. Ανακτήθηκε από: <https://www.wedo.org/wp-content/uploads/united-nations-web.pdf>. (πρόσβαση στις 26/5/2022).

Fuhr, L., Schalatek, L., Santos, M., Verolme, H., Primova, R., Bogunovic, D. (2015, December 15). COP 21 and the Paris Agreement: A Force Awakened. Ανακτήθηκε από: <https://us.boell.org/en/2015/12/15/cop-21-and-paris-agreement-force-awakened>. (πρόσβαση στις 15/5/2022).

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2018). Summary for Policymakers. In: *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. *World Meteorological Organization, Geneva, Switzerland, 32 pp.*

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. In Press. Ανακτήθηκε από:

https://report.ipcc.ch/ar6wg2/pdf/IPCC_AR6_WGII_FinalDraft_FullReport_small.pdf.

(πρόσβαση στις 18/5/2022).

Lallanila, M. (2018, Μαρτίου 18). *What Is the Greenhouse Effect?*. Ανακτήθηκε από: <https://www.livescience.com/37743-greenhouse-effect.html>. (πρόσβαση στις 18/5/2022).

McKernan, B (2021) *Rape as a weapon: huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges*. Ανακτήθηκε από: https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine?CMP=fb_gu&utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR1YELswi4jNF7bdBAuWv_YRTDi1klu7SeT0d8Gn7HAyJ8XmKR7XdIKV3mc#Echobox=1649013327.

(πρόσβαση στις 20/4/2022).

Munoz Boudet, A. M., Buitrago, P., Leroy De La Briere, B., Newhouse, D. L., Rubiano Matulevich, E. C., Scott, K., & Suarez-Becerra, P. (2018). Gender differences in poverty and household composition through the life-cycle: A global perspective. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8360).

NASA (n.d.). Responding to Climate Change. *Global Climate Change*. Ανακτήθηκε από: <https://climate.nasa.gov/solutions/adaptation-mitigation/>. (πρόσβαση στις 11/4/2022).

United Nations (1992) United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, AGENDA 21. Ανακτήθηκε από: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>. (πρόσβαση στις 29/5/2022).

United Nations (1992). The Rio Declaration on Environment and Development, /CONF.151/26 (Vol. I).

United Nations (1992). Convention on Biological Diversity (CBD). Ανακτήθηκε από: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>. (πρόσβαση στις 29/5/2022).

United Nations (1995). *Beijing Declaration and Platform of Action*, UN doc. A/CONF.177/20.

United Nations, (1995). The Beijing Declaration and the Platform of action, New York, USA. Ανακτήθηκε από: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/beijingdeclaration.html>. (πρόσβαση στις 29/5/2022).

United Nations (2011). Economic Commission For Europe Climate Neutral Cities: How to make cities less energy and carbon intensive and more resilient to climatic challenges,

UNITED NATIONS New York and Geneva. Ανακτήθηκε από: https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/climate.neutral.cities_e.pdf. (πρόσβαση στις 2/5/2022).

United Nations (2015). Agenda for the Sustainable Development 2030. United Nations, (1992).

United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly. Ανακτήθηκε από: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E. (πρόσβαση στις 29/5/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (n.d.). *Conference of the Parties (COP)*. Ανακτήθηκε από: <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop?page=%2C%2C%2C0%2C%2C%2C%2C%2C%2C%2C%2C0%2C0>. (πρόσβαση στις 1/5/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (n.d.). *Conference of the Parties (COP)*. Ανακτήθηκε από: <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop>. (πρόσβαση στις 29/5/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (n.d.). *Kyoto Protocol Adopted*. Ανακτήθηκε από: <https://unfccc.int/timeline/>. (πρόσβαση στις 3/6/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (n.d.). *The Enhanced Lima Work Programme on Gender*. Ανακτήθηκε από: [https://www4.unfccc.int/sites/NWPStaging/Pages/Lima-Work-Programme-on-Gender.aspx#:~:text=The%20Lima%20Work%20Programme%20on%20Gender%20\(LWPG\)%20was%20established%20in,responsive%20climate%20policy%20and%20action](https://www4.unfccc.int/sites/NWPStaging/Pages/Lima-Work-Programme-on-Gender.aspx#:~:text=The%20Lima%20Work%20Programme%20on%20Gender%20(LWPG)%20was%20established%20in,responsive%20climate%20policy%20and%20action). (πρόσβαση στις 29/3/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (n.d.). *The Paris Agreement. What is the Paris Agreement?*. Ανακτήθηκε από: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>. (πρόσβαση στις 30/5/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (n.d.). *What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?*. Ανακτήθηκε από:

<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change>. (πρόσβαση στις 3/5/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (1994)
Ανακτήθηκε από: https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf. (πρόσβαση στις 28/6/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015). *Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris*. Ανακτήθηκε από: <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf>. (πρόσβαση στις 2/6/2022).

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2021). COP26, FCCC/SBI/2021/L.13 Agenda item 17 *Gender and climate change conclusions proposed by the Chair Recommendation of the Subsidiary Body for Implementation*, Glasgow.

Women's Environment & Development Organization (2015). *COP21: A Movement Rising. Climate Change, Mobilizing Women For Climate Justice, UNFCCC, WEDO at COP21, Women and Gender Constituency*. Ανακτήθηκε από: <https://wedo.org/cop21-a-movement-rising/>. (πρόσβαση στις 2/6/2022).

Women Gender Constituency, (n.d.). *Our background - The Women and Gender Constituency: The platform for observer organizations working to ensure women's rights and gender justice within the climate change convention framework*. Ανακτήθηκε από: <https://womensgenderclimate.org/our-background/>. (πρόσβαση στις 28/5/2022).

Women Gender Constituency, (2015). *A Reality Check on the Paris Agreement: Women Demand Climate Justice*. Ανακτήθηκε από: <https://womensgenderclimate.org/a-reality-check-on-the-paris-agreement-women-demand-climate-justice/>. (πρόσβαση στις 23/5/2022).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αθανασίου, Α. (2006). “Εισαγωγή: Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το «δεύτερο κύμα»” στο Α. Αθανασίου (επ.) *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Νήσος.

Γκαργκάνας, Π. (2020). “Κλιματική αλλαγή: η αντικαπιταλιστική απάντηση” στο συλλογικό τόμο: *Πανδημία, Κλιματική Αλλαγή. Ενάντια στον καπιταλισμό της καταστροφής*, επιμέλεια: Κώστας Πίττας. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Ένγκελς, Φ. (2011). *Ο ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου*, πρόλογος-επιμέλεια-μετάφραση: Πίττας Κώστας. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Καραμεσίνη, Μ. (2021). *Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα*, εισαγωγή-επίμετρο: Μ. Καραμεσίνη. Αθήνα: Νήσος.

Καρκατσούλης Π. (2015). Η διακυβέρνηση ως περιεχόμενο και διαδικασία λήψης απόφασης για τις δημόσιες υποθέσεις. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 7, 205–224. doi; <https://doi.org/10.12681/sas.633>.

Κυρίλλου, Δ. & Πίττας, Κ. (2020). “Μάνδρα - Η κρίση της Αττικής” στο συλλογικό τόμο: *Πανδημία, Κλιματική Αλλαγή. Ενάντια στον καπιταλισμό της καταστροφής*, επιμέλεια: Κώστας Πίττας. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Muller, P. & Surel, Y. (2002). Η ανάλυση των πολιτικών του κράτους: Η ανάλυση των δημόσιων πολιτικών, πρόλογος - επιμέλεια: Μ. Ψύλλα, μετάφραση: Δ. Παπαδοπούλου, Μ. Ψύλλα. Αθήνα: Τυπωθήτω, Γ. Δάρδανος.

Στρατηγάκη, Μ. (2021). *Πολιτικές ισότητας των φύλων: ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα*, διορθώσεις: Κοβάνη Ρόζα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Τσιώλης, Γ. (2016). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Πυργιωτάκης Γ. & Θεοφιλίδης Χρ. (Επιμ.) *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σελ. 473-498). Αθήνα: Πεδίο.

Ξενόγλωσση

Aguilar Revelo, L. (2021). “Gender equality in the midst of climate change: what can the region’s machineries for the advancement of women do?”, *Gender Affairs series*, No. 159 (LC/TS.2021/79), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC),

Allwood, G. (2019). Gender Equality in European Union Development Policy in Time of Crisis. *Political Studies Review*, 147892991986322. <https://doi.org/10.1177/1478929919863224>

Alston, M. (2014). Gender mainstreaming and climate change. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 47, pp. 287-294). Pergamon.

Aoyagi, M., E. Suda, and T. Shinada. 2011. Gender Inclusion in Climate Change Adaptation. ADBI Working Paper 309. Tokyo: *Asian Development Bank Institute*. Available: <http://www.adbi.org/workingpaper/2011/09/09/4690.gender.inclusion.climate.change.adaptation/>

Arora-Jonsson, S. (2011). Virtue and vulnerability: Discourses on women, gender and climate change. *Global environmental change*, 21(2), 744-751.

Bernauer, T., & Gampfer, R. (2013). Effects of civil society involvement on popular legitimacy of global environmental governance. *Global Environmental Change*, 23(2), 439–449. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.01.001>.

Braun, V. & Clarke, V. (2012) Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds), *APA handbook of research methods in psychology*, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological (pp. 57-71). Washington, DC: American Psychological Association.

Chen L. (2014). The Background and Theoretical Origin of Ecofeminism. *Cross-Cultural Communication*, 10(4), 104-108. doi: <http://dx.doi.org/10.3968/4916>.

Crenshaw, K. (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics," *University of Chicago Legal Forum*: Vol. 1989, Article 8. Ανακτήθηκε από: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>. (πρόσβαση στις 5/4/2022).

Dietz, T., Shwom, R. L., & Whitley, C. T. (2020). Climate Change and Society. *Annual Review of Sociology*, 46(1), 135–158. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054614>.

Gaard, G. (2015). Ecofeminism and climate change. *Womens Studies International Forum*, 49, 20-33.

Gay-Antaki, M. (2020). Feminist geographies of climate change: Negotiating gender at climate talks. *Geoforum*, 115, 1-10.

Kaijser, A., & Kronsell, A. (2014). Climate change through the lens of intersectionality. *Environmental politics*, 23(3), 417-433.

Khanduja, G. (2017). Prakriti and Shakti: An ecofeminist perspective, *Jindal Journal of Public Policy*, Vol. 3, Issue1. Ανακτήθηκε από: https://jgu.s3.ap-south-1.amazonaws.com/jsgp/prakriti_and_shakti.pdf. (πρόσβαση στις 4/5/2022).

Kiger, M. & Varpio, L., (2020): Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131, *Medical Teacher*, doi: 10.1080/0142159X.2020.1755030.

Kourou, N. S. (2020). Right-wing populism and anti-gender movements: the same coin with different faces. *Policy Brief No. 68, May 2020*.

Kronsell, A. (2018). The contribution of feminist perspectives to climate governance, in Susan Buckingham and Virginie Le Masson (eds) *Understanding Climate Change through Gender Relations*. London: Routledge.

Kruse, J. (2014). Women's representation in the UN climate change negotiations: a quantitative analysis of state delegations, 1995–2011. *Int Environ Agreements* 14, 349–370. doi: <https://doi.org/10.1007/s10784-014-9245-6>.

Kusangaya, S., Warburton, M. L., Van Garderen, E. A., & Jewitt, G. P. (2014). Impacts of climate change on water resources in southern Africa: A review. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 67, 47-54.

Lambrou, Y. & Piana, G. (2006) Gender: The missing component of the response to climate change, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Rome.

MacGregor, S. (2009). A Stranger Silence Still: The Need for Feminist Social Research on Climate Change. *The Sociological Review*, 57(2_suppl), 124–140. doi: doi.org/10.1111/j.1467-954X.2010.01889.x.

McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of women in culture and society*, 30(3), 1771-1800.

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39, 541 - 563.

Norgaard, K. M. (1998). The Essentialism of Ecofeminism and the Real. *Organization & Environment*, 11, 492 - 497.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd ed. USA: Sage Publications.

Pearse, R. (2016). Gender and climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 8(2), e451. doi: <https://doi.org/10.1002/wcc.451>.

Pető, A. (2015). "Anti-gender" Mobilisational Discourse of Conservative and Far Right Parties as a Challenge to Progressive Politics. In E. Kováts, & M. Põim (Eds.), *Gender as Symbolic Glue: The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilisation* (pp. 126-131). Brussels: Foundation for European Progressive Studies (FEPS).

Puleo, A. H. (2017). What is Ecofeminism? Retrieved June 10, 2022, from www.semanticscholar.org. Ανακτήθηκε από: <https://www.semanticscholar.org/paper/What-is-Ecofeminism-Puleo/95f487060f6865039c1c7848187d48a74fe62de9>. (πρόσβαση στις 6/3/2022).

Reid, G., & Ritholtz, S. (2020). A Queer Approach to Understanding LGBT Vulnerability during the COVID-19 Pandemic. *Politics & Gender*, 16, 1101 - 1109.

Revenson, T.A. *et al.* (2016). Gender and Caregiving: The Costs of Caregiving for Women. In: *Caregiving in the Illness Context*. Palgrave Pivot, London. doi: https://doi.org/10.1057/9781137558985_5.

Röhr, U., Hemmati, M., & Lambrou, Y. (2009). Towards gender equality in climate change policy: challenges and perspectives for the future. *Women Gender and Disaster: Global Issues and Initiatives*, 289-303.

Shiva, V., Mies, M. & Salleh, A. (2014), *Ecofeminism*, 1st edition. London: Zed Books.

Stehr, N., & Von Storch, H. (2005). Introduction to papers on mitigation and adaptation strategies for climate change: Protecting nature from society or protecting society from nature? *Environmental Science & Policy*, 8, 537-540.

Terry, G. (2009). "No climate justice without gender justice: an overview of the issues", *Gender & Development*, 17:1, 5-18, doi: 10.1080/13552070802696839.

Tenzig, J., Andrei, S, Gamma, S. (2015) "Advancing gender equality in the post-2020 climate regime", IIED, 2015, <http://pubs.iied.org/pdfs/17313IIED.pdf.A>.

True, J. & Mintrom, M. (2001). Transnational networks and policy diffusion: The case of gender mainstreaming. *International Studies Quarterly*, 45, 27-57.

Van den Broeck, K. (2016) . *Gender and Climate: 'The effect of climate change policy on gender (in)equality'* [Unpublished master thesis]. Ghent University.

Warren, J. K. (1987), Feminism and ecology: Making connections, *Environmental Ethics*, vol. 9, no. 3, pp. 3-20.

Weart, S. (2008). *The Discovery of Global Warming*. Boston, MA: Harvard University Press.

Wurzel, R. K. W., Liefferink, D., & Torney, D. (2018). Pioneers, leaders and followers in multilevel and polycentric climate governance. *Environmental Politics*, 28(1), 1–21. doi: <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1522033>.

Παραρτήματα

I. Οδηγός Συνεντεύξεων

1η Κατηγορία: Άτομα που εργάζονται σε μεγάλες Περιβαλλοντικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Κλιματική κρίση

1. Θέλεις να μου πεις δυο λόγια για το ρόλο σου στην Οργάνωση;
2. Ποιες είναι οι θέσεις της Οργάνωσης σε σχέση με την κλιματική κρίση;
3. Με ποιους τρόπους ασκεί επιρροή η Οργάνωση στις πολιτικές της κυβέρνησης για το κλίμα;
4. Ποια εργαλεία χρησιμοποιείτε ως Οργάνωση προκειμένου να ασκήσετε επιρροή;
5. Έχεις κάποια μνήμη από μια διεκδίκηση της Οργάνωσης για το περιβάλλον που ανάγκασε την κυβέρνηση να πάρει μια θετική απόφαση;

Φύλο

1. Ποια είναι η άποψη σου για το πώς συνδέονται μεταξύ τους διάφοροι χώροι διεκδικήσεων όπως είναι για παράδειγμα ο φεμινισμός και η οικολογία;
2. Μέσα από τη δική σου εμπειρία στο πεδίο, πώς εντοπίζεις αυτή τη σύνδεση;
3. Οι θέσεις της Οργάνωσης για την αντιμετώπιση και την προσαρμογή στην κλιματική κρίση θεωρείς ότι συμπεριλαμβάνουν την οπτική του φύλου; Και ναι, πώς;
4. Με ποια εργαλεία ή τρόπους επικοινωνείτε αυτές τις συνδέσεις μεταξύ φύλου και κλιματικής κρίσης;
5. Πώς πιστεύεις ότι θα μπορούσε να ενσωματωθεί η διάσταση του φύλου, στο μέλλον, στους στόχους της Οργάνωσης και στην Κλιματική Διακυβέρνηση;
6. Γιατί πιστεύεις πως έχουν υπάρξει αντιστάσεις ως προς την ένταξη της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεων της στις γυναίκες, στη στρατηγική για το φύλο;

2η Κατηγορία: Άτομα που εργάζονται σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις για τα δικαιώματα των γυναικών και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων

Φύλο

1. Θέλεις να μου πεις δυο λόγια για το ρόλο σου στην Οργάνωση;
2. Ποιες είναι οι θέσεις της Οργάνωσης σε σχέση με τις έμφυλες ανισότητες;

3. Κατά την άποψη σου, η Οργάνωση επηρεάζει ή δύναται να επηρεάσει τις πολιτικές για το φύλο;
4. Ποια εργαλεία χρησιμοποιείτε ως Οργάνωση προκειμένου να ασκήσετε επιρροή;
5. Έχεις κάποια μνήμη από μια διεκδίκηση της Οργάνωσης για το φύλο που ανάγκασε την κυβέρνηση να πάρει μια θετική απόφαση;

Κλιματική Κρίση

1. Ποια είναι η άποψη σου για το πώς συνδέονται μεταξύ τους διάφοροι χώροι διεκδικήσεων όπως είναι για παράδειγμα ο φεμινισμός και η οικολογία;
2. Μέσα από τη δική σου εμπειρία στο πεδίο πώς εντοπίζεις αυτή τη σύνδεση;
3. Στις θέσεις της Οργάνωσης για την έμφυλη ισότητα θεωρείς ότι συμπεριλαμβάνεται η διάσταση των συνεπειών της κλιματικής κρίσης; Και ναι, πώς;
4. Με ποια εργαλεία ή τρόπους επικοινωνείτε αυτές τις συνδέσεις μεταξύ φύλου και κλιματικής κρίσης;
5. Πώς πιστεύεις ότι θα μπορούσε να μπορούσε στους στόχους της Οργάνωσης στο μέλλον να ενσωματωθεί η διάσταση των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης στις έμφυλες ανισότητες;
6. Γιατί πιστεύεις πως έχουν υπάρξει αντιστάσεις ως προς την ένταξη της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεων της στις γυναίκες, στη στρατηγική για το φύλο;

II. Οικοφεμινισμός και αμφισβητήσεις

Η σύνδεση των γυναικών με τη φύση, ως ένα είδος βιολογισμού, δεν είναι κάτι νέο στον κυρίαρχο λόγο, καθώς μέσα από αυτόν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ταυτότητα των γυναικών που τις θέλει ως μητέρες συνδεδεμένες με τη Γη. Σύμφωνα με αυτές τις αντιλήψεις, οι γυναίκες είναι επιφορτισμένες με πλήθος ρόλων και ταυτοτήτων που εμπερικλείουν εννοιολογήσεις όπως η φροντίδα, η γέννα, η μητρότητα, η ευαισθησία και η γυναίκα ως τροφός. Η οικοφεμινίστρια θεωρητικός Charlene Spretnak, αναφέρει χαρακτηριστικά πως δεν υπάρχει Πολιτισμός που να έχει αφήσει απαρατήρητη τη σύνδεση των γυναικών με τη φύση, ούτε όμως και τη δύναμη των δύο: οι γυναίκες μπορούν από την ίδια τους τη σάρκα να μεγαλώσουν και τα δύο φύλα και να μετατρέψουν την τροφή σε γάλα για να τα θρέψουν, και η Γη, έχει τη δυνατότητα να παράγει κυκλικά, με τεράστια γενναιοδωρία και περίπλοκη δυναμική, τροφοδοτώντας τη βίοσφαιρα και επιτρέποντας τη Ζωή. Σε αυτές τις φυσικές συσχετίσεις, οι πολιτισμικές αντιδράσεις είχαν μεγάλο εύρος: από το σεβασμό και την τιμή, στον φόβο, τη δυσαρέσκεια και την απαξίωση (Spretnak, όπως αναφ. Norgaard 1998). Αυτή η συσχέτιση της ταυτότητας των γυναικών με τη φύση, αφορά σε ένα σύνολο ουσιοκρατικών πεποιθήσεων, που προέρχονται μέσα από την έννοια καθαρών, αμετάβλητων -και συχνά βιολογικά προσδιορισμένων- ιδιοτήτων που προσδίδονται στις γυναίκες, αντίληψη στην οποία η φεμινιστική έχει ασκήσει πολλές φορές κριτική.

Η συζήτηση περί ουσιοκρατίας, έχει ένα ταραχώδες παρελθόν στην προοδευτική κοινωνική σκέψη, κυρίως μέσα στα φεμινιστικά, αντιρατσιστικά και οικοφεμινιστικά κινήματα (Norgaard, 1998), και ο οικοφεμινισμός έχει βρεθεί πολλές φορές στο επίκεντρο αυτής της κριτικής. Το επικρατέστερο παράδειγμα αφορά στην αντίληψη ότι οι γυναίκες βιολογικά βρίσκονται πιο κοντά στη φύση απ' ότι οι άνδρες, μια άποψη στην οποία φεμινίστριες διαφόρων πεδίων και ιστορικών στιγμών, έχουν αντιταχθεί, αλλά και έχουν ασπαστεί, ακόμη και πολύ πριν την εμφάνιση του οικοφεμινισμού. Σύμφωνα με την Sturgeon, η αμφισβήτηση της φιλοσοφικής δομής του δυϊσμού, που μας κάνει να θεωρούμε τις γυναίκες πιο κοντά στη φύση αποτελεί έναν από τους πιο κεντρικούς στόχους του οικοφεμινισμού. Επιπλέον, η συγγραφέας τονίζει πως οι οικοφεμινίστριες ταυτόχρονα δίνουν έμφαση στις πολιτισμικές και ιστορικές συσχετίσεις μεταξύ γυναικών και φύσης και περιγράφουν πώς οι κοινωνικές κατασκευές έχουν διευκολύνει την κυριαρχία πάνω στις γυναίκες και τη φύση (Sturgeon 1997 όπως αναφ., Norgaard 1998).